

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DÖVLƏT GÖMRÜK KOMİTƏSİNİN AKADEMİYASI
GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏETMƏ KAFEDRASI

**“Gömrük orqanlarında risklərin idarə edilməsi
sisteminin təkmilləşdirilməsi”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Magistrant: Axundova Nuranə Cabir qızı.

Elmi rəhbər: i.ü.f.d. Əlirzayev Elvin Vahid oğlu.

BAKİ 2024

DGKA-nın Elmi işlər üzrə

Rəis müavini

Cəmilə Namazova

Təsdiq edirəm

“ ” 2024-cü il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DÖVLƏT GÖMRÜK KOMİTƏSİNİN AKADEMİYASI
GÖMRÜK İŞİ VƏ İDARƏETMƏ KAFEDRASI

“Gömrük orqanlarında risklərin idarə edilməsi

sisteminin təkmilləşdirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 – Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük işi

Qrup: M20

Magistrant

Axundova Nuranə Cabir

_____imza

Kafedra müdiri

i.ü.f.d. Əlirzayev Elvin Vahid

_____imza

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d. Əlirzayev Elvin Vahid

_____imza

Elmi rəhbər

i.ü.f.d. Əlirzayev Elvin Vahid

_____imza

BAKİ 2024

XÜLASƏ

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin mövcud vəziyyəti, inkişaf mərhələləri və onun təkmilləşdirilməsi yollarına həsr olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, istər özəl, istər dövlət sektorunda həyata keçirilən fəaliyyətlərin səmərəlilik göstəriciləri risklərin idarə edilməsi sisteminin vəziyyətindən, istifadə dərəcəsindən və xarakterindən birbaşa asılıdır. Qeyd edək ki, ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyi, insanların həyat və sağlamlığı, mədəni irsin, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət siyasətinin icrası üzrə mühüm öhdəliklər daşıyan, dövlət sərhədindən keçən fasiləsiz əmtəə axını, səmərəli hərəkətinə birbaşa nəzarəti həyata keçirən gömrük orqanları, öz fəaliyyətlərində qarşıda duran vəzifələrin icrasını layiqincə yerinə yetirmək üçün risklərin idarə olunması sistemini tətbiq edir və təkmilləşdirir. Bu sahədə atılan addımların əsas məqsədi malların və nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin fiziki şəxslərin gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsindən keçidinin təmin olunması zamanı, gömrük qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması üzrə yarana biləcək risk hallarının minimuma endirilməsi, gömrük orqanlarının malik olduğu məhdud resursların səmərəli bölgüsünü təmin etmək, yüksək riskli daşımalara qarşı effektiv və vaxtında mübarizə tədbirləri həyata keçirməklə yanaşı, aşağı riskli daşımalar üçün üstünlüklərin nəzərdə tutulması və ticarətin asanlaşdırılması üzrə ÜTT- nin tövsiyyələrinə, beynəlxalq standartlara və beynəlxalq konvensiyaların tələblərinə cavab verməkdir.

Dissertasiya işinin ilk fəslində RİS anlayışı, onun tətbiqinin zərurəti, tətbiqi mərhələləri, növbəti fəsillərdə isə RİS tətbiqinə təsir edən amillərdən, inkişaf etmiş dünya ölkələrinin gömrük xidmətləri tərəfindən risklərin idarə olunması sahəsində tətbiq olunmuş təcrübələrdən bəhs edilir, nəticə olaraq Risk Qiymətləndirmə/Hədəfləmə Mərkəzlərinin yaradılmasının, ARAS tətbiqində blokçeyn texnologiyalarının istifadəsinin, “big data” tipli böyük həcmli elektron məlumat bazalarının yaradılmasının zərurəti vurğulanır.

SUMMARY

The dissertation is devoted to the current status of the risk management system, the stages of development and ways to improve it in the customs authorities of the Republic of Azerbaijan. As we know, the effectiveness of activities in both the private and public sectors depends on the structure, level and nature of use of the risk management system. It should be noted that the customs authorities, which have important responsibilities for the implementation of state policy on national and economic security, human life and health, cultural heritage, protection of the environment, direct control over the uninterrupted flow of goods and passenger traffic across the state border, implements and improves the risk management system to ensure proper performance of duties. The main purpose of the steps taken in this area is to minimize the risk of violations of customs legislation while the passage of goods and vehicles, as well as individuals through the customs border checkpoint, to ensure efficient allocation of limited resources of customs authorities, to implement effective and timely measures to combat high-risk transport, as well as to meet the requirements of WTO recommendations, international standards and international conventions on the promotion of benefits for low-risk transport and trade facilitation.

While the first chapter of the dissertation discussing the concept of RMS, the need for its application, stages of it, the following chapters discuss the factors influencing the application of RMS, the experience of customs services in developed countries in the field of risk management and as a result, importance of establishment of Risk Assessment / Targeting Centers, using of blockchain technology in ARAS and the creation of large databases such as “big data” are emphasized.

İxtisarlar və işarələr

- ARAS-** Avtomatlaşdırılmış Risk Analiz Sistemi
- Aİ-** Avropa İttifaqı
- AQTA-** Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi
- BMT-** Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
- BYD-** Beynəlxalq Yük Daşımaları
- ÇXDR-** Çin Xalq Demokratik Respublikası
- DGK-** Dövlət Gömrük Komitəsi
- GM-** Gömrük Məcəlləsi
- GMA-** Gömrük Məlumat Anbarları
- İHƏM-** İnteqrasiya edilmiş Hədəf və Əməliyyatlar Mərkəzi
- İRİS-** İnteqrasiya olunmuş Risk İdarəetmə Sistemi
- İT-** İnformasiya Texnologiyaları
- KGX-** Koreya Gömrük Xidməti
- MDB-** Müstəqil Dövlətlər Birliyi
- MRGX-** Makedoniya Respublikası Gömrük Xidməti
- RAİS-** Risklərin Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi
- RGS-** Rəqəmsal Gömrük Sistemi
- RİS-** Risklərin İdarəolunması Sistemi
- TAM-** Terrorist Axtarış Mərkəzi
- ÜGT-** Ümumdünya Gömrük Təşkilatı
- ÜTT-** Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
- VAİS-** Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi
- XİFMN-** Xarici İqtisadi Fəaliyyət üzrə Mal Nomenklaturası
- XİF-** Xarici İqtisadi Fəaliyyət
- YHS-** Yük Hədəfləmə Sistemi
- YKTS-** Yeni Kompüterləşdirilmiş Tranzit Sistemi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
FƏSİL I. GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI SİSTEMİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.....	8
1.1 Gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsində risklərin idarə olunması sisteminin əhəmiyyəti	8
1.2 Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması üzrə beynəlxalq nəzəri baxışlar və bu sahədə qəbul olunmuş beynəlxalq aktlar	13
FƏSİL II. GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏOLUNMASI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ	21
2.1 Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sahəsində vahid mərkəzlərin yaradılması üzrə ölkə nümunələri	21
2.2 Koreya Gömrük Xidmətinin risklərin idarə edilməsi təcrübəsi	27
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI SİSTEMİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	39
3.1 Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin inkişaf mərhələləri və qanunvericilik bazası	39
3.2 RAİS və ARAS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi və təkmilləşdirilməsi üzrə əsas istiqamətlər	56
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
ƏDƏBİYYAT	82

GİRİŞ

Gündəlik həyatımızda mütəmadi istifadə etdiyimiz sözlərdən biri olan risk, xoşa gəlməyən hər hansı bir situasiya və hadisələrlə bağlı olan bir fenomendir. Riskin əsas xarakteristikası onun hər zaman və hər yerdə mövcud olmasıdır. Həmçinin, risk-həyata keçirilən hər cür fəaliyyətdə mütləq atribut kimi çıxış edir: heç nəyə 100 faiz əmin olmaq olmaz. Bu, Mörfi qanunlarından birini ifadə edir: “Əgər hər şey yaxşıdırsa, deməli siz nəyi isə görə bilməmişsiniz”. Bütün təşkilatlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün bir sıra qeyri- müəyyənliklərlə üzləşirlər. Geniş anlamda risk-əhəmiyyət daşıyan hər hansı bir mülkün, resursun, zamanın və s. itirilmə ehtimalı kimi çıxış edir. Bir iş və ya fəaliyyətə mənfi təsir göstərəcək istənilməyən vəziyyət və şərtlər, başqa anlamda desək, “məqsədlərə doğru hərəkət edərkən, nəticələrə təsir edə biləcək hansısa növ hadisənin baş verməsi ehtimalı” olaraq başa düşülür.

Risqlərin idarə edilməsi praktikaları geniş spektrli fəaliyyət və ya əməliyyatları əhatə etməklə, həm dövlət, həm də özəl sektorlarda geniş istifadə olunur. Buraya maliyyə, investisiya, sığorta, səhiyyə sahələri və dövlət qurumlarının fəaliyyətləri də aiddir.

Mövzunun aktuallığı. Günümüzdə qlobal ticarət dövriyyəsinin mütəmadi artdığını nəzərə aldıqda, gömrük orqanlarının fəaliyyətinin təşkilini risklərin idarəetmə sistemi olmadan təsəvvür etmək qeyri- mümkündür. Dövlət büdcə gəlirlərinin tərkibində mühüm paya sahib olan gömrük orqanları digər tərəfdən sərhədlərin, mədəni irsin, milli sərvətlərin qorunmasında da əhəmiyyətli rol oynayır. Malların və nəqliyyat vasitələrinin, mal müşayiət sənədlərinin, xarici ticarət iştirakçılarının xüsusi dəqiqliklə yoxlanılmasını ehtiva edən gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesi çox vaxt ləngimələr, bürokratiya və nəticədə ticarət dövriyyəsinin azalması ilə nəticələnir. İdxal- ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər, həmçinin ölkələr tranzit marşrut seçimdə bu nüanslara xüsusi diqqət yetirirlər. Rəsmiləşdirilmə prosesi daha çevik, operativ formada həyata keçirilən ölkələr tranzit ölkə seçimində daim bu üstünlüklərindən faydalanırlar. Bu baxımdan risklərin idarə olunması sistemi ölkələrin gömrük orqanlarına mövcud vəziyyəti

yaxşılaşdırmaq üçün fürsət kimi çıxış edir. Hal-hazırda dünyanın demək olar bütün ölkələrində idxal mallarının 90 faizi gömrük nəzarətinin obyektidir. Bu da öz növbəsində yüklərin gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrindən keçid vaxtının uzanması, insan və texniki resursların qeyri- effektiv istifadəsi, lazımsız bürokratik əngəllər və s. gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesinin çətinləşməsi ilə nəticələnən problemlərlə müşayiət olunur [19].

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün aparılan araşdırmada əsas tədqiqat problemi olaraq, gömrük risklərinin minimuma endirilməsi üçün geniş məlumat bazasının tətbiqinin zəruriliyi, bu sahədə süni intellektin imkanlarından faydalanmaq, nəticədə gömrük nəzarətinin effektivliyinə xələl gətirməmək şərti ilə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsi və asanlaşdırılması qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə mövcud problemin həlli yollarının müəyyənəşdirilməsi üçün gömrük sahəsində qəbul edilmiş önəmli konvensiya, saziş, qayda və təlimatlar araşdırılmış və bu sənədlərdə qəbul edilmiş beynəlxalq standartlar fonunda digər ölkələrin də təcrübəsinə yer verilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Bu tədqiqatın məqsədi risk-əsaslı düşüncəyə söykənən risklərin idarə edilməsi məsələləri üzrə Avropa və dünyanın ən yaxşı təcrübələrini öyrənmək, İSO beynəlxalq standartlarının, ÜGT SAFE Çərçivə Standardlarının və Aİ Gömrük Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq, gömrük orqanlarının praktiki fəaliyyətində risklərin idarə edilməsi üçün müasir statistik metodların işlənilib hazırlanması və istifadəsidir. Gömrük orqanlarından riskin harada aşkarlanmasından asılı olmayaraq, tədarük zəncirində mümkün qədər erkən həll edilməsi tələb olunur. ÜGT-nin 21-ci əsrə Strateji Baxış sənədində, yenidən işlənmiş Kyoto Konvensiyasında və SAFE Çərçivə Standardlarında yer alan standartlar və təlimatlarla birlikdə risklərin idarə edilməsinin tətbiqi bütün müasir gömrük orqanlarının işinin təşkilində mühüm element kimi çıxış edir. Kyoto Konvensiyasının tələblərinə müvafiq olaraq, gömrük risklərinin idarə edilməsi, gömrük nəzarətinin effektivliyinə xələl gətirmədən gömrük orqanlarının resurslarından optimal istifadə etmək yolu ilə və xarici ticarət iştirakçılarını lazımsız bürokratik əngəllərdən azad

edərək müasir gömrük nəzarəti metodlarının əsas prinsipi təşkil edir. Risklərin idarə olunmasına əsaslanan prosedurlar, gömrük nəzarətinin konkret sahəyə fokuslanmasına şərait yaradaraq, külli miqdarda malların və fiziki şəxslərin gömrük sərhədindən sərbəst şəkildə keçməsinə imkan verir. Tədqiqatın vəzifəsi isə bu məqsədlərə nail olmaq üçün gömrük sahəsində araşdırmalar aparmaq, beynəlxalq təcrübəni öyrənmək, risk faktorlarını müəyyənləşdirmək və gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər ortaya çıxarmaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı malların və nəqliyyat vasitələrinin sərhəddən keçidi və rəsmiləşdirilməsi zamanı risklərin minimuma endirilməsi sahəsində həyata keçirilən gömrük siyasətidir. Tədqiqatın predmeti isə bu istiqamətdə tətbiq olunan gömrük tənzimlənməsidir.

Tədqiqat metodları. Araşdırmada digər ölkələrin gömrük orqanları tərəfindən risklərin idarə olunması sahəsində tətbiq edilən təcrübələrin müqayisəli təhlili aparılır, praktikada müşahidə olunan və qarşıya çıxan problemlərin təsviri və həlli yolları, bütün bu sadalananlarla birgə beynəlxalq təcrübə və qanunvericiliklərdən irəli çıxaraq vahid nəticələrin ortaya qoyulması yolu ilə analiz-sintez metoduna müraciət olunur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyi və ona uyğun qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar, Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatları, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Kompendiumları, məqalələri, araşdırmaları, təlimatları, Qlobal Ticarətin Təhlükəsizliyi və Asanlaşdırılması üçün Standartlar Çərçivəsi (SAFE Çərçivəsi 2005) və ədəbiyyat siyahısında göstərilmiş digər beynəlxalq normalar, məqalələr təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın mövzusunı araşdırarkən müəyyən edilmişdir ki, gömrük orqanlarının fəaliyyətində risklərin idarə olunması ilə bağlı hələ 10 il əvvəl müvafiq qərarlar qəbul edilsə də, onun praktiki tətbiqi son zamanlara təsadüf edir. Buna görə çox yeni sayılan bu təcrübə ilə bağlı ölkəmizdə nəzəri-ədəbi resurslara az rast gəlinir. Gündən- günə gömrük qanunvericiliyindən və nəzarətindən yayınmaq üçün yaranan yeni “fırıldaqqılıq” metodları qarşısında gömrük orqanlarının malik olduğu məhdud resurslar müasir gömrük nəzarəti sistemini öz fəaliyyətini

“selektivlik” yanaşması və risklərin idarə olunması üzərində qurmağa vadar edir. Bununla əlaqədar olaraq, beynəlxalq miqyasda tətbiq olunan ən yeni təcrübələr və texnoloji həllər araşdırılmış, mövcud sistemin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyin artırılması istiqamətində təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin gömrük xidmətlərinin risklərin idarə edilməsi sahəsində tətbiq etdiyi uğurlu layihələr araşdırılmış və həmin təcrübələrin ölkəmizdə tətbiqi şəraitində gömrük risklərinin minimuma endiriləcəyi ehtimal edilir.

FƏSİL I. GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI SİSTEMİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsində risklərin idarə olunması sisteminin əhəmiyyəti

Gömrük sahəsində risk dedikdə, gömrük qanunvericiliyinə riayət olunmaması ehtimalı başa düşülür. Ölkələr üzrə gömrük xidmətləri tərəfindən risklərin təhlili mexanizmini, düzgün gömrük nəzarəti formalarının seçilməsini, həmçinin daha operativ nəzarət metodlarının müəyyən edilməsini özündə əks etdirən risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılır və avtomatlaşdırılır. Göndərilən mal və nəqliyyat vasitələri barəsində qabaqcadan məlumatların əldə edilməsi, baş vermə ehtimalı olan təhlükənin dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, müvafiq nəzarət formalarının seçilməsi və gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrindən malların və nəqliyyat vasitələrinin sürətli keçidinin təmin edilməsi müasir gömrük siyasətinin əsas elementlərini formalaşdırır. Avtomatlaşdırılmış risk idarəetmə sistemi konsepsiyası da məhz qeyd edilən məsələləri həll etməyə xidmət edir.

Risk idarəetmə sistemi gömrük əməkdaşları, həmçinin xarici ticarət fəaliyyətinin bütün halqaları (digər əlaqəli şəxslər) üçün başa düşülən olmalı, ancaq obyektiv qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə edilməlidir, subyektivlik qəbul olunan deyil. Risklərin təhlili mexanizmiGömrük orqanlarına aşağıdakı üstünlüklərdən faydalanmağa imkan yaradır:

- Risklərin idarə olunması strateji məqsədlərə (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş öhdəliklərin icrasına) çatmağa, eyni zamanda intitutsional fəaliyyətin davamlı təşkilinə şərait yaradır;
- Risklərin idarə olunması strukturlaşdırılmış fəaliyyətin tərkib elementidir. O, idarəetmənin istənilən səviyyəsində əməkdaşların məsuliyyətinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilir;
- Risklərin idarə olunması qərar qəbuletmənin ayrılmaz hissəsidir. O, qərar verilməsi prosesində iştirak edən bütün tərəflər üçün mövcud ilkin məlumatların təhlili vasitəsilə prioritet əməliyyatları müəyyənləşdirməyə və mümkün alternativ yolların seçilməsinə yardım edir;

- Risklərin idarə edilməsi qeyri- müəyyənliyin səbəbini, mənşəyini üzə çıxarır və onun nəticələrini müşahidə edir;
- Risklərin idarə olunması sistemi planlı, təşkilati səviyyədə və düzgün zamanda tətbiq edilərsə, ümumi fəaliyyətin məhsuldarlığını artıraraq, daha etibarlı nəticələr təmin edər;
- Risklərin idarə olunması elektron informasiya bazasına, təcrübəyə, müşahidələrə, maraqlı tərəflərin rəylərinə və ehtimallara əsaslanır;
- Risklərin idarə olunması sistemində mütləq qaydada, ticarət fəaliyyətində rol oynayan bütün maraqlı tərəflərin rəyləri nəzərə alınır, onların iştirakına imkan yaradılır, bununla da şəffaflıq və əhatəlilik təmin olunur, yeniliklərə cavab verilir [20].

Gömrük yoxlamasının nəticələri ilə bağlı ətraflı şəkildə qeydiyyat aparılmalı, istər mənfi, istər müsbət nəticələri əks etdirən “geri dönüşlər” hesabata əlavə olunmalıdır. Gələcək risk meyarlarının müəyyənləşdirilməsi, xarici ticarət iştirakçılarının gömrük qanunvericiliyindən yayınma, gömrük nəzarətindən gizlətmək üçün yeni “kəşflərinin” öyrənilməsi üçün bunlar eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıyır və tədqiqat prosesinə töhfə verir. Məsələn, qeyri- adekvat qablaşdırmada göndərilən hər hansısa məhsul hər iki tərəf (həm gömrük orqanı, həm də XİF iştirakçısı) üçün əhəmiyyətlidir, çünki bu, sınaq göndəriş ola bilər. Nəticədə, hər bir gömrük işçisi üçün öz fəaliyyəti zamanı yaranan riskli hallarla bağlı istənilən növ informasiyanı hesabata əlavə etməyə imkan yaradan “istifadəçi dostu (bütün gömrük əməkdaşları üçün əlçatan)” elektron idarəetmə sistemlərindən istifadə edilməli və davamlı olaraq təkmilləşdirilməlidir [26].

Risklərin idarə edilməsi sisteminin əsasını risk profillərinin və risk hədəfləmə sisteminin tətbiqi təşkil edir. Bu- mallara münasibətdə - xarici ticarət iştirakçılarına, brokerlərə, daşıyıcılara, malın mənşəyinə, əmtəə koduna, rüsum dərəcəsinə, hərəkət marşrutuna, gömrük dəyərinə və s. görə müəyyən nəzarətin həyata keçirilməsi üçün əməliyyatların seçilməsi deməkdir. Risk profilləri, risklərin idarə edilməsi sistemini əməliyyat səviyyəsində praktiki tətbiq etmək üçün inkişaf etdirilir. Bir risk profili hər bir gömrük idarəsi üçün spesifik xarakter daşıyır. Özündə riskin baş verdiyi sahələri, əsas baş vermə vaxtlarını, onun səviyyəsini, ona qarşı nəzərdə tutulmuş nəzarət

tədbirlərini, bu tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarını ehtiva edir.

Risk meyarlarının yarasımasında profil məlumatlarından istifadə olunur, hansı ki buraya XTİ, mallar və nəqliyyat vasitələri ilə bağlı məlumatlar aid edilir. Gömrük orqanlarına təqdim olunan və emal edilən sənədlər, yəni yük və sərnişin manifestləri, gömrük bəyannamələri risk meyarlarına görə uyğunlaşdırılır. Proses insan tərəfindən manual qaydada və ya avtomatlaşdırılmış sistemlər vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlar əsasında əks tədbirlər və ya hərəkətlər müəyyən olunur və profil və ya planda aydın formada göstərilir (fiziki yoxlama, post audit və s) [14].

Riskin mümkün nəticələrini minimum səviyyəyə endirmək üçün onları əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq və təsnifatlandırmaq zəruridir (*Cədvəl 1*).

Aşağı və çox aşağı səviyyəli risklər mütəmadi audit şərti ilə normal olaraq qəbul edilə bilər. Orta və yüksək səviyyəli risklər isə idarəetmə planına daxil edilir. Planda risklər, onların səviyyələri qruplaşdırılır, görülməli əks tədbirlər təsvir edilir. Bu tədbirlər təklif olunan hərəkətlər və bunun üçün ayrılan resurslardan ibarətdir.

Risklərin təsnifatının analizi gömrük orqanlarına riskli sahələri müəyyən etmək imkanı yaradır (*Cədvəl 2*). Mövcud vəziyyəti təhlil edib riskin hansı kateqoriyaya aid olması ilə bağlı qərar qəbul etməklə, gömrük orqanları təkcə onun başvermə ehtimalını nəzərdən keçirmir, həmçinin onun potensial iqtisadi və digər sahələrə vura biləcəyi ziyanın təsirlərini hesaba alır. Bu baxımdan, “gömrük riski” gömrük qanunvericiliyinin pozulması ehtimalı ilə onun neqativ təsirlərinin kombinasiyası kimi başa düşülməlidir.

Bütün ölkələr üzrə gömrük orqanları fiskal funksiya ilə yanaşı “ticarət və ziyarət” balansını, mədəni irs, əqli mülkiyyət hüquqları, sosial təhlükəsizlik, ekologiyanın qorunması və statistika bazanın təşkili üzrə dövlət siyasətini həyata keçirirlər. Digər dövlət qurumları və agentliklər bu öhdəliklərin bəzilərinin icrasında gömrük orqanları ilə birgə fəaliyyət göstərirlər.

Əsas risk faktorları	Risk mənbələri
Xarici faktorlar	
XİF subyektləri	- gömrük borcunun tam və vaxtında ödənilməsi; - bəyannamə məlumatlarının dəqiqliyi və doğruluğu; - bazardakı nüfuzu; - daşıyıcıların mövcud qanunvericiliyintələblərinə uyğunluğu; - nəqliyyat sənədləri və marşrut.
Malların xüsusiyyətləri	- malların dəyər göstəriciləri; - miqdar və çəki; - XİFMN üzrə təsnifat kodu; - mənşə ölkəsi; - malların yerləşdirildiyi gömrük proseduru; - malların keyfiyyəti; - əqli mülkiyyət; - əmtəə riski və “əmtəə qrupu”; - mal axınının qeyri-müntəzəmliyi.
Mövcud gömrük qanunvericiliyi	- digər qanunvericilik aktları ilə uyğunsuzluqlar; - müəyyən qanun pozuntularına görə dəqiq nəzarət və cavabdehlik sisteminin olmaması; - gömrük qanunvericiliyinin qeyri-sabitliyi; - milli gömrük qanunvericiliyinin digər ölkələrin gömrük qanunvericiliyi və beynəlxalq sənədlərlə koordinasiyaının zəifliyi.
Daxili faktorlar	
Gömrük əməkdaşları	- ixtisaslaşma səviyyəsi; - səhlənkarlıq; - peşəkar səhvlər; - qeyri- qanuni fəaliyyətlər və korrupsiya.
İT təminatı	- gömrük diaqnostikasının təmin olunma səviyyəsi; - texniki sistemin işləməsinin etibarlılığı; - proqram xətalı.
Gömrük nəzarəti texnologiyaları	- gömrük əməliyyatlarının həyata keçirilmə ardıcılığı və qaydası; - risklərin idarə olunması sistemi; - buraxılışdan sonrakı nəzarət (audit).
Gömrük orqanlarının digər hüquq- mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığı	- qadağan olunmuş, qüsurlu və zərərli məhsulların idxalı.

Cədvəl 1. Mənbəyinə görə gömrük risklərinin təsnifatı
Mənbə:[21]

Qruplar	Risk sahəsinin adı
Gömrük proseduru	İdxal, təkrar idxal, ixrac, təkrar ixrac, tranzit, müvəqqəti idxal (ixrac), gömrük anbarı, sərbəst zona, RTM, daxildə emal, xaricdə emal, məhvetmə, dövlət xeyrinə imtina.
Hüquqpozmanın xarakteri	- yanlış tarif təsnifatı; - mənşə qaydalarının düzgün bəyan edilməməsi; - gömrük dəyərinin olduğundan yüksək/aşağı bəyan edilməsi; - malların bəyan edilməməsi; - qaçaqmalçılıq və ya gömrük nəzarətindən gizlətmə; - gömrük ödənişləri üzrə güzəştlərin verilməsinin əsasları haqqında yanlış məlumat; - məhsulun xüsusiyyətləri və xassələri haqqında yanlış məlumat; - malların adlarının bəyannamədə düzgün bəyan edilməməsi.
Hüquqpozmanın mümkün məqsədi	- idxal gömrük rüsumlarının məbləğini azaltmaq; - ixrac gömrük rüsumlarının məbləğini azaltmaq; - xüsusi gömrük rüsumlarından (antidempinq, kompensasiya) yayınma; - əlavə dəyər vergisinin əvəzləşdirilməsi; - aksiz vergisindən yayınma; - imtiyaz və güzəştlərdən istifadə; - qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin tətbiqindən yayınmaq.
Pozuntunun reallaşdırılacağı mümkün məhsul növü	- kənd təsərrüfatı məhsulları; - metal və qırıntıları; - əqli mülkiyyət hüquqları obyektı olan mallar; - zəhərli, radioaktiv, partlayıcı maddələr, təhlükəli tullantılar; - narkotik vasitələr, psixotrop maddələr; - silah və sursat; - tarixi və mədəni sərvətlər; - nəslə kəsilmək təhlükəsi altında olan vəhşi heyvan və bitki növlərinin beynəlxalq ticarəti.

Cədvəl 2. Risk sahələrinin təsnifatı. Mənbə: [21]

Gömrük keçid məntəqələrində malların, insanların və nəqliyyat vasitələrinin hərəkətini nəzarət altında saxlamaqla yanaşı, gömrük orqanları ticarətin və səyahətin mümkün qədər sadələşdirilməsi, nəticədə bürokratik mexanizmlərin lazımi səviyyəyə endirilməsi kimi tapşırıqların icrasından məsuldurlar. Bu sahədə aparılan siyasətin müsbət nəticələrini əldə etmək üçün sərhəd keçidi zamanı tələb olunan gərəksiz sənəd sayının azaldılması, lazımsız müdaxilələrin və despotik rejimin aradan qaldırılması

üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir.

İqtisadi nəzəriyyədə bir iştirakçının qazanc və ya itkilərinin, digər iştirakçıların qazanc və itkilərinin cəminə bərabər olduğu “sıfır cəmlı oyun” (“zero-sum game”) nəzəriyyəsini xatırlasaq, ciddi nəzarət rejimi ilə asanlaşdırma arasında tarazlığa nail olmaq cəhdlərini bu oyuna bənzədə bilərik, yəni dəyişənlərdən birinin azalması digərinin artmasına və ya əksinə səbəb olur. Bu yanaşmanı inkar edərək nəzərə almaq lazımdır ki, “nəzarət” və “asanlaşdırma” bir- birini təkzib etmir, əksinə müsbət nəticələr əldə etmək üçün ikisinin optimal balansına nail olmaq şərtidir.

1.2 Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması üzrə beynəlxalq nəzəri baxışlar və bu sahədə qəbul olunmuş beynəlxalq aktlar

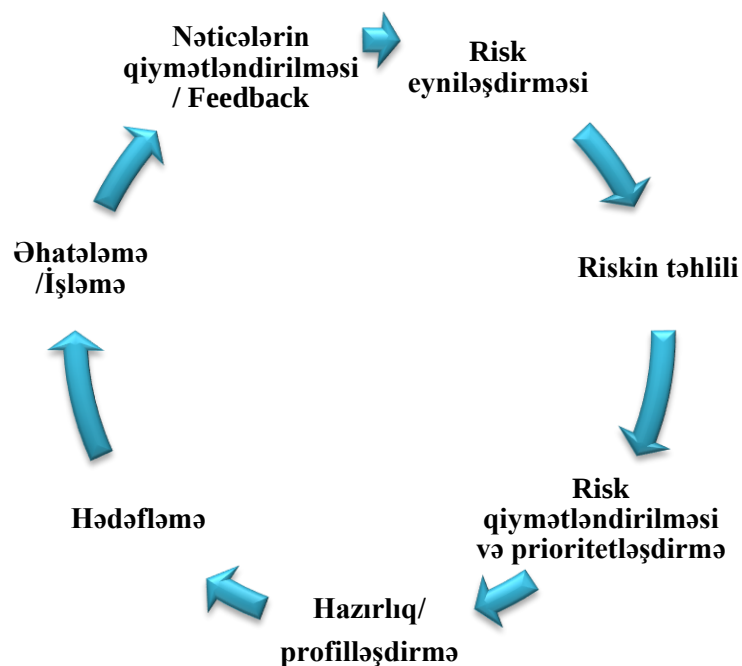
Qlobal ticarət əlaqələrinin fasiləsiz inkişafı qarşısında gömrük orqanlarının malik olduğu məhdud resursları nəzərə alsaq, sərhəd buraxılış məntəqələrindən keçən hər bir mal və ya nəqliyyat vasitəsi üzərində gömrük yoxlaması aparmaq müşkül olmaqla yanaşı, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılmasını hədəfləyən dövlət siyasətinin icrasına maneə yaradır. Məhz buna görə də, müasir gömrük xidmətləri öz fəaliyyətlərində “selektivlik” yanaşmasına üz tuturlar.

Riskə əsaslanan idarəetmə sistemi hər bir dövlət və qeyri- hökumət təşkilatları tərəfindən tətbiq olunandır. Gömrük işi üzərindən baxdıqda, risk gömrük qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etməmə (malların real gömrük dəyərinə müdaxilələr, preferensial və qeyri- preferensial mənşə qaydaları, gömrük ödənişlərindən azadolmalar, qeyri- tarif tədbirləri və təhlükəsizlik məsələləri) ehtimallarını nəzərdə tutur [2]. Risklərin idarə olunması sistemi, gömrük risklərinin baş vermə ehtimalını minimum səviyyəyə endirmək üçün lazımi tədbirlərin və hərəkətlərin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və gömrük yoxlamasının obyektı olacaq şəxslərin və malların qabaqcadan seçilməsini ehtiva edir [25]. Risklərin idarə olunması mexanizmi sayəsində, aşağı risk qrupuna düşən XTİ istər sərhəd keçidi, istər rəsmiləşdirilmə prosesində gömrük orqanları tərəfindən yaradılan əlverişli şərtlərdən faydalandığı halda, yüksək risk daşıyan şəxslər, mallar və nəqliyyat

vasitələri isə gömrük nəzarətinin müxtəlif formalarına ciddi şəkildə məruz qalırlar.

Gömrük fəaliyyətində risklərin idarə edilməsi və nəzarət mexanizmləri beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlərin milli qanunvericiliklərinə integrasiyası ilə həyata keçirilir. Bu sahədə qəbul olunmuş beynəlxalq aktlara ÜGT- nin Gömrük Risklərinin İdarə olunması üzrə Kompendiumları, ÜTT- nin Ticarətin Asanlaşdırılması Sazişi (maddə 7.4), "Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya (Yenilənmiş Kyoto Konvensiyası, 6- cı bölmə), Qlobal Ticarətin Asanlaşdırılması və Təhlükəsizliyi ilə bağlı SAFE Çərçivə Standartları, Avropa İttifaqının Gömrük Məcəlləsində (maddə 46) risklərin idarə edilməsi qaydaları, ÜGT- nin ticarətin asanlaşdırılmasına dair təlimatları, tövsiyələri və s. daxil edilir.

ÜGT- nin Risklərin İdarə olunmasına dair Kompendiumuna əsasən, risk yoxlaması prosesi riskin eyniləşdirilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi və prioritetləşdirilməsi (yəni, əhəmiyyətlik dərəcəsi), hazırlıq və profillərin seçilməsi, əhatələmə və işləmə, nəticələrin qiymətləndirilməsi/geri dönüşlər ("feedback") kimi mərhələlərdən ibarətdir. Aşağıdakı "öyrənmə diaqramı" bu addımları aydın şəkildə göstərir (*Dioqram 1*) [26]:

Dioqram 1. Gömrük sahəsində risklərin idarə olunması sisteminin mərhələləri

Mənbə:[26]

Risk yoxlaması gömrük qaçaqmalçılığına qarşı effektiv mübarizə və mövcud məhdud potensialın operativ, adekvat şəkildə yerləşdirilməsini və istifadəsini təmin edərək, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılmasına xidmət edir [13]. Risk idarəetmə mexanizmi mövcud məlumatlara istinad edərək gömrük əməkdaşlarına hansı malların və şəxslərin gömrük yoxlaması (fiziki və ya sənədli) üçün seçiləcəyinə kömək edir .

Qaçaqmalçılıq və gömrük cinayətləri üzrə əldə olunmuş hər bir məlumat bütün gömrük əməkdaşları üçün əlçatan olmalıdır. Digər dövlət orqanları tərəfindən hazırlanmış dövrü hesabatlar, digər gömrük məntəqələrinin əməkdaşları tərəfindən göndərilən xəbərdarlıqlar, kəşfiyyat məlumatları, müxtəlif təşkilatlar tərəfindən dərc olunmuş bülletenlər (ÜGT- nin Regional Kəşfiyyat Əlaqə Büroları (RILOs.), BMT- nin Narkotik və Cinayət Bürosu (UNODC), İnterpol və ayrı- ayrı dövlətlərin yerli hüquq- mühafizə orqanları və s.) və s. məlumat mənbələri hesab olunur.

Riskin eyniləşdirilməsi məqsədilə aşkarlanmış hər bir riskin təsviri verilir və onların yaranma səbəbləri analiz edilir. Bu istiqamətdə aşağıdakıların cavabı müəyyən edilməlidir:

- Riskin mənbəyi;
- Riskin yaranmasına səbəb olan faktorlar və şərait;
- Riskin müəyyən olunması və qarşısının alınması üçün mümkün tədbirlər toplusu və mövcud imkanlar;
- Nəzarət və hesabatların verilməsi sistemi;
- Əldə olunan məlumatların etibarlılıq səviyyəsi.

Risklərin eyniləşdirilməsinin nəticəsi olaraq, prioritet nəzarət sahələri yaradılır. Risk menecerləri risk meyarlarını hazırlamaq üçün risk daşıyıcıları ilə mütəmadi qarşılıqlı danışıqlar aparır.

Riskin nə zaman, necə, niyə, harada və kimlər tərəfindən baş verəcəyi ehtimalı məhz riskin identifikasiyası mərhələsində müəyyən edilir. Risk eyniləşdirilməsi prosesi bir qədər subyektiv olmaqla, ehtimallara söykənir. Yalnız biznes mühiti barəsində məlumatlı olan, müvafiq təcrübə və biliklərə malik şəxslər tərəfindən həyata keçirildikdə, obyektiv bir nəticə ortaya qoyula bilər [26].

Risklərin müəyyən edilməsi zamanı diqqət yetirilməli olan konkret sahələr

vardır:

- Yerləşdiyi coğrafi mövqe- gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsinin qaçaqmalçılıq mənbəyi ilə qonşuluqda yerləşməsi, yaxud əsas qaçaqmal tranzit marşrutunun həmin ölkədən və ya qonşu ölkədən keçməsi;

- Sərhəddən keçmə tezliyi və işçi faktoru- 1 gün üzrə müşahidə olunan keçid tezliyinin vəziyyəti: daha çox sıxlığın müşahidə olunduğu müəyyən vaxt aralıqları və ya günlər varmı?; sərhəddən keçmə prosesində minik, yoxsa yük nəqliyyat vasitələrinin sayı üstünlük təşkil edir? Və ya gün ərzində müxtəlif saatlarda nəqliyyat növünün üstünlüyü dəyişirmi (minik, yük avtomobili və ya piyada keçid)?; əməkdaşların sayı iş yükünə (keçid sıxlığına) uyğun yerləşdirilibmi və ya tıxacın artmasına mütənasib olaraq işçilərin sayının artırılması ilə bağlı qərarlar qəbul edilibmi?;

- Qaçaqmalçılıq obyektı olan mallar- məhsulların qablaşdırması qaçaqmalçılığın izlərini gizlətməyə şərait yaradırmı?; ölkənin narko-ticarət dövriyyəsində qiymətlərin dəyişmə tempi (qiymətlər azaldığı təqdirdə ölkədə narkotik və ya psixotrop maddələrin həcmının artımı); narkotik istifadəçilərinin ümumi əhalinin sayına nisbətinin artması;

- Gömrük orqanları ilə digər hüquq- mühafizə orqanlarının əməkdaşlığı- koordinasiya və informasiya ötürülməsi gömrük cinayətlərinə qarşı mübarizədə önəmli faktordur;

- Sərhəd ölkələrin mühafizə tədbirlərinin səviyyəsi- qonşu ölkələrdə gömrük xidmətində fəaliyyəti təşkil edən əməkdaşlar tərəfindən yoxlama tədbirlərinin yerinə yetirilmə keyfiyyəti və informasiya (həmçinin araşdırma məlumatları) alış-verişi aparılırmı ?;

- Nəzarət tədbirləri- nəzarət mexanizmlərinin çatışmayan və ya üstün cəhətləri; qaçaqmalçılıq obyektı olan əmtəələrin gömrük orqanlarının nəzarətindən kənar hərəkətinə imkan yaradan “fərsətlər”; fiziki şəxslər və operatorlar sorğu- sual edilibmi və ya bu fəaliyyət doğru qaydada təşkil olunurmu?; qeydiyyatın aparılması; şübhə ehtiva edən qaçaqmalçı sahiblərinin profil məlumatları və ya gizlətmə metodlarının diqqətdə saxlanması; xidmətə yeni qəbul olunan gömrük işçilərinə bu

mövzuda təlimlərin keçirilməsi (X-ray müayinəsində obyektlərin təsviri, gizlədilmə üsulları və s.) [26].

Riskin başverməsinin mümkünlüyü və ehtimal olunan nəticələr ilə bağlı kəmiyyət göstəriciləri risk meyarları (hadisənin başverməsinin qiymətləndirilməsi üzrə meyarlar) əsasında risklərin analizi mərhələsində müəyyən olunur. Riskin analizi hadisə baş verəcəyi halda onun mümkün nəticələrini qabaqcadan müəyyən etməyə imkan verən məlumatlara əsasən həyata keçirilir. Aşağıda qeyd olunan meyarlara uyğun olaraq hadisənin başvermə ehtimalı qiymətləndirilir (*Cədvəl 3*):

DƏRƏCƏ	TƏSVİR	DÖVRİLİYİ
Müəyyən olunmuş	Hadisə əksər hallarda baş verəcəkdir və ya; Nəzarət mövcud deyil.	Həftədə bir dəfə və ya daha tez
Yüksək ehtimal	Hadisənin əksər hallarda baş verəcəyi gözlənilir və ya; Nəzarət zəifdir.	Orta hesabla ayda bir dəfə
Mümkün	Hadisə bir zaman baş verə bilər və ya; Nəzarət aşağı səviyyədədir.	Orta hesabla ildə bir dəfə
Aşağı ehtimal	Hadisənin əksər hallarda baş verəcəyi gözlənilmir və ya; Nəzarət səmərəlidir.	Orta hesabla son 3 ildə bir dəfə
Nadir	Hadisə yalnız istisna halda baş verə bilər və ya; Nəzarət güclüdür.	Orta hesabla son 5 ildə bir dəfə

Cədvəl 3. Gömrük risklərinin başvermə ehtimalı üzrə təsnifatı
Mənbə[8]

Riskin prioritetləşdirilməsi zamanı əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə risklər qruplaşdırılır. Bununla bağlı olaraq aşağı, orta, yüksək və çox yüksək risk qrupları fərqləndirilmişdir. Bu mərhələdə hansı risklərin məqbul (düzülə bilən) olduğu dəqiqləşdirilir və hadisənin nə dərəcədə baş tutacağını anlamağa kömək edir. Daxili resurslar, nüfuza ola biləcək təsirlər, nəzarət tədbirlərinin nəticələrinin səmərəliliyi, riskin dərəcəsi və s. faktorlar risklərin baş verməsinin qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin seçilməsi zamanı qərarlara təsir göstərə bilər. Aşağı ehtimallı risklər məqbul hesab olunur və onlarla bağlı tədbirlər davamlı monitoring ilə kifayətlənir, ancaq orta və ya yüksək ehtimallı risklərə qarşı zəruri tədbirlər alınması üçün qərarlar qəbul olunur.

Avropa Parlamenti və AK Şurasının 9 oktyabr 2013-cü il tarixli 952/2013 sayılı Əsasnaməsi ilə İttifaqın Vahid Gömrük Məcəlləsinin qəbul olunmuşdur. Aİ- nın yeni

Gömrük Məcəlləsi 2016- cı ilin 1 may tarixindən etibarən qüvvədədir. Bu Məcəllədə gömrük sistemində risk idarəetmə konsepsiyasının əhəmiyyəti vurğulanır [24]. İttifaqın Gömrük Məcəlləsində risk anlayışı aşağıdakı kimi izah olunmuşdur: “İttifaqın gömrük ərazisi ilə bu ərazidən kənarda olan ölkələr və ya ərazilər arasında malların girişi, çıxışı, tranziti, daşınması və ya son istifadəsi ilə bağlı və həmçinin, ittifaqın gömrük ərazisində qeyri-ittifaq mallarının mövcudluğu ilə bağlı aşağıdakı hadisələrin baş vermə ehtimalı və təsiri nəzərdə tutulur:

- İttifaq və ya milli siyasətin düzgün təşkilinə maneə olur;
- İttifaqın və onun üzv dövlətlərinin maliyyə maraqlarına təhdid yaradır; və ya
- İttifaqın və onun rezidentlərinin təhlükəsizliyinə, insanların, heyvanların və ya bitkilərin sağlamlığına, ətraf mühitə və ya istehlakçılara təhlükə törədir”.

Risqlərin idarə edilməsi- “riskin sistemli formada müəyyənləşdirilməsi, həmçinin növbədənkənar monitoring yolu ilə riskə məruz qalmanın minimuma endirilməsi üçün lazımi tədbirlərin tətbiq olunması” deməkdir [12].

2010- cu ildə Makedoniya Respublikasının Gömrük Xidməti (MRGX) “Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiya haqqında” Kyoto Konvensiyasına qoşulmuşdur. Bununla da, risklərin idarə olunması təcrübəsinə ilk addımı atmışdır. Sistemin tətbiqindən qabaq, mühüm olan onun mahiyyətini müəyyənləşdirməkdir. Bu zamana qədər, ənənəvi risk idarəetmə mexanizmi əməliyyat və taktiki səviyyələr ilə kifayətlənirdi, burada gömrük xidmətinin ümumi strateji məqsədləri nəzərə alınmırdı. MRGX strateji səviyyələrini də əks etdirən müasir risklərin idarə edilməsi konsepsiyasını milli gömrük qanunvericiliyinə implementasiya edərək, bu sahədə müvafiq strateji qəbul etmiş, həmçinin əməliyyat-taktiki səviyyələr üzrə yeni yanaşmalar işləyib hazırlamış və düzəlişlər aparmışdır [16]. Kyoto Konvensiyasında da nəzərdə tutulduğu kimi, gömrük orqanlarında risklərin idarə edilməsi stratejik, taktiki və əməliyyat səviyyələrində həyata keçirilir [7] . Belə ki:

- Risklərin idarə edilməsinin strateji səviyyəsi - gömrük orqanları ətraflı məlumat əldə edərək, əsas risk sahələrini ayıra, az əhəmiyyətli olanları seçə və

yalnız təcrübədə qarşılaşılıb, müdaxilələrə ehtiyacın olduğu zamanlarda hərəkətə keçə bilər. Daha aydın desək, risklərin “ələkdən keçirilmə”si yolu ilə ancaq mühim olduğu hallarda praktiki olaraq müdaxilələrə icazə verilir. Gömrük nöqteyi-nəzrindən risk sahələri sosial kontekstdə (narkotik və psixotrop preparatların, pornoqrafik məhsulların ticarət edilməsi), idxal/ixrac qadağa və məhdudiyyətləri (məsələn, CITES), ictimai sağlamlıq, ekologiya və mühafizəsi (təhlükəli tullantılar və s.), kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı tədbirlər (məsələn, əqli mülkiyyət hüquqları, GSP), kvotalar, rüsum və vergi məsələləri daxil ola bilər. Bu idarəetmə üsulu, uzunmüddətli strategiyalar ilə müşayiət olunur [16];

- Risklərin idarə edilməsinin əməliyyat səviyyəsi- aşkarlanmış və qiymətləndirilmiş risklərə qarşı operativ mübarizə aparmaq məqsədilə qəbul olunan qərarlar, tədbirlər planı və onların səviyyələrini əks etdirir. XTİ ilə bağlı gömrük auditin aparılması ilə bağlı qərarın qəbul edilməsi və ya məhdud resursları daha səmərəli yerləşdirmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi buna misal ola bilər. Bu konsepsiya vasitəsilə, gömrük orqanları “qapı gözətçisi” kimi hər bir hərəkəti yoxlayan deyil, yalnız xüsusi risk kəsb edən fəaliyyətləri yoxlamağa fokuslanmış subyekt kimi çıxış edir. Bu idarəetmə üsulu, ortamüddətli strategiyaların qəbulunu şərtləndirir [16];

- Risklərin idarə edilməsinin taktiki səviyyəsi gömrük xidməti əməkdaşları tərəfindən real vaxt rejimində təcili olaraq nəzarət tələb edən vəziyyətlərlə başa çıxmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyətləri əks etdirir. Müvafiq təcrübə, bilik və bacarıqlara əsaslanaraq, xüsusi nəzarət tələb edən hərəkətlər müəyyən edilir. Buraya qısa müddətli strategiyaların qəbul edilməsi xasdır [16].

Bunlarla əlaqədar olaraq, MRGX tərəfindən Avropa Birliyi Risklərin İdarə olunması üzrə Çərçivə sənədinə müvafiq olaraq, 2006-2010 və 2011-2014-cü illəri əhatə edən risklərin idarə edilməsi strategiyaları qəbul edilmişdir. Qəbul edilən sənədlərdə gömrük fırıldaqçılığı və sosial təhlükəsizliyi əhatə edən 2 əsas risk sahəsi fərqləndirilmişdir [16].

Gömrük ödənişləri və digər tarif tədbirlərindən yayınmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyətlər gömrük fırıldaqçılığına aid edilir: qeyri- dürüst gömrük dəyəri; XİFMN

üzrə yanlış təsnifatlandırılma; daxildə və xaricdə emal prosedurları qaydalarının pozulması; mənşə ölkəsinin yanlış bəyan olunması; malların gömrük nəzarətindən yayınmaqla keçirilməsi; malların gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün bəyan edilməməsi və s. Qeyd edilənlər bütün ölkələr üzrə idarəetmə strategiyalarında ən çox diqqət yetirilən risklərdir [16].

İnsanların həyat və sağlamlığı, ətraf mühit, istehlakçıların maraqlarına zərər vura bilən hərəkətlər sosial təhlükəsizliklə bağlı risklər kimi başa düşülür: odlu və ya soyuq silahların qanunsuz hərəkəti; narkotik, psixotrop maddələr və onların prekursorlarının qaçaqmalçılığı; çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi; nəslə kəsilməkdə olan heyvan və bitki növlərinin qaçaqmalçılığı; nüvə və radiokativ materialların qaçaqmalçılığı; ikili təyinatlı malların qanunsuz ticarəti; mədəni irsin, saxta/ pirat məhsulların ticarəti; ekoloji cinayətlər və s. misal göstərilə bilər [16].

Risklilik dərəcəsinin ölçülməsinə dair yüksək, orta və aşağı kimi ölçü şkalası geniş yayılmış olsa da, bəzən yalnız iki səviyyəli (aşağı- yüksək), yaxud üç səviyyədən çox kombinasiyalar da istifadə edilir. Baş vermə ehtimalı yüksək olan risklər ciddi təsirlərlə nəticələnə bilirlər ki, bunlar yüksək risklər hesab olunur. Bu cür risklər yuxarı rəhbər heyətin daim nəzarətdə olmalı və lazımı mübarizə tədbirləri və nəzarət planları qarşılıqlı razılaşdırılaraq qəbul olunmalıdır. Nəzarətin reallaşmadığı müstəsna hallar zamanı hərəkətsizliyin səbəbləri hesabatda qeyd edilməli və riskin qiymətləndirilməsindən məsul şəxslər üçün aydın və ətraflı göstərilməlidir.

Yüksək risklərə nisbətə orta risklərin baş vermə ehtimalı aşağıdır və baş verdiyi nəticələr daha az dağıdıcı olur, ancaq bu mütləq deyil. Yüksək risklərdə olduğu kimi burada da hərəkətsizliyin səbəbləri sənədləşdirilməlidir.

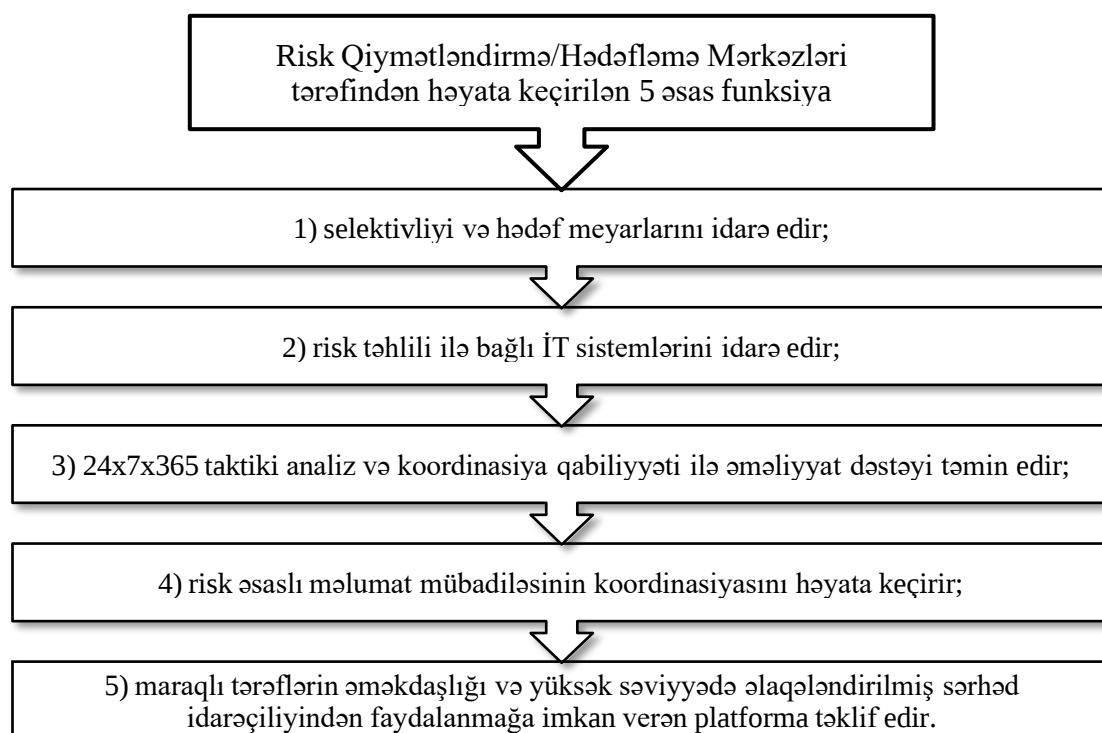
Aşağı risklər mütəmadi monitoring aparmaq şərtilə, standart prosedurlarla və hətta hər hansısa xüsusi bir hərəkətə ehtiyac olmaması ilə xarakterizə olunan məqbul risklərdir.

FƏSİL II. GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

2.1 Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sahəsində vahid mərkəzlərin yaradılması üzrə ölkə nümunələri

Dəyişən əməliyyat mühiti ilə birgə texnoloji inkişaf və avtomatlaşdırılmış emal gücündə təkmilləşdirilmələr getdikcə əməliyyat risklərinin daha çox qiymətləndirilməsi, seçilməsi və hədəflənməsi ilə əlaqədar biznes strukturlarının funksiyalarının yenidən təşkilinə gətirib çıxardı. Nəticədə bir çox ÜGT üzvü olan ölkələr Risk Qiymətləndirmə/Hədəfləmə Mərkəzlərinin yaradılmasını zəruri hesab etməyə başladılar. Ölkələrin bu mərkəzləri yaratmaqda başlıca məqsədlərinə qısaca aşağıdakıları aid edə bilərik [22]:

- məlumatların birləşdirilərək idarə olunması;
- riskin qiymətləndirilməsi və hədəflənməsi üçün milli səviyyədə əlaqələndirilmiş yanaşmanın tətbiqi;
- kəşfiyyat və əməliyyat fəaliyyətlərinin koordinasiyası;
- sərhəd boyunca sərhəd risklərini hərtərəfli idarə etmək bacarığı.

Şəkil 1. Risk Hədəfləmə Mərkəzlərinin əsas funksiyaları
Mənbə: [22]

1) Mərkəzlər analitik funksiyaları yerinə yetirir və kommersiya əməliyyatlarının yoxlanılması, gəlir təminatı, fırıldaqçılıq və digər qanunsuz fəaliyyətlər, səyahət edənlərin profilini çıxarmaq, qadağaların və məhdudiyyətlərin həyata keçirilməsi və mədəni irsin qorunması kimi fəaliyyətlərlə bağlı seçmə və hədəfləmə meyarları hazırlayırlar. Çox vaxt onlar bu fəaliyyətləri mövcud kəşfiyyat məlumatları ilə birlikdə həyata keçirmək üçün avtomatlaşdırılmış təhlil və ticarət əsaslı tədqiqat alətlərindən (idxal tendensiyaları, ümumi xüsusiyyətlər, profillər, keçmiş pozuntular, sərnəşin məlumatları və s.) istifadə edirlər. Təhlilin nəticəsi risk profillərinin və yoxlama meyarlarının hazırlanmasına gətirib çıxarır ki, bu da gömrüyə qeyri-adekvat transaksiyaları müəyyən etməyə və buna cavab olaraq, ən yüksək riskləri ehtiva edən vəziyyətlərə qarşı resursları daha səmərəli planlama və yerləşdirmə imkanı verir. Mərkəzlər selektiv sistemlərin idarə edilməsinə töhfə verir və çox vaxt elektronsistemlərə meyarların daxil edilməsindən cavabdehlik daşıyırlar. Sistemlər mərkəzdən idarə olunsa da, bu funksiya ümumiyyətlə regional və yerli təcrübəni nəzərə alaraq, milli müstəvidə əldə edilən seçmə və hədəfləmə meyarlarını əhatə edir. Bu, milli risklərin idarə edilməsi məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini və yerli bilik və təcrübənin prosesi zənginləşdirməsini təmin edir. Mərkəzlər kəşfiyyat bölmələri ilə birlikdə seçim və hədəfləmə meyarlarının davamlı olaraq yaxşılaşdırılmasına və inkişafına imkan verən sərhəd müdaxilələrindən əldə edilən “keys-ləri” təhlil edir, məlumatları toplayır və saxlayır.

2) Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mərkəzlər tez-tez elektron risk təhlili sistemlərinin idarə edilməsində və onlara risk qaydaları, profilləri və statistik cəhətdən etibarlı təsadüfi seçim meyarlarının daxil edilməsində rol oynayırlar. Əsas vəzifələrdən biri sistemin və onun məzmununun uyğun və aktual olmasıdır.

3) Mərkəzlər 24x7x365 əsasda fəaliyyət göstərir, işçilər üçün iş saatlarından kənar yardım mərkəzi, eləcə də digər yerli və beynəlxalq agentliklər üçün vahid əlaqə nöqtəsi təqdim edir. Onlar, əlavə olaraq, bir çox hallarda malların və sərnəşinlərin yoxlanılması, nəqliyyat vasitələri və gəmilərin axtarışı və təhqiqat fəaliyyətləri kimi fəaliyyətlərdən real vaxt rejimində yaranan əməliyyat sorğularına cavab verməklə taktiki təhlil qabiliyyəti təmin edir. Həmçinin, risklərin aradan qaldırılması və

yayüksək riskli vəziyyətlərin öhdəsindən gəlmək üçün qeyri-kafi hesab edilən statik resursların gücləndirilməsi üçün mobil bölmələrin göndərilə biləcəyi dinamik situasiyalarda resursların planlaşdırılması və yerləşdirilməsinə yardım edir.

4) Mərkəzlər həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə risklə bağlı məsələlər üzrə məlumat mübadiləsini asanlaşdırır. Onlar gömrük və digər dövlət qurumları arasında, gömrük və özəl sektor arasında və hüquqi səlahiyyət daxilində beynəlxalq gömrük idarələri arasında risklə bağlı məsələlər üzrə məlumat mübadiləsini təmin etmək üçün istifadə olunur.

5) Bir çox hallarda gömrük orqanı digər sərhəd qurumlarını Risk Qiymətləndirmə/Hədəfləmə mərkəzlərinə qoşulmağa və işləməyə dəvət edirlər. Bu, daha yaxşı planlaşdırma, əlaqələndirmə (birgə hədəfləmə) və cavab tədbirləri həyata keçirilərək hökumətin sərhəd idarəçiliyi məqsədlərinə daha səmərəli və sərfəli (daha az xərclə) şəkildə çatmağa töhfə verir. Belə yanaşmanın əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, gömrük fiziki olaraq bu qurumlara ev sahibliyi etməsinə baxmayaraq, hər bir iştirakçı təşkilatın öz agentliyinə məxsus missiyasını, rolunu və aidiyyətini qoruyub saxlayır. Bu, hökumətlərə institusional razılaşmalarında “çox tərəf, bir baxış” (“many parts, one view”) yanaşmasına meyllənməyə imkan verir və konsepsiyaya daha geniş şəkildə qoşulmağa təşviq edir. Mərkəzlər müxtəlif agentliklərin (qurumların) fiziki olaraq bir yerdə yerləşdirilməsinə imkan verən platforma təqdim etdir ki, onlara aşağıdakı sərhəd idarəetmə orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri daxil oluna bilər [22]:

- polis orqanlarının vəzifəli şəxsləri;
- sərhəd orqanları;
- xüsusi mühafizə orqanlarının əməkdaşları;
- kənd təsərrüfatı/karantin xidmətləri;
- miqrasiya xidməti;
- nəqliyyat agentlikləri;
- digər hüquq mühafizə orqanları.

Gömrük orqanlarının tədarük zəncirinin əvvəllərində qabaqcadan elektron məlumat almaq qabiliyyəti, bu məlumatı idarə etmək zərurəti, inkişaf edən İT imkanları və sərhəd risklərini bütövlükdə hökumət nöqtəyi-nəzərindən həll etmək

ehtiyacı, ÜGT üzvləri arasında bu mərkəzlərin yaradılması zərurətini gündən- günə artırır. Gömrük idarələri bu gün bir tərəfdən beynəlxalq ticarət və səyahət zəncirlərində lazımsız gecikmələri və müdaxilələri azaldan tənzimləyici normaların yaradılmasını təmin etmək, digər tərəfdən malların və sərnişinlərin sərhəddən keçmə prosedurlarının sadələşdirilməsinə yönəlmiş bir çox problemlərlə mübarizə aparırlar. Bu çağırışların öhdəsindən gəlmək, çox vaxt gömrük resurslarının artımı ilə müşayiət olunmayan ticarət və səyahət axınlarının artması ilə daha da çətinləşir. Məqsədlərinə çatmaq üçün gömrük idarələri risklərin idarə edilməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni yanaşmaları getdikcə daha çox öyrənməyə və mənimsəməyə meyl edirlər. Kəşfiyyata əsaslanan risk qiymətləndirilməsi, seçmə və hədəfləmə təcrübələri yanaşmanın əsas aspektlərini təşkil edir. Bu, gömrük idarələrinə risk səviyyəsini müəyyən etməyə və məhdud resurları yüksək riskli sahələrə yönəltməyə imkan verir.

2001- ci il 11 sentyabr hadisəsindən sonra Kanada hökuməti təkcə Kanadada deyil, bütün Şimali Amerikada təhlükəsizliyi qarantıya altına almaq, milli təhlükəsizliyə qarşı yaranan təhdidlərlə vaxtında və daha yaxşı mübarizə aparmaq üçün bir sıra addımlar atmağa başladı. Bununla əlaqədar olaraq, 2004- cü ildə ölkənin giriş limanlarında yarana biləcək təhdidlərə cavab vermək və ticarət/səyahət axınında yüksək riskli mallar və sərnişinləri mümkün qədər erkən müəyyən edib milli təhlükəsizliyə olan konsentrasiyanı gücləndirmək məqsədilə Milli Risk Qiymətləndirmə Mərkəzi yaradılmışdır. Risk Qiymətləndirmə/ Hədəfləmə Mərkəzinin Kanada təcrübəsi daha çox narkotik və psixotrop maddələrin, silah- sursatların qaçaqmalçılığı, qida məhsulları, bitki və heyvanların ticarətində yaranan riskli hallar, qanunsuz miqrasiya, uşaq istismarı kimi milli təhlükəsizliyə yönəlmiş məsələlərə qarşı mübarizə aparırdı [22].

Finlandiyada 2009- cu ildə yaradılmış Risk Təhlili Mərkəzləri risklərin təhlili və nəzarət funksiyalarını həyata keçirirdi. Bu mərkəzlər Helsinki, Turku və Tornio şəhərlərində yerləşərək elektron gömrük rəsmiləşdirilməsi mərkəzləri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Burada 12 analitik fəaliyyət göstərir və onların əsas vəzifələri risk təhlili sisteminə risklərin idarə olunması qaydalarını tətbiq etmək, ölkənin təhlükəsizliyinə qarşı risklərinin təhlili əsasında dayandırılmış yüklər üzrə

nəzarət qruplarına göstərişlər vermək, elektron gömrük rəsmiləşdirilməsi mərkəzləri və regional risk təhlili qrupları ilə əməkdaşlıq etmək, müxtəlif təhlillərin aparılması və hesabatların hazırlanmasından ibarətdir [22].

Yeni Zelandiyada bu qurum İnteqrasiya edilmiş Hədəf və Əməliyyatlar Mərkəzi (İHƏM) adlanır. Bu Mərkəz günün 24 saati, istənilən məntəqədə sərhəd təhlükəsizliyinin idarəolunmasının effektivliyi üçün zəruri məlumatları təmin etmək üzrə dizayn edilmişdir. Spesifik yüklər, sərnişinlər və nəqliyyat vasitələri barəsində risklərin qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan bütün məlumatlar İHƏM vasitəsilə bir yerə toplanır, əməliyyatların başlanması, planlaşdırılması və koordinasiyası həyata keçirilir. Əsas sərhəd agentlikləri (Yeni Zelandiya Gömrük Xidməti, Meşə və Kənd Tərəffüatı Nazirliyinin BioTəhlükəsizlik Xidməti, İmmiqrasiya Xidməti, Dənizçilik Agentliyi və digər agentliklər) İHƏM- də iştirak edirlər ki, onlar əməliyyat fəaliyyətinin planlaşdırılması və icrasında yaxından və səmərəli şəkildə birgə işləyə bilsinlər. Mərkəz özü adından da göründüyü üzrə 2 hissədən ibarətdir. Hədəf Mərkəzinin funksiyalarına kəşfiyyat risk profilləri, qiymətləndirmələr və tövsiyələr əsasında fəaliyyət göstərmək, riskləri müəyyən etmək və hədəfləmək üçün məlumat və kəşfiyyatın inteqrasiyasını təmin etmək, sərhəd boyunca risklərin qiymətləndirilməsi əsasında əməliyyatların prioritetləşdirilməsi aid edilir. Əməliyyatlar mərkəzi isə sərhəd sahəsində məlumatlılığı, cavab tədbirlərinin planlaşdırılması və resursların əlaqələndirilməsini təmin edir, sərhəd orqanlarının peşəkar reputasiyasını qoruyub saxlayır, hansı ki buraya sonrakı əməliyyatların planlaşdırılması və icrası üsulunu təkmilləşdirmək üçün feedback və məlumatlandırmadan səmərəli istifadənin təmin edilməsi daxildir. Mərkəz yaxşı təlim keçmiş heyətə və işçi qruplarına malikdir və 7/24 fəaliyyət göstərir. Mərkəzin hədəfləmə və planlaşdırma prosesləri kəşfiyyat tərəfindən məlumatlandırılmış (və işarələnmiş) ən yaxşı hədəfləmə təcrübələri vasitəsilə əməliyyatlara rəhbərlik etməklə fəaliyyətin real risk və prioritetlərə yönəldilməsinə şərait yaradır [22].

Amerika Birləşmiş Ştatlarında Gömrük və Sərhəd Müdafiəsinin Milli Hədəf Mərkəzi 9 sentyabr terrorizminə cavab olaraq, 2001- ci ilin oktyabrından fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Əsas missiya olaraq terrorizmə qarşı mərkəzləşmək üzrə

yaradılmış bu Mərkəz əməliyyat fəaliyyətini 2 istiqamət- yüklər və sənişinlər üzrə qurur. İnformasiyanın mövcudluğu terror cəhdlərinə qarşı ən güclü vasitədir və nəyin yüksək risk daşdığı, nəyin isə heç bir təhdid yaratmadığını mühakimə etməyi asanlaşdırır. Mərkəzin fəaliyyətindən bir çox hüquq mühafizə orqanları faydalanır. Belə ki, Federal Kəşfiyyat Bürosunun Terrorist Axtarış Mərkəzi (TAM) tərəfindən terroristlərin siyahısı Milli Hədəf Mərkəzinə göndərilir, siyahıdakılara oxşarlıq müəyyən edildiyi təqdirdə dərhal TAM-a məlumat verilir [22].

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemində Hədəf Mərkəzi 2010- cu ildən fəaliyyət göstərir. Lakin bu mərkəzin ölkəmizdəki fəaliyyəti, beynəlxalq təcrübədən bir qədər fərqlidir və milli xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Mərkəzin fəaliyyəti gömrük hüquqpozmalarına qarşı mübarizə aparmaqla kifayətlənmir, həmçinin gömrük orqanlarında daxili təhlükəsizlik məsələləri (xüsusi geyim formasının daşınması qaydaları, daxili nizam- intizam və s.), gömrük əməkdaşlarının fəaliyyətinə nəzarət, gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrində vətəndaşlarla davranış qaydaları kimi bir sıra işləri də özündə ehtiva edir. Lakin Hədəf Mərkəzinin ən mühüm funksiyası risklərin idarə olunması çərçivəsində hədəflərin seçilməsi, gömrük sərhədini keçən mallara və nəqliyyat vasitələrinə qarşı effektiv nəzarət formalarının tətbiqinə şərait yaratmaqdır. Mərkəz gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının vahid mərkəzdən idarə olunması prinsipi özündə daşıyır. AR gömrük orqanlarının Hədəf Mərkəzi Dövlət Gömrük Komitəsinin Əməliyyat- İstintaq Baş İdarəsinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Mərkəzin yaradılması ilə bütün sərhəd gömrük buraxılış məntəqələrində infrastruktur yenidən quruldu, gömrük nəzarəti zonaları video-müşahidə ilə təmin olundu. Bununla, həm gömrük orqanlarının inzibati binalarının daxilindəki fəaliyyətlər, həmçinin gömrük nəzarəti zonalarında aparılan əməliyyatlar Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən mütəmadi olaraq izlənilir. Mərkəzin “GPS monitoring” sistemi vasitəsilə, nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş marşrutdan kənara çıxması və ya səbəbsiz dayanma halları da daima müşahidə altında saxlanılır. 2009- cu il yanvar ayının 1- indən etibarən gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrində tətbiq edilən “bir pəncərə” prinsipi də “Hədəf Mərkəzi” layihəsinin tərkib hissəsidir.

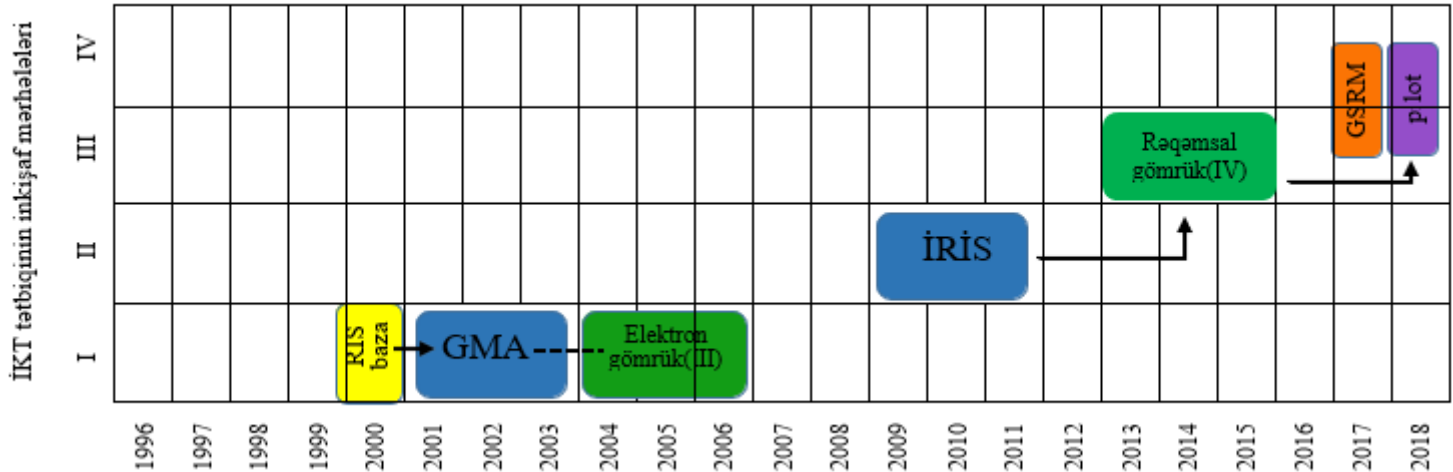
Göründüyü kimi Risk Qiymətləndirmə/Hədəfləmə Mərkəzlərinin fəaliyyət

istiqlamətləri oxşar olsa da, hər ölkə üzrə milli xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir, hər ölkə Mərkəzdən özünün milli təhlükəsizliyinə qarşı yaranan təhdidlərə uyğun olaraq faydalanır. Lakin onların bəzi tipik ümumi funksiyaları vardır. Mərkəzlərin hamısı selektivlik və hədəf meyarlarının idarə olunması üzrə ixtisaslaşmış, bu fəaliyyətlər İT sistemlərinin tətbiqi üzərində qurulmuş, 7x24x365 əməliyyat dəstəyi təmin edir və hökumətlərin sərhəd risklərinin idarə olunması üzrə siyasətinə ən yaxşı yanaşma kimi çıxış edir [22].

2022- ci ilin yanvar ayında Aİ yeni Gömrük Risk İdarəetmə Sisteminin tətbiqi üzrə əməliyyatlara başlamışdır. GRIS2 bir neçə açar sahələrdən ibarətdir: Risk İnformasiya Forması (RİF), Krizis İdarəetməsi (Kİ), Prioritet Nəzarət Sahəsi (PNS), Risklərin İdarəedilməsi üzrə Əməkdaşlıq Xidməti (RİƏX), Risk&Nəzarət İnformasiya Platforması (RNİP), Hesabat Sahəsi, İstifadəçi və Administrativ İdarəetmə Paneli (İAİP- sadəcə milli administratorlar üçün). Sistem 27 Aİ üzv ölkələrinin gömrük administrasiyaları arasında təhlükəsizlik ilə bağlı risk məlumatlarının real vaxt rejimində mübadiləsini asanlaşdırır. Bu risklərə saxta dərman preparatları üzrə səhiyyə riski, əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulması, ətraf mühit və əmtəə təhlükəsizliyi kimi bir çox risklər daxil edilir. Avropa İttifaqının iqtisadiyyat üzrə komissarı Paolo Gentiloni sözlərinə görə, bu yeni sistemin təşkili Avropa gömrük orqanları üçün ölçüyəgəlməz bir fayda kəsb edir. Bu o deməkdir ki, Aİ- nın xarici sərhədinin istənilən məntəqəsində saxlanılan hər hansısa bir təhlükəli məhsul barəsində məlumat anında ittifaq üzrə digər gömrük ofisləri ilə paylaşılır. Həmçinin, GRIS2 öz növbəsində Aİ- nin maliyyə maraqlarını da qoruyur. Sistem İttifaqın bütün xarici sərhədi boyu 900 gömrük ofisi üzrə 6500 gömrük əməkdaşı və risk ekspertləri arasında əlaqəni təmin edir [23]. Buraya Aİ üzrə bütün beynəlxalq limanlar, hava limanları, əsas quru sərhəd postları və bütün milli risk analiz mərkəzləri daxildir [10].

2.2 Koreya Gömrük Xidmətinin risklərin idarə edilməsi təcrübəsi

Sung-Bou Kim və Dongwook Kim öz tədqiqatlarında Gömrük Risklərinin İdaərolunmasının Koreya Modelini araşdırarkən, onun inkişaf mərhələlərini 2 fazaya bölmüşlər- elektron gömrük və rəqəmsal gömrük (*Dioqram 2*) [21]:

Dioqram 2. RİS- də İKT tətbiqinin inkişaf mərhələləri, Koreya misalında

Mənbə:[21]

Koreya Gömrük Xidməti kompüterləşdirmə prosesinə hələ 1970-ci illərdə başlamışdır, o vaxtdan o, güclü İKT potensialı yaratmış, biznes proseslərinin 93%-ni avtomatlaşdırmış və işçiləri arasında məlumat əsaslı mədəniyyəti inkişaf etdirmişdir. Hazırda KGX manifestdə və gömrük bəyannaməsində bəyan olunan məlumatları toplayır və avtomatlaşdırılmış hədəfləmə sistemi vasitəsilə təhlil edir. Poçt operatorları və kuryerlər göndərişlərin əvvəlcədən potensial rəsmiləşdirilməsinə icazə verən, rəsmiləşdirmə üçün tələb olunan məlumatları elektron şəkildə göndərməkdən məsuldurlar [27]. Burada təkamül prosesi elektron gömrük sisteminin yaranması ilə başlayır və rəqəmsal gömrük sisteminin tətbiqinə doğru davam edir. Sonuncu pilot layihə olaraq hazırlanmışdır və tətbiqi həyata keçirilməmişdir. İlk faza 2000- 2006- cı illəri əhatə edir. Sxemdən göründüyü kimi 3 hissədən ibarətdir. Elektron gömrük sisteminin tətbiqi ilk olaraq 2000- ci ildə “risklərin idarə olunması bazası” ilə başlamışdır. Bu, risklərin idarə olunmasının əsasını və təşkilati tənzimləmələri əhatə edən mərhələdir. Risklərin idarə olunmasının bazası riski müəyyən etmək, qiymətləndirmək və idarə etmək üçün strukturlaşdırılmış və sistemə vasitələr təklif edirdi. 2001- 2003- cü illəri “gömrük məlumat anbarı”nın (“customs data warehouse”) yaradılması üzrə addımlar atılmışdır. GMA daxili və xarici məlumatları özündə cəmləşdirən və data analitiklər və risk idarəetmə məmurlarının istifadə etməsi üçün axtarış funksiyası təmin edən informasiya sistemidir. Risklərin idarə edilməsi üzrə məlumat bazasının yaradılması Koreya hökumət təşkilatları arasında ilk cəhd idi.

Databaza idxal və ixrac rəsmiləşdirilməsi, kargo, gömrük ödənişlərinin geri qaytarılması, səyahətçi məlumatları, kəşfiyyat, nəzarət, biznes subyektləri, həmçinin xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatlar, vergilərin toplanması, sərhəd giriş/çıxışı ilə bağlı digər təşkilatların məlumatlarını əhatə edirdi. Burada informasiyaya asan və dərhal əlçatanlığı təmin etmək və təhlillər aparmaq üçün vasitələr mövcud idi. 2001-ci ildə bazanın yaradılması üzrə işlər başa çatdıqdan sonra 2002-ci ildə onun tətbiqinə başlandı. O, daha çox vergi toplamaq və narkotik qaçaqmalçılığı ilə mübarizə aparmaq üçün istifadə edilirdi. Daha sonra bunların cərgəsinə gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti fəaliyyətləri də daxil edildi. Bu sistem bir növ elektron gömrük sisteminin yaradılmasının əsası idi. Bununla həm vaxt, həm də pul cəhətdən qənaət olunmağa başlandı. Bu vaxta qədər bütün məlumatlar kağız sistemi üzrə aparılırdı ki, lazımi vaxtda lazımi informasiyanı əldə etmək saatlarla, bəzən günlərlə vaxt alırdı. Bazanın yaradılması ilə bu vaxt 10 dəqiqəyə qədər endirildi. Digər tərəfdən də məlumatın etibarlılıq səviyyəsi yüksəlir və mürəkkəb təhlillərin aparılmasına imkan yaranırdı. Bazanın yaradılması ilə analitiklərin sayı 200-dən 400-ə qaldırıldı və baş qərargahda aparılan əməliyyatlar artıq ölkə üzrə bütün yerli gömrük orqanlarında aparılırdı [21].

İkinci, rəqəmsal gömrük fazasına keçid mərhələsidir. Bu, “inteqrasiya olunmuş risk idarəetmə sistemi (İRİS)” (2009- 2011), “rəqəmsal gömrük sistemi (RGS)” (2013-2015), “gömrük sərhəd risk idarəetmə mərkəzi (GSRM)” (2017) və texnoloji pilot proqramları (2018-dən günümüzədək) əhatə edən dövrdür. İRİS təşkilatın müxtəlif bölmələri tərəfindən (rəmsiləşdirmə, skan, kəşfiyyat və s.) əldə olunan bütün risk məlumatlarının inteqrasiyasını həyata keçirir. Bütün şöbələr üçün yüksək riskli kargolar və səyahətçilərlə mübarizə zamanı müraciət edə biləcəkləri standartlaşdırılmış risk idarəetmə əməliyyatları təklif edir. Genişləndirilmiş təşkilati inteqrasiya, hərtərəfli informasiya istehsalı və şöbələrin fəaliyyətləri üçün yardım təmin etməklə yanaşı, İRİS- in altında yatan əsas fikir ondan ibarətdir ki, o, risklərin real vaxt çərçivəsində qarşısının alınmasını hədəfləyir, nəinki sonrakı audit və düzəltmələrin aparılması yolu ilə. ÜGT- nin risk idarəetmə prosesinə oxşar olaraq, İRİS- in tətbiqi zamanı ilk addım ilkin məlumatlar və qeydlərin nəzərdən keçirilməsi,

sonra avto-filter və monitoring yolu ilə təhlili, simulyasiya və çoxqatlı faktorların tətbiqi ilə seçmənin həyata keçirilməsi, sonuncu isə riskin mümkün nəticələrinin yenidən qiymətləndirilməsidir [21].

ÜGT- nin 2013- cü il dekabr tarixli Ticarətin Asanlaşdırılması Sazişi yekun olaraq, hökumətlər üçün ticarət prosedurlarını sadələşdirmək və qaydaları şəffaflaşdırmağı zəruri edirdi. Bu, ÜGT-nin 2016- cı ili gömrük orqanlarını modernizasiyaya sövq edən “Rəqəmsal Gömrük”ün təşviqinə həsr etmək qərarı ilə daha da möhkəmlənmişdi [15].

Koreya iqtisadiyyatı 1970- ci ildən etibarən sürətlə inkişaf yoluna başlamışdır. Məsələn, ticarətin həcmi 2.8 mlrd ABŞ dolları ikən, 2015- ci illə müqayisədə 316 dəfə artaraq 885.8 mlrd ABŞ dolları olmuşdur. Həmçinin, xaricə səfərə çıxan Koreyalıların sayı bu illər ərzində 117 dəfə artaraq 260 min nəfərdən 53.97 mln nəfər yüksəlmişdir. İlk dəfə 1974- cü ildə Rəqəmsal gömrük sistemi (RGS) ticarət statistikasını sistemi kimi yaradılmış, sonradan bir çox modifikasiyalara məruz qalmışdır. Bu realiaqlar qarşısında, Koreya Gömrük Xidməti mümkün məhdud resurslarla artan ticarət həcmi və səyahətçilərin öhdəsindən gəlməyin həllini, gömrük prosedurlarını kompüterləşdirən və rəsmiləşdirmə prosesini avtomatlaşdıran UNİ-PASS adlı Elektron Gömrük rəsmiləşdirmə sistemi yaratmaqda görmüşdür. 2014- 2016- cı illər arasında sistem performansını və etibarlılığını artıran yüksək səviyyəli hardware, gömrük işçiləri, həmçinin xarici istifadəçilərin (idxalatçılar, ixracatçılar, daşıyıcılar, gömrük brokerləri və s.) müraciət edə biləcəyi təkmlil istifadəçi interfeysi, genişləndirilmiş məlumat mövcudluğu və əlçatanlığını (mövcud vaxtda yükün hərəkətinə dair izlənmə məlumatları, açıq API, selektivlik funskiyası və s.) ehtiva edən tamamilə yenilənmiş bu sistem “4- cü nəsil xidmət”in başlanğıcı hesab olunur. Gömrük orqanlarının iqtisadi inkişafa istiqamətlənmiş beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması və sosioekonomik və ətraf mühitin mühafizəsi üçün milli sərhədlərin nəzarətdə saxlanması məqsədlərinə xidmət edir. O, həm biznes fəaliyyətlərini (kargo və rəmsiləşdirmə) idarə edir, həm də özündə qeyri- biznes (audit, kəşfiyyat, müşahidə və s.) əməliyyatlarını, risk idarəetmə, bir-pəncərə portalı, İT idarəetməsi və s. kimi funksiyaları daşıyır [21].

Təbii ki, bu sistem 1 gecədə qurulmamış, çoxlu sayda sınaqların tətbiqi, xətlər, illərin təcrübəsi və yüksək səviyyəli know-how nəticəsilə ərsəyə gəlmişdir. Sistem Koreya gömrük orqanlarına il ərzində elektron formada 430 mln gömrük bəyannaməsi üzərində əməliyyatların aparılmasına və 50 mln nəfərə səyahət imkanı yaradır. UNİ- PASS 77 modul və 5 alt sistemin birləşməsindən ibarətdir: bir pəncərə sistemi; rəsmiləşdirilmə idarəetmə sistemi, yük idarəetmə sistemi, məlumat idarəetmə sistemi və administrasiya sistemi [15].

“Bir pəncərə” vasitəsilə tək məntəqədən xidmət: Sistem bütün gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurları üçün tək nöqtədən xidmət imkanı təmin edir. O, təkcə qanuni icazələr deyil, həmçinin statistikalar və data analitika və qərar qəbul etmədə istifadə olunan məlumatlarla əlaqədar olaraq digər tənzimləyici təşkilatlar ilə informasiya mübadiləsini mümkün qılan 39 hökumət agentliyi, gömrük və digər maraqlı tərəflərin (dövlətin tapşırığı ilə məlumatların verifikasiyası üzrə fəaliyyət həyata keçirən özəl təşkilatlar) inteqrasiyasından ibarətdir. Əlavə olaraq, sistem ticarət şirkətləri, gömrük brokerləri, yükləmə- daşıma şirkətləri, hava yolları, anbarlar kimi 430 min müəssisəni əlaqələndirir [15].

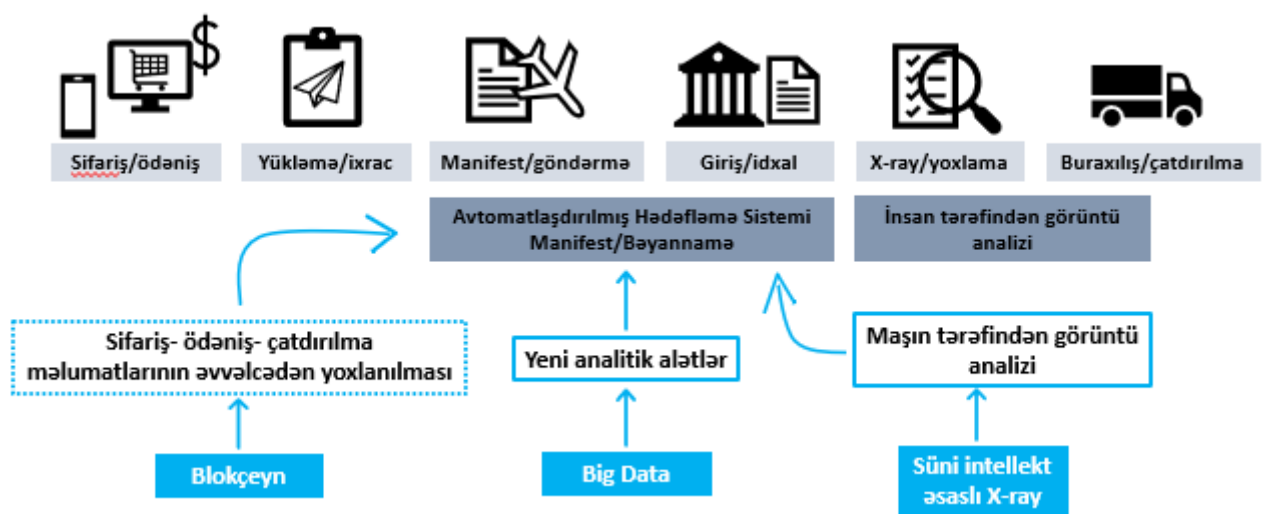
Rəsmiləşdirilmə İdarəetmə Sistemi vasitəsilə rəsmiləşdirilmə vaxtının azaldılması: Sistem bütün gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurları üçün kağızsız iş mühiti təmin edir. İdxal rəsmiləşdirilməsinə sərf olunan müddət 1 gündən 1.5 dəqiqəyə endirilmişdir. İdxal rəsmiləşdirilməsi üçün bu göstərici 2 gündən 1.5 saata düşmüşdür. Onu da qeyd etmək ki, Koreya dövlətinin milli vergi gəlirlərinin 3-də 1-i bu sistem vasitəsilə toplanır [15].

Yük İdarəetmə Sistemi vasitəsilə real vaxt rejimində kargoların izlənməsi: Sistem yükləmə şirkətlərindən, hava yollarından, ekspeditorlardan konosamentləri (bills of lading) əldə edir, hər göndəriş üçün izləmə nömrəsi təyin edir. Yük idarəetmə sistemi çatdırılma şirkətləri, anbarlar və malların hərəkətində iştirak edən digər özəl qurumlarla əlaqələndirilmişdir. Sistem gömrük əməkdaşlarına və ticarət iştirakçılara fəaliyyətləri zamanı yüklərin hər bir mərhələdə statusu, çatma vaxtı, məsul gömrük əməkdaşı və yükün yeri, o cümlədən manifestlərə, gömrük bəyannamələrinə daxil olmaq və rəsmiləşdirmə proseduru zamanı tələb olunan digər

sənədlər kimi məlumatlara əlçatanlıq təmin edir. Bu da logistika problemlərindən qaçaraq malların çatdırılması və ya rəsmiləşdirilməsinə sərf edilən vaxtı minimuma endirir [15].

Qabaqcıl Sərnişin Məlumat Sistemi (QSMS, *ingiliscə APIS*) vasitəsilə fiziki şəxslərin yüklərinin rəsmiləşdirilməsi: QSMS sərnişinlərin siyahısı, rezervasiya məlumatları və giriş/çıxış tarixləri kimi çeşidli informasiyalardan istifadə edərək, sərnişinlərin gəlişindən qabaq riskləri təhlil edir, risk təşkil etməyən sərnişinlərin yükləri və şəxsi əşyaları rahat, maneəsiz hərəkət edərkən, yüksək riskli sərnişinlər isə seçilib nəzarət altına alınır. Narkotik vasitələr, silah- sursat, partlayıcı maddələr və s. kimi müxtəlif zərərli məhsulların giriş-çıxışının qarşısını almaq məqsədilə hər il sistem tərəfindən 50 mln səyahətçi yoxlanılır [15].

İRM-PASS vasitəsilə risk idarə edilməsi: İRM- PASS (İnteqrasiya olunmuş Risk İdarəetmə) sistemi təkcə gömrük məlumatlarını deyil, həmçinin digər təşkilatlardan analitik/statistik məqsədlər, mallar, şirkətlər və sərnişinlərlə bağlı risk profilləri və hədəf meyarlarının yaradılması üçün əldə edilmiş məlumatları təhlil edir. Sistem şirkətlərin və sərnişinlərin davranışlarına nəzarət etmək məqsədilə onların profillərini yaradır, risk modellərini analiz edir. Bu məlumatlar audit və inspeksiya prosedurlarının müxtəlif mərhələlərində gömrük əməkdaşlarına qərarverməni asanlaşdırmaq üçün əlçatan edilir [15].

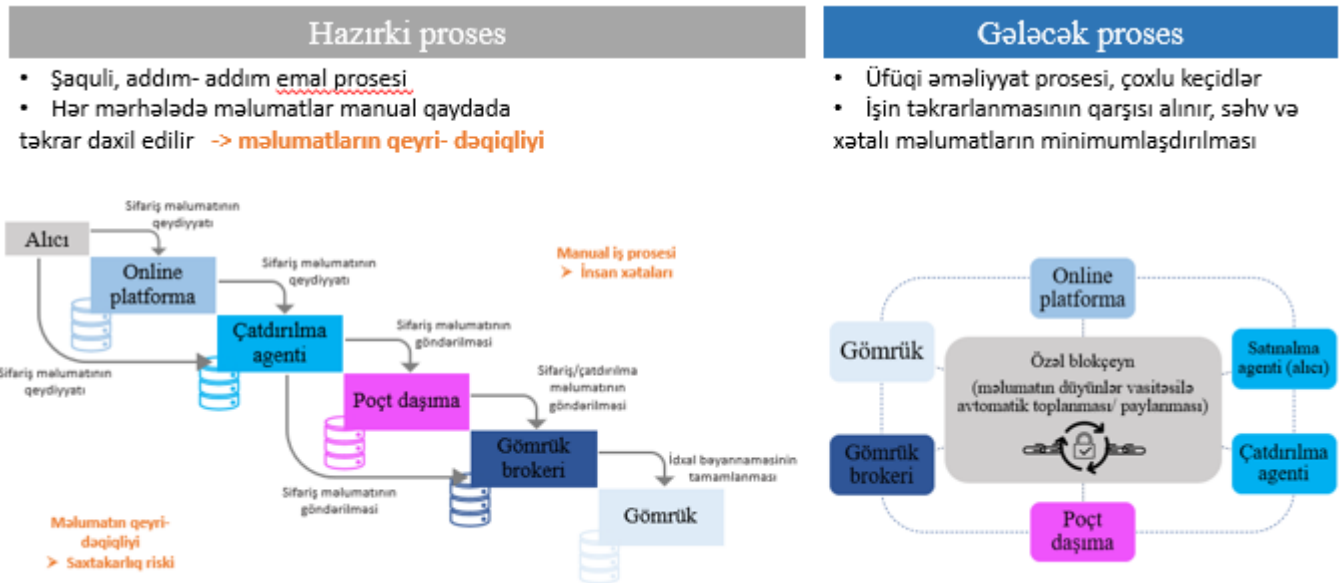
Şəkil 2. KGX ənənəvi sistemdən yeni texnologiyaların tətbiqinə keçid

Mənbə: [27]

Mövcud sistemdə bütün göndərilən yüklərdə və beynəlxalq poçtlarda X-Ray rentgen müayinəsi aparılır. Paket risklərin idarə edilməsi sistemi tərəfindən işarələndikdə, yoxlamayı həyata keçirən gömrük əməkdaşı rəsmiləşdirmə üçün istifadə olunan bütün məlumatları, eləcə də rentgenoqrafiyanı öz kompüterinin ekranında görür. Bütün sürətləndirilmiş yüklərdə və beynəlxalq poçtlarda rentgen müayinəsi aparılır. Paket risklərin idarə edilməsi sistemi tərəfindən işarələndikdə, yoxlamayı həyata keçirən gömrük əməkdaşı rəsmiləşdirmə üçün istifadə olunan formada olan bütün məlumatları, eləcə də rentgenoqrafiyanı öz kompüterinin ekranında görür. Müasir imkanları olmayan kiçik və orta kuryer şirkətləri üçün KGX ən son avadanlıqlarla, o cümlədən konveyer sisteminə inteqrasiya olunmuş avtomatik rentgen skanerləri ilə təchiz edilmiş Ekspres Yük Logistika Mərkəzini inşa etmişdir. 2014-cü ildən etibarən çatdırılma şirkətlərindən çatdırılma tamamlandıqdan sonra ekspress yükün faktiki təyinat yerini KGX-nə bildirmələri tələb olunur. Məqsəd vergidən azadolma sistemindən və aşağı dəyərli mallar üçün sadələşdirilmiş prosedurlardan istifadə etmək üçün satıcıların yükləri bölməsi yolu ilə de minimis imkanından sui-istifadə hallarının qarşısını almaqdır. Çatdırılma baş verdikdən sonra məlumat, çatdırılma ünvanını diqqətə alan başqa bir risk təhlili aparan avtomatlaşdırılmış hədəfləmə sisteminə daxil edilir.

Blokçeyn vasitəsilə məlumatların toplanmasının gücləndirilməsi. Hazırda mövcud məlumatların keyfiyyətinin aşağı olmasını nəzərə alaraq, riskin qiymətləndirilməsi bəzi məhdudiyyətlər yaradır. Risklərin idarə edilməsi sistemini gücləndirməyin yollarından biri, malların dəyəri və çatdırılma ünvanı daxil olmaqla, bu tip məlumatları, onları yaradan e-ticarət satıcıları, ekspress daşıyıcılar və gömrük brokerləri kimi müxtəlif tərəflərdən birbaşa əldə etmək olardı. 2018- 2020- ci illər arasında KGX məlumat axınlarında şəffaflıq və fərdi məlumat sahibləri arasında etimad səviyyəsini yüksəltmək və hazırda qismən manual olan məlumatların daxil edilməsi prosesini avtomatlaşdırmaq üçün blokçeyn texnologiyasından istifadəni araşdıran pilot layihə həyata keçirdi. Layihə, əməliyyatın hər bir iştirakçısının saxladığı məlumatın blokçeyn vasitəsilə birbaşa gömrük ilə paylaşılması sahəsində uğur qazandı. E- ticarət əməliyyatlarının nisbətən sadə və kompüterləşdirilmiş

olması, əməliyyat zamanı hər bir iştirakçının spesifik vaxtda özünəxas konkret məlumatları daşması bu müvəffəqiyyətin səbəblərindən biri kimi xarakterizə olunur.

Şəkil 3. Manual və avtomatik məlumat toplama/paylama sistemlərinin müqayisəsi

Mənbə: [27]

KGX layihədən belə nəticə çıxardı ki, blokçeyni qurmaq və istismar etmək üçün tələb olunan ilkin xərclər digər məlumat mübadiləsi sistemlərindən daha yüksəkdir. Bundan əlavə, istifadə ediləcək blokçeyn növünü seçərkən texniki xidmət, məlumat məxfiliyi, davamlılıq və şəbəkənin miqyası kimi məsələləri nəzərə almaq vacibdir. KGX xüsusi icazəli blokçeyndən istifadə edir və yüksək həcmli məlumat ötürülməsi zamanı bir sıra problemlərlə üzləşmişdir.

X-Ray şəkillərinin emalını təkmilləşdirmək üçün avtomatik aşkarlama vasitələrindən istifadə. Qeyd edildiyi kimi, beynəlxalq poçt vasitəsilə göndərilən bütün mallar X-ray skan aparatından keçirilir. Ancaq bu sistemin bir sıra məhdudiyyətləri var. Əvvəla, yalnız avtomatlaşdırılmış hədəfləmə sistemi tərəfindən işarələnmiş paketlərin şəkilləri təhlil edilir. İkincisi, KGX yüksək səviyyəli skan analistlərinə malik olsa da, onların müşahidə və konsentrasiya qabiliyyətlərinin də bir həddi var. Yekun olaraq, bağlamaların artan həcmi qarşısında skan analistlərinin sayında çatışmazlıq yaranır. Bu problemi həll etməyin bir yolu daha az paketin yoxlamaya məruz qalması üçün hədəfləmə imkanlarını artırmaqdır. Digər bir yol isə “ATT”, yəni “avtomatik təhlükə tanıma” mənası verən avtomatik aşkarlama

vasitələrinin istifadəsidir (ingiliscə, “ATR”- “automatic threat recognition” or “assisted target recognition”).

KGX skaner aparatlarının obyektləri tanımasını, avtomatlaşdırılmış hədəfləmə sistemi ilə əlaqələnməsini və skan analistlərinə kömək məqsədilə obyektin adının skan təsvirinin yuxarı hissəsində göstərilməsini mümkün edən alqoritmlərin yaradılması üzərində işləyir. Avtomatlaşdırılmış hədəfləmə sistemi skanerdən əldə edilmiş məlumatı kargo manifest və ya gömrük bəyannaməsində göstərilən məlumatlarla müqayisə edərək, həmin məlumat və təsvirin uyğun olub- olmadığını yoxlaya bilər. Bu sayədə, göndəriş işarələndiyi hallarda, gömrük əməkdaşları monitorda göstərilən xəbərdarlıq sinqalı və ya səs vasitəsilə məlumatlandırılacaq.

Şəkil 4. Avtomatik yoxlama baxış sistemi

Mənbə:[27]

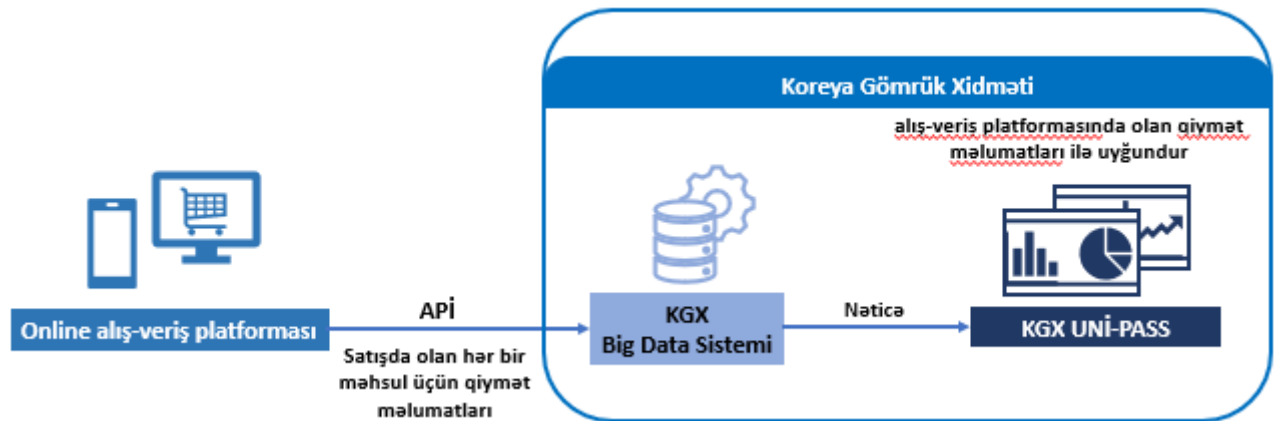
Proses 2017- ci ildə araşdırma layihəsi ilə başladı və araşdırma komandası belə qənaətə gəldi ki, KGX tərəfindən əvvəllər skan edilmiş çoxlu həcmdə təsvirlərdən istifadə edərək, yüksək riskli malların siyahısını müəyyən edən, avtomatlaşdırılmış rejimdə yeni daxil olan məlumatlara uyğun olaraq özünü modifikasiya edən və yeni alqoritmlər yaradan ATT alqoritmlərinin qurulması üçün böyük istinad bazası yaratmaq mümkündür. Başqa sözlə desək, sistem süni intellektdən istifadə edəcək. 2019- cu ildə KGX tələb olunan texniki infrastrukturunu təşkil etməyə başladıqdan sonra, 2020- ci ildə silah kimi riskli obyektləri tanımaq üçün maşının öyrədilməsi

prosesi həyata keçirildi. Alqoritm şəkilləri onların formasına, sıxlığına və teksturasına və hətta atom nömrələrinə əsaslanaraq analiz edir. O, mütəmadi olaraq yenilənir. 2021- ci ildən etibarən diqqət sərhəd bölgəsində işləyən skan mütəxəssisləri üçün lazımi olan əlavə funksiyların hazırlanmasına yönəlmişdir.

Gömrük Sərhəd Risklərinin İdarəedilməsi Mərkəzi (GSRİM) 2017- ci ildə terrorizm, narkotik ticarəti və digər zərərli məhsulların qanunsuz idxalına qarşı önleyici tədbirlərin koordinasiyası məqsədilə yaradılmışdır. Mərkəz, əvvəllər ayrıca fəaliyyət göstərən kəşfiyyat və seçmə funksiyalarını birləşdirdi və risklərin idarə edilməsi fəaliyyətlərini effektiv şəkildə təşkil etmək və nəzarət etmək üçün birbaşa olaraq 1 mərkəzin nəzarəti altına topladı. Mərkəzin səlahiyyətlərinə risklərin idarə olunması fəaliyyətlərinin planlaşdırılması və tətbiqi, risklərin idarə olunması sisteminin məlumat bazası üzərində əməliyyatlar, risk əsaslı informasiyaların toplanması və təhlili, “seçmə” tapşırıqların, meyarların və texnikalarının idarə edilməsi, müvafiq beynəlxalq və yerli təşkilatlar arasında risk məlumatlarının koordinasiyası üzrə əməkdaşlıqların qurulması və s. daxildir [21].

Son zamanlarda Koreya Gömrük Sistemi özünün uzunmüddətli “big data” analitikasına əsaslanan planlarını elan edir. Big data- saxlamaq, idarə etmək və emal etmək qabiliyyətinə malik olmayan ənənəvi əlaqəli verilənlər bazasına nisbətə, müxtəlif ölçülü və tipli məlumatlar toplusu kimi qəbul edilir. “Big data” platformasının quraşdırılması, “big data” analiz modelinin inkişaf etdirilməsi, təşkilatda “big data” bölməsinin yaradılması və bu sahədə təlimlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan məqsədlər müəyyən edilmişdir. Əvvəlcə həll edilməli olan konkret problemlər və bu problemləri həll etmək üçün tələb olunan əsas məlumatlar müəyyən edildi. Daha sonra isə hələ analiz modelləri inkişaf etdirilməzdən əvvəl, toplanılmış və aşkarlanmış çatışmayan məlumatlar əldə edildi. Axırncı fəaliyyət mərhələli şəkildə həyata keçirildi. Nəticə olaraq, Koreya Gömrük Sistemi süni intellektə və “big data” təhlillərinə əsaslanan “ağıllı rəsmiləşdirmə sistemi”ni hədəfləyir, hansı ki bu, əmtəə axının asanlaşdırılması və illegal ticarət və təhlükəli məhsulların idxalına qarşı effektiv mübarizə üsulu kimi çıxış edəcəkdir. Ən son texnologiyaya əsaslanan bu pilot layihə 2017- ci ildən bəri planlaşdırılır və

hazırlıq mərhələsindədir [21].

Şəkil 5. Online bazardan qiymət məlumatlarının əldə edilməsi

Mənbə: [27]

İdxal ixrac məlumatlarının müqayisəsini mümkün etməklə birlikdə, vergi fırıldaqçılığı ilə daha effektiv mübarizə aparmaq üçün audit potensialının gücləndirilməsi layihənin birinci məqsədini təşkil edir. Daha sonra digər problemləri həll etmək üçün KGX mövcud olmayan məlumatları haradan əldə edə biləcəyini araşdırdı. 2020- ci ildə təşkilat miqyaslı big data sistemi quruldu və analiz alətlərini inkişaf etdirmək və idarə etmək üçün komanda yaradıldı.

Bütün bu proseslərin sonunda KGX belə nəticəyə gəldi ki, texnologiyanın tətbiqi üçün əsas tələb məlumata əlçatanlıqdır. Ancaq məlumat sadəcə bir vasitədir, məqsəd deyil. Digər məsələ ondan ibarətdir ki, təhlil mexanizmini inkişaf etdirən komandalar əməkdaşların müxtəlif ehtiyaclarını başa düşməlidirlər. Bütün uğurlu texnologiya yönümlü layihələr məmurların real fəaliyyətləri zamanı üzləşdiyi aktual məsələlərə həll yolu tapmağa istiqamətlənmişdir. İT və gömrük əməkdaşları arasında komanda işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və texnoloji həllərin tətbiqindən sonra onları təkmilləşdirmək məqsədilə geri dönüşlərin (feedback) alınması üçün mexanizmlər mövcud olmalıdır. Son olaraq, yuxarı rəhbərlik tərəfindən təsdiq edilmiş və onun müxtəlif bölmələri, həmçinin beynəlxalq miqyaslı layihələrdə xarici tərəfdaşlarla birlikdə global innovasiya strategiyası işlənib hazırlanmalıdır [27].

“Rəqəmsal Gömrük”ü dəstəkləmək üçün beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində KGX öz təcrübəsini və elektron rəsmiləşdirmə sistemi ilə bağlı ‘know-how’nu qlobal

olaraq paylaşmaq üçün böyük addımlar atır. İndiyədək Ekvador, Tanzaniya və Özbəkistan daxil olmaqla 10 ölkədə elektron gömrük sisteminin yaradılmasında iştirak edib. Həmçinin, bu vaxta qədər KGX Kamerun, Tanzaniya və Özbəkistan daxil olmaqla, 14 dövlətin gömrük orqanlarına öz modernləşmə layihələrində köməklik göstərmişdir.

Elektron gömrük sisteminin yaradılmasına kömək etmək üçün alıcı ölkədə mövcud olan prosedurların, sistemlərin və təcrübələrin aydın şəkildə başa düşülməsi vacibdir. Yardım tələbi ilə müraciət edən administrasiyalar mövcud mühit və inkişaf etdirmək istədikləri layihənin konkret və ətraflı təsvirini verməli, həmçinin güclü iradə və yüksək idarəetmə qabiliyyəti göstərməlidirlər. Hər iki ölkənin mütəxəssisləri ortaq fikirlərə malik olmalıdırlar. Danışqlar ilk növbədə telefon və ya məktublaşma yolu ilə həyata keçirilir, daha sonra nümayəndə heyəti göndərilir. UNI-PASS sistemi, sistemin patent və ticarət nişanı hüquqlarına malik olan KGX müvəkkilinin icazəsi olmadan dublikatlaşdırıla bilməz. O, qismən, yəni yalnız seçilmiş modulları tətbiq edib gömrük orqanının mövcud köhnə sistemləri ilə birləşdirməklə və ya mövcud köhnə sistemi tamamilə yeni sistemlə əvəz etməklə istifadə oluna bilər. UNI-PASS, sistemi fərdiləşdirmək və ya təkmilləşdirmək üçün mənbə kodlarından istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan ölkələrə paketli ödəniş müqabilində mənbə kodları ilə birlikdə verilir. Elektron sistemin digər agentliklərin sistemlərinə qoşulması, ilk növbədə, həmin qurumların sənədsiz iş mühitini tətbiq edib-etməməsindən asılıdır. [15].

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK ORQANLARINDA RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI SİSTEMİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1 Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin inkişaf mərhələləri və qanunvericilik bazası

Tarixi İpək yolunun üzərində yerləşən, Qərblə Şərq arasında təbii körpü rolunu oynayan Azərbaycan beynəlxalq ticarət zəminində bir tərəfdən nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayarkən, digər tərəfdən isə istər enerji sektoru, istərsə də qeyri- neft sektoru məhsulları üzərindən digər ölkələrlə geniş idxal- ixrac əməliyyatları yaradaraq, regionun iqtisadi mənzərəsində öz mühüm funksiyası ilə diqqəti çəkir. Azərbaycan öz beynəlxalq ticarət əlaqələrini ÜTT-in prinsiplərinə, “Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonikləşdirilməsi haqqında” Kyoto Konvensiyasının müddəalarına, ÜGT-nin ticarətin asanlaşdırılmasına dair təlimatlarına və digər beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq tənzimləyir. Bu baxımdan, ölkəmizdə risklərin idarə olunması təcrübəsinin tətbiqi ilə bağlı bir sıra normativ hüquqi sənədlər qəbul olunmuşdur. Bunlara əlavə olaraq, Dövlət Gömrük Komitəsinin “Gömrük İnkişaf Modeli”ndə risklə ölçülmüş nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi, nəticədə malların, nəqliyyat vasitələrinin və sərnişinlərin sərhəd keçidində ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə nail olmaq və gömrük prosedurlarını rəqəmsallaşdırmaqla ticarəti asanlaşdırmaq missiya bəyanatı olaraq öz əksini tapır.

Ölkəmizin gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2016-cı il 4 mart tarixli 1853 nömrəli Sərəncamı, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi (Fəsil 15), risklərin idarə olunmasına dair Dövlət Gömrük Komitəsinin Kollegiya qərarları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 may tarixli 920 nömrəli “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Fərmanı, “Xarici ticarət iştirakçılarının “Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən

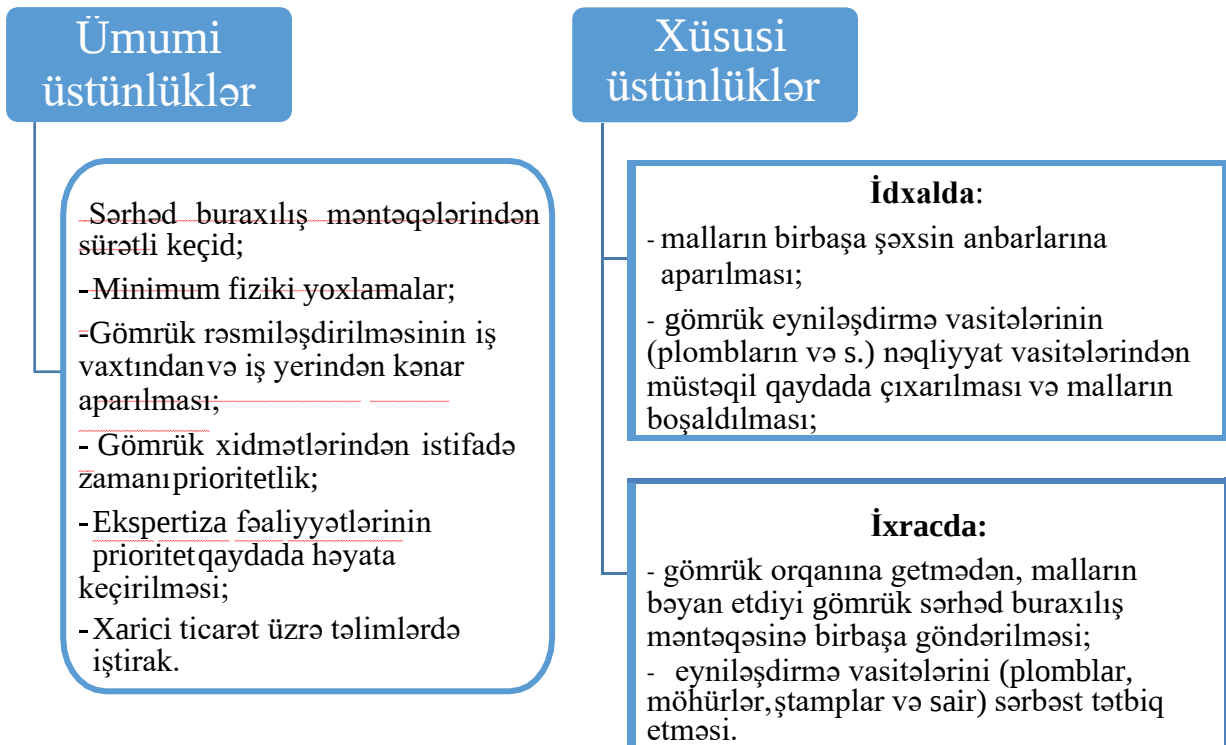
daimi istifadə hüququnu əldə etməsi, həmin hüququn dayandırılması, ləğvi və bərpası Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 427 nömrəli Fərmanı, Dövlət Gömrük Komitəsinin sədrinin 29 dekabr 2023-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Avtomatlaşdırılmış Risk Analiz Sisteminin (ARAS) tətbiqinə dair müvəqqəti texnoloji sxem və bu sahədə digər normativ aktlar təşkil edir.

Ölkəmizdə gömrük riskləri ilə bağlı ilk dəfə Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin 113 sayılı 22 noyabr 2005-ci il tarixli əmri ilə “Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətində risklərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin Konsepsiyası” qəbul olunmuşdur. Daha sonra 4 may 2015-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Kollegiyasının (bundan sonra Kollegiya) 100/03/002 nömrəli “Gömrük orqanları sistemində risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları və formaları”nın təsdiq edilməsi barədə və 100/03/001 nömrəli “Ümumi risklərin idarə edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə qərarları qəbul olunmuşdur. Beynəlxalq ticarətdə baş verən dəyişikliklərlə birgə yenilənən beynəlxalq hüquq normaları ilə milli qanunvericiliyin inteqrasiyasını təmin etmək məqsədilə 100/03/001 nömrəli 4 may 2015-ci il tarixli qərar ləğv olunaraq, 2021-ci ilin 22 sentyabr tarixində Kollegiyanın yeni şərtləri özündə əks etdirən "Ümumi risklərin idarə edilməsi Qaydaları"nın təsdiq edilməsi barədə 1000/03/001 nömrəli qərarı qüvvəyə minmişdir. Bu Qaydalar ÜGT-nin Gömrük Risklərinin İdarə olunması üzrə Kompendiumuna, "Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya (Yenilənmiş Kyoto Konvensiyası), Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının (ISO) 31000 (Risklərin idarə olunması) standartına uyğun olaraq hazırlanmış və gömrük xidməti daxilində risklərin idarə edilməsi prosesini təşkil edir. Bu qaydalara əsasən qısa idxal bəyannaməsinin tətbiqinə əsaslanaraq malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinə buraxılması üzrə 4 dəhliz- yaşıl, mavi, sarı və qırmızı dəhliz buraxılış sistemləri yaradılmışdır [1]:

- “Yaşıl dəhliz” – öncədən elektron formada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsində qeyd olunan məlumatlara istinadən aparılmış gömrük nəzarəti və risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən, gömrük sərhəd buraxılış

məntəqələrində sadəcə gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məlumatlandırma və qeydiyyat mərhələlərinin həyata keçirilməsi ilə kifayətlənərək, malların və nəqliyyat vasitələrinin fiziki yoxlanmaya məruz qalmadan müvafiq gömrük proseduruna uyğun olaraq gömrük ərazisinə buraxılışı ilə nəticələnən buraxılış sistemidir. Xarici fəaliyyət iştirakçılarının “Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən daimi istifadə hüququnu əldə etməsi, həmin hüququn dayandırılması, ləğvi və bərpası Qaydaları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 427 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. “Yaşıl Dəhliz” buraxılış sisteminin tətbiq edilməsinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edən xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları üçün daha sərfəli şərait yaratmaq, qanunvericiliyə könüllü riayət etmək mədəniyyətini formalaşdırmaq, sahibkarlığın dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyini artırmaq, risklərin qiymətləndirilməsi sistemində əsaslanan gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi prosesini sürətləndirməklə, fiziki gömrük müayinələrini minimum səviyyədə saxlamaq, ölkənin ixrac potensialının artırılmasına töhfə vermək və mövcud ehtiyatlardan daha rəasional istifadəni təmin etməkdir. Fərmana müvafiq olaraq, “Yaşıl dəhliz” sistemindən daimi istifadə hüququ əldə etmək üçün şəxslər bir sıra tələblərə cavab verməlidirlər: 1) ən azı (bir) il idxal əməliyyatlarının həyata keçirilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdırlar; 2) gömrük orqanlarının elektron xidmətlərindən istifadə etməyi bacarmalı və ya bunu bacaran səlahiyyətli şəxslə müqaviləsi olmalıdır; 3) beynəlxalq daşıma standartlarına uyğun nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə daşımaları həyata keçirilməlidir; 4) malların saxlanması üçün AR Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 3 may tarixli 73 nömrəli qərarının tələblərinə cavab verən anbarlardan istifadə edilməlidir; 5) bu şəxslər barəsində qaçaqmalçılıq və ya digər gömrük cinayətləri ilə bağlı məhkumluq halı olmamalı, olduğu halda belə bu məhkumluq ödənilməli və ya üzərindən götürülməlidir. Yuxarı qeyd olunan tələblərin 2- ci, 3- cü və 5- cisinə cavab verən şəxslər ixrac əməliyyatları üzrə “Yaşıl dəhliz” sistemindən istifadə hüquq əldə edə bilirlər. Bu tələblərə cavab verən şəxslər Dövlət Gömrük Komitəsinə elektron qaydada müraciət edir və Komitə tərəfindən şəxslərin tələbləri ödəyib- ödəmədiyi 1

ay müddətində yoxlanılır. Şəxslər tələblərə cavab vermədiyi və ya təqdim etdiyi məlumatlarda yanlışlıq olduğu hallarda, bu hüququn verilməsindən imtina olunur [6]. Tələblərə uyğunluq Komitə tərəfindən təsdiqlənsə, bu zaman müraciət edən şəxsə “Yaşıl dəhliz” sistemindən daimi istifadə hüququ verilir və bununla bağlı ona bildiriş göndərilir. İstifadəçilərə verilən üstünlüklər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Şəkil 6. “Yaşıl dəhliz” iştirakçılarına verilən üstünlüklər

Mənbə: [6]

Yuxarıda qeyd olunan (Şəkil 6) üstünlüklərdən istifadə etmək üçün istifadəçilər mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük ərazisinə çatmazdan və gömrük sərhədini keçməzdən ən azı 1 (bir) saat qabaq elektron qaydada qısa idxal bəyannaməsi təqdim etməli, nəqliyyat vasitəsinin texniki göstəriciləri onun texniki sənədlərində qeyd olunan normalar həddində olmalı, mallar və nəqliyyat vasitələrinə gömrük baxışı həyata keçirmək üçün gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə şərait yaradılmalı, informasiya mübadiləsinə həyata keçirmək və onun mühafizəsini təmin etmək üçün idxalatçının imkanları olmalıdır [6]. Hal- hazırda 800- ə yaxın xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısına “Yaşıl dəhliz” statusunundan daimi istifadə hüquq verilmiş, bunlardan 500-ə yaxını idxal, 300-ə yaxını isə ixrac əməliyyatları üzrə bu hüquqdan istifadə edirlər [28]. “Yaşıl dəhliz” istifadəçiləri tərəfindən idxal olunan

mallar və nəqliyyat vasitələrinə ölkə ərazisinə daxil olduqdan sonra fiziki yoxlamalardan azad olurlar, lakin gömrük orqanlarının onlara münasibətdə gömrük auditi ilə təsadüfi yoxlamalar aparmaq hüququ vardır. Bu yoxlamalar nəticəsində hər hansı gömrük qanunvericiliyinin pozulması faktı aşkarlanarsa, həmin xarici ticarət iştirakçısına verilmiş “Yaşıl dəhliz” statusu ləğv edilir və ya dayandırılır. Bu statusdan istifadə etməklə, “Yaşıl dəhliz” istifadəçilərinə onlar üçün nəzərdə tutulmuş üstünlüklərin verilməsi, onları gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş öhdəliklərdən azad etmir.

- “Mavi dəhliz” – öncədən elektron formada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsində qeyd olunan məlumatlara istinadən aparılmış gömrük nəzarəti və risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən, gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrində gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məlumatlandırma və qeydiyyat mərhələlərinin həyata keçirilməsi ilə gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinə buraxılışı təmin edildikdən sonra gömrük nəzarəti formalarının tətbiqini nəzərdə tutan buraxılış sistemidir [1].

- “Sarı dəhliz” – öncədən elektron formada təqdim edilmiş qısa idxal bəyannaməsində qeyd olunan məlumatlara istinadən aparılmış gömrük nəzarəti və risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən, gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin, elektron və ya kağız formasında sənədlərin, orada qeyd olunan məlumatların, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən olunmuş ekvivalentlik prinsipinə uyğun olaraq, malın ixrac olunduğu ölkə tərəfindən öncədən verilən fitosanitar, baytarlıq, gigiyenik və digər sertifikatların, qida məhsullarının idxalı zamanı qida təhlükəsizliyi sertifikatı, qida sektoru istehsalçılarının qida təhlükəsizliyi qeydiyyatına alınmasına dair dövlət reyestrindən çıxarışın, mülki dövriyyəsi olması məhdudlaşdırılmış əmtəələrin dövriyyəsi üçün verilən xüsusi icazələrin mövcudluğunun və digər müşayiətedici sənədlərin yoxlanmasını və gömrük nəzarəti formalarının tətbiqini nəzərdə tutan buraxılış sistemidir [1].

- “Qırmızı dəhliz” – öncədən elektron formada təqdim edilmiş qısa idxal

bəyannaməsində qeyd olunan məlumatlara istinadən aparılmış gömrük nəzarəti və risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən, gömrük məqsədləri üçün tələb olunan məlumatların və sənədlərin, həmçinin əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin, habelə zəruri olduğu hallarda fiziki şəxslərlə bağlı şəxsi yoxlamanın nəzərdə tutulduğu buraxılış sistemidir [1].

Ölkəmizdə gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması siyasətini həyata keçirən struktur vahid Risklərin İdarəolunması Şurasıdır. Tərkibi Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri tərəfindən təsdiq olunan Şura bu sahədə stratejik planları və missiyaları qəbul edir. Bu missiyalar aşağıdakıları əhatə edir[8]:

- Bütçə öhdəlikləri ilə bağlı siyasətin düzgün aparılması;
- Öz səlahiyyətləri çərçivəsində ölkənin milli, ekoloji təhlükəsizliyinin, əhalinin sağlamlığı, əqli mülkiyyət hüquqları və yerli istehsalçıların maraqlarının keşiyində durmaqla bağlı siyasəti icra etmək;
- Ticarətin asanlaşdırılmasının təmin edilməsi.

Bu kontekstdə riskləri yuxarıdakı hədəflərə uyğun olaraq qruplaşdırmaq olar:

- Maliyyə riskləri- bütçə öhdəliklərinə riayət olunması istiqamətində yarana biləcək risklərdir. a) malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası (XİFMN) üzrə düzgün təsnifat kodunda yerləşdirilməsi; b) preferensial və qeyri- preferensial mənşə qaydalarının düzgün tətbiqi; c) gömrük dəyərində düzgün müəyyən edilməsi; d) aksiz vergisinə cəlb olunmalı olan mallar; e) preferensiyaların (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş imtiyazların) düzgün tətbiqi.

- Sərhəd riskləri- ölkənin milli- mədəni təhlükəsizliyi, insanların sağlamlığı (gigiyenik, baytarlıq və fitosanitar nəzarət, qida təhlükəsizliyi), ətraf mühitin mühafizəsi, qaçaqmalçılıq və s.

a) Malların XİFMN üzrə təsnifat kodunun (GM, Fəsil 39) düzgün müəyyən olunmaması tarif dərəcələrinin yanlış tətbiqinə və nəticədə gömrük rüsumlarının düzgün hesablanmamasına yol açar:

XİF MN üzrə kod	Mal mövqelərinin adları	Əlavə ölçü vahidi	Tarif dərəcəsi (gömrük dəyərinə görə %-lə və ya ölçü vahidinə görə ABŞ dolları ilə)
8539 52 000 0	-- işıqsaçan diod lampaları (LED)	–	5

Cədvəl 4. Elektrik lampaların XİFMN üzrə təsnifat kodu
Mənbə: [3]

və ya

	– masaüstü, döşəməüstü və ya çarpayıcı elektrik lampaları:		
9405 21 00	-- yalnız işıq mənbəsi olan diod lampaları (LED) ilə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş:		
9405 21 001 0	--- plastmasdan və ya keramikadan	–	15
9405 21 002 0	--- şüşədən	–	15
9405 21 003 0	--- digər materiallardan	–	15

Cədvəl 5. İşıqlandırma avadanlıqlarının XİFMN üzrə təsnifat kodu
Mənbə: [3]

Qeyd edək ki, malların tarif təsnifatı, idxal və ixrac gömrük rüsumu dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri”nin təsdiq edilməsi haqqında qərarına əsasən müəyyən edilir. Bu qərar “Malların Təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Harmonikləşdirilmiş Sistem haqqında” Beynəlxalq Konvensiyaya və göstərilən Konvensiyaya Düzəliş Protokoluna qoşulmaq barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hazırlanmışdır. Yuxarıdakı Cədvəl 4 və Cədvəl 5-ə diqqət yetirək. Bəzən oxşar təsvirə malik olan malların təsnifat kodunu müəyyən edərkən, anlaşılmazlıqlar meydana çıxır. Bunun üçün ilk öncə məhsulun təsvirinin aydın, tam və ətraflı qeyd edildiyindən əmin olmaq lazımdır. Daha sonra isə malların təsnifatlandırılması ilə bağlı interpretasiya

qaydaları (təfsir qaydaları) bizim köməyimizə çatır. Cədvəllərdə elektrikli led işıqlandırma məhsullarının XİFMN kodları verilmişdir. Diqqət yetirsək görərik ki, 85- ci qrup bütün növ elektrik avadanlıqları və onların hissələrini, 8536 mal mövqeyi isə elektrik dövrələrə qoşulmaq üçün lampa, kabel, dəyişdirici açarlar, rele və s. kimi aparatları təsnifatlandırır (*Cədvəl 4.*). Bundan fərqli olaraq, 9405 mal mövqeyində fənərlər, çilçiraqlar, işıq lövhələri və digər elektrik işıqlandırma avadanlıqları əks olunmuşdur (*Cədvəl 5.*). Belə nəticəyə gələ bilərik ki, elektrik işıqlandırma avadanlığı XİFMN üzrə 9405 mövqeyində, həmin avadanlıq üçün idxal olunan lampalar isə 8536 mövqeyində təsnifləşdirilir. Unutmamaq lazımdır ki, malın təsvirindəki diqqətdən kənar qalan kiçik bir ifadə onun təsnifat kodunu dəyişməyə kifayət edə bilər. Bu kimi hallarla bağlı daha bir çox misallar gətirmək mümkündür. Eyni funksiyalı sənaye tipli maşın və avadanlıqlar (tikiş maşını, ətin emalı üçün avadanlıq və s.) – 0%, məişət tipli xırda aparatlar (məişət tikiş maşını, ətçəkən maşın və s.)- 15% gömrük rüsumuna cəlb olunurlar.

b) Malların mənşə ölkəsinin (GM, Fəsil 41) düzgün bəyan edilməsi gömrük rüsumlarının hesablanmasına təsir edən amildir. “Malların preferensial və qeyri-preferensial mənşəyinin müəyyən edilməsi Qaydaları” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 14 yanvar tarixli 3 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Malların preferensial və qeyri-preferensial mənşəyinin dəqiqləşdirilməsi tətbiq olunacaq gömrük tarifini, kvota və bu qəbildən olan idxal məhdudiyyətlərini və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər tədbirləri tətbiq etmək üçün önəmlidir. Qərara əsasən mənşə ölkəsi dedikdə, malın tam istehsal olunduğu və ya kifayət qədər emala/təkrar emala məruz qaldığı dövlət nəzərdə tutulur. Tam istehsal əməliyyatlarına canlı heyvanların həmin ölkədə doğulması və yetişdirilməsi, bitkiçilik məhsullarının həmin ölkədə becərilməsi və ya yığılması, təbii ehtiyatların həmin ölkədə yerin təkindən, onun dəniz ərazisindən və ya dəniz dibindən çıxarılması, onun hava məkanından/atmosfer havasından hasil edilməsi, həmin ölkənin su hövzələrindən balıqçılıq məhsullarının əldə edilməsi və s. kimi əməliyyatlar aid edilir. Kifayət qədər emal/təkrar emal meyarlarına gəldikdə isə, malın XİFMN üzrə mövqeyində ilk dörd rəqəmdən ən azı birinin dəyişməsi, son məhsulun qiymətində xarici mənşəli

materialların dəyərinin müəyyən edilmiş faiz payına bərabər olduğu advalor pay qaydası, həmin ölkədə zəruri istehsal və ya texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

2009-cu il noyabrın 20-də Yalta şəhərində "Müstəqil Dövlətlər Birliyində malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi qaydaları haqqında" Saziş imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyul 2010-cu il tarixli 1046 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Sazişə uyğun olaraq, iştirakçısı dövlətlərdən (Belarus, Qazaxıstan, Moldova, Rusiya, Tacikistan və Ukrayna) idxal olunan və Sazişin üzvü olan dövlət mənşəli mallar idxal gömrük rüsumlarından azad olunur. Qarşılıqlı olaraq, Azərbaycan Respublikasından saziş iştirakçısı dövlətlərə ixrac olunan MDB mənşəli mallara münasibətdə, saziş ölkələri eyni şərtlərlə preferensial mənşə qaydalarını tətbiq edir. Azad ticarət sazişinin müddələrinin tətbiq edildiyi malların siyahısı AR Prezidentinin 1046 nömrəli sərəncamında göstərilmişdir və XİFMN üzrə bütün mal qruplarını əhatə edir. Azad ticarət rejimindən istifadə etmək üçün Sazişin iştirakçısı olan dövlət malın mənşə ölkəsini təsdiqləyən CT-1 formalı sertifikatın əsl və ya malın mənşəyi barədə bəyannaməni (*idxal edilmiş malların ümumi dəyəri 5000 (beş min) ABŞ dollarına bərabər məbləğdən artıq deyildirsə*) təqdim etməlidir.

25 fevral 2020-ci il tarixində Preferensial Ticarət rejimi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Saziş bağlanmış və 31 may 2020-ci il tarixli 115-VIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq olunmuşdur. İki ölkə arasında qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin artırılması və yaxın iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün yaradılmış bu Sazişə müvafiq olaraq, tərəflər digərinin ərazisindən idxal olunan və həmin ərazi mənşəli olduğu "AZ-TR Mənşə Sertifikatı" formalı mənşə sertifikatı ilə təsdiqlənən bir sıra mal mövqeləri üzrə (15 XİFMN kodunu ehtiva edən yeyinti məhsulları) qarşılıqlı formada illik kvotalar daxilində gömrük rüsumlarının aşağı dərəcəsindən (hal-hazırda 0% dərəcəsi) faydalanacaqlar.

a) "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununun 1.1.5-ci bəndinə əsasən, malların gömrük dəyəri advalor gömrük rüsumu dərəcəsinin tətbiqi üçün müəyyən edilən dəyərdir. Yəni, advalor gömrük rüsumu (faizlə hesablanan)

üçün gömrük dəyəri hesablama bazası rolunu oynayır. Məhz bu səbəbdən, gömrük rüsumunun düzgün hesablanması üçün malın gömrük dəyəri doğru müəyyən edilməlidir. Bu da öz növbəsində nəticədə büdcə daxilolmalarında öz əksini tapır. Malların gömrük dəyərləndirilməsi (GM, Fəsil 40) qaydaları beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərə əsaslanır. 1994- cü il Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) VII maddəsinə və bu maddənin Tətbiq edilməsinə dair Razılaşmaya və onun əlavələrinə uyğunlaşdırılaraq hazırlanmış “Gömrük tarifi haqqında” AR qanununun 3- cü fəslidə gömrük dəyərləndirilməsi qaydaları öz əksini tapmışdır. Qanunun müddəalarına uyğun olaraq, gömrük dəyəri 6 üsuldən (sövdələşmə qiyməti, eyni malların sövdələşmə qiyməti, eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti, dəyərin çıxılması üsulu, dəyərin toplanması üsulu və ehtiyat üsul) birini istifadə etməklə müəyyən edilir. Malların gömrük dəyəri Azərbaycan manatı ilə hesablanır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün bəyan olunan malların dəyərinin düzgünlüyünə nəzarət etmək gömrük orqanlarının əsas vəzifələrindən biridir. Gömrük dəyərinin düzgünlüyünü müəyyən etmək üçün ilk növbədə malın təsvirinin (markası, modeli, artikul kodu, sortu, standardı, istehsalçısı haqqında məlumatların) ətraflı, dəqiq, tam və aydın verilməsini təmin etmək lazımdır. (məsələn, Televizor- marka: Samsung, artikul: QE75QN900CUXR, LED, qara rəng, ekran ölçüsü 75 dioqanal, istehsalçı “Samsung Electronics” və s.). Adətən 3- cü şəxslər tərəfindən idxal olunan malların gömrük dəyəri təhrif olunmuş formada bəyan olunur. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası Gömrük orqanları ilə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər. 9 dekabr 2019- cu il tarixində 1000/05/001 nömrəli sərəncam ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin Kollegiyası və İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti arasında “Faktiki olaraq üçüncü şəxslər üçün malları idxal və ya ixrac edən şəxslərin risk meyarları əsasında müəyyən edilməsi Qaydaları” razılaşdırılmışdır (*Şəkil 7*).

b) İdxalı aksiz vergisinə cəlb olunan malların siyahısı Vergi Məcəlləsinin 190-cı maddəsi və Nazirlər Kabinetinin 19 yanvar 2001- ci il tarixli 20 nömrəli qərarı ilə təsdiqlənmişdir. Aksiz vergisinin hesablanma bazası əksər mallar üzrə onların kəmiyyət ölçüləridir. Məsələn, sürtkü yağları üçün 1 tona 1,0 manat, birdəfəlik

istifadə üçün elektrin siqaret 1 ədədinə 0,25 manat, platinin hər qramına 4,0 manat və s. Buna görə də həm rəsmiləşdirilmə, həm də gömrük yoxlaması zamanı kəmiyyət göstəricilərin düzgün bəyan olunmasına diqqət yetirmək vacibdir. İdxal olunan xəz-dəri məmulatlarının aksiz dərəcəsi isə onların topdansatış bazar qiymətindən aşağı olmayan gömrük dəyərinin 10 faizi məbləğində hesablanır.

c) Daxili məkanda milli istehsal üzrə təşviq yaratmaq, qeyri- neft sektorunun inkişafına nail olmaq, bu sahənin çoxistiqamətliliyini təmin etmək, yerli məhsulların beynəlxalq ticarət dövriyyəsində “Made in Azerbaijan” brendi altında tanınmasına təkan vermək məqsədilə, istehsalda yerli xammalın çəkisi azlıq təşkil etdiyi hallarda, bəzi istehsal təyinatlı xammal və müasir texnoloji istehsal avadanlıqlarının idxalı üzrə AR Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə konkret dövr üçün gömrük rüsum və vergilərinə güzəştlər tətbiq edilir. İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı ilə bağlı qanunvericilik aktlarına aşağıdakılar daxildir:

- AR Vergi Məcəlləsi- Maddə 164;
- “İdxalı və satışı əlavə dəyər vergisindən azad edilən mediaməhsullarının və kitabların (elektron kitablar istisna olmaqla), habelə dərslik komplektlərinin və həmin malların (məhsulların) istehsalı (nəşri) ilə bağlı rulon və ya vərəqə şəklində kağızın Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022- ci il 13 may tarixli 184 nömrəli Qərarı;
- İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilən xammal və materialların siyahısının təsdiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022- ci il 1 iyul tarixli 1732 nömrəli Fərmanı;
- Əlavə dəyər vergisindən azad olunan bilavasitə kənd təsərrüfatı təyinatlı suvarma və digər qurğuların, maşınların, avadanlıqların və texnikaların, habelə onların ehtiyat hissələrinin Siyahısı barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022- ci il 2 dekabr tarixli 430 nömrəli Qərarı;
- “İdxalı və satışı əlavə dəyər vergisindən azad edilən mineral gübrələrin və pestisidlərin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2024- cü il 11 may tarixli 252 nömrəli Qərarı.

Gömrük ödənişləri ilə bağlı güzəştlərin tətbiq edildiyi xammal və materialların,

avadanlıqların idxalı zamanı onların yuxarıda qeyd olunan qanunvericilik aktlarının təsir dairəsinə aidiyyatını müəyyənləşdirmək zəruridir. Bəzən XTI güzəştlərdən faydalanmaq üçün, bu cür məhsulların təyinatı barəsində yanlış məlumatlar bəyan edirlər. Bu tip riskli məqamlarda idxal əmtəəsinin XİFMN üzrə təsnifat kodunu və təyinatını dəqiqləşdirmək məqsədilə həmin mallarla bağlı müvafiq struktur bölmələr tərəfindən ixracatçı ölkənin gömrük orqanlarına və ya istehsalçı firmalara sorğular göndərilir, Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Gömrük Ekspertizası İdarəsinə müraciət edilir.

Gömrük rüsumları ilə bağlı preferensiyaların və ya azadolmaların tətbiq edildiyi malların siyahısı və XİFMN üzrə təsnifat kodları aşağıdakı qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq tənzimlənir:

- 13 iyun 2013-cü il tarixli “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu- Maddə 20;
- “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli 91 nömrəli Qərarı və onun əlavələri;
- “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli Qərarı.

Malların təsnifatlandırılması zamanı təfsir qaydalarının 2a bəndində komplektləşdirilməmiş, tamamlanmamış, sökülmüş və ya yığılmamış malların tam məhsul kimi nəzərdən keçirildiyi qeyd edilmişdir. Onu da əlavə edək ki, tarif eskalasiyası prinsipinə əsasən, xammal məmulatları 0%, yarımfabrikat və aralıq məhsullar 5%, hazır məhsullar isə 15% dərəcəsi ilə gömrük rüsumuna cəlb olunurlar. Bu kontekstdə də təcrübədə riskli hallarla qarşılaşılır (məsələn, park və idman meydançaları üçün otbiçən avadanlıqlar- 5%) sökülərək qablaşdırılır və gömrük orqanlarına “ehtiyat hissələri” (məsələn, otbiçənin ehtiyat hissələri- 0%) adı ilə bəyan olunaraq aşağı gömrük rüsumu dərəcəsi ilə rəsmiləşdirilməsinə cəhd göstərilir.

Əlavə olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının 19 fevral 2002-ci il tarixində ““Gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiq edilməsi və aradan qaldırılmasına dair qarşılıqlı inzibati yardım haqqında” Beynəlxalq Nayrobi Konvensiyasına (9 iyun, 1977) və onun I-X Əlavələrinə qoşulmaq barədə” Qanunu qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın müddəalarına əsasən, ölkədə hər hansı bir ciddi gömrük hüquqpozmasının törədilməsi riski olduqda, ölkənin gömrük idarəsinin sorğusu ilə, digər tərəfdaş ölkənin gömrük idarəsi idxal və ixrac rüsum və vergilərinin düzgün müəyyən olunmasına yardımçı ola biləcək bütün mümkün olan informasiyanı paylaşır. Bu məlumatlara gömrük məqsədləri üçün malların dəyərinə münasibətdə- ixrac və ya idxal ölkəsinin gömrük orqanlarına təqdim edilmiş dəyər qaimələri və ya onların ehtiyac duyulduğu təqdirdə gömrük orqanları tərəfindən təsdiqlənmiş və ya təsdiq edilməmiş surətlərini, cari ixrac və idxal dəyərlərini göstərən sənədlər, ixrac və ya idxal zamanı malların bəyan edilmiş dəyər bəyannamələrinin surəti, ixrac və ya idxal ölkəsində çap olunmuş qiymət siyahıları, ticari mal kataloqları; malların tarif təsnifatına münasibətdə- malların tarif təsnifatını dəqiqləşdirmək üçün laboratoriya xidmətləri tərəfindən verilən ekspertiza aktları, ixrac və ya idxal zamanı bəyan edilən tarifi təsviri; malların mənşə ölkəsinə münasibətdə- tələb edildiyi halda, ixrac zamanı bəyan olunan mənşə bəyannaməsini və s. aid edə bilərik.

Sərhəd riskləri özlüyündə bir neçə qrupa bölünür. Bunlardan biri dövlət sərhəd buraxılış məntəqələrində gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən sanitariya, baytarlıq və fitosanitar nəzarətidir. “Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunun 28-1 maddəsinə əsasən, dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində Azərbaycan Respublikası ərazisinə karantin infeksiyaları gətirilməsindən, sağlamlıq üçün təhlükəli qida məhsulları və istehlak əşyalarının keçirilməsindən sanitariya mühafizəsini təmin etmək məqsədi ilə sanitariya nəzarətini gömrük orqanları həyata keçirirlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2016-cı il 4 mart tarixli 1853 nömrəli Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 17 iyun 2016-cı il tarixində 231 nömrəli qərarla “Baytarlıq, fitosanitar və sanitariya nəzarətinə aid malların Vahid Siyahısı”nı təsdiqləmişdir. Bu siyahıda qeyd

olunan XİFMN kodu üzrə ölkə ərazisinə gətirilən bitki və bitkiçilik məhsulları, baytarlıq preparatları, heyvanlar, heyvan mənşəli məhsullar, yeyinti məhsulları və digər mallarla bağlı bəyannaməçi tərəfindən müvafiq sertifikatlar (fitosanitar, baytarlıq, gigiyenik və qida təhlükəsizliyi sertifikatı) gömrük orqanlarına təqdim edilməlidirlər. AR Prezidentinin 1853 nömrəli sərəncamına uyğun olaraq, sərhəd buraxılış məntəqələrində buraxılış potensialını artırmaq, sənişinlərin rahat keçidini təmin etmək məqsədilə malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması zamanı “bir pəncərə” prinsipinin daha da inkişaf etdirilməsi, ticarət münasibətlərində idxal-ixrac rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi, hər bir istiqamətdə gömrük işinin beynəlxalq standartlara uyğun həyata keçirilməsi, ticarətin asanlaşdırılması üçün Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanının 2 sayılı əlavəsinə uyğun olaraq, dərman vasitələri, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsi nəzarət altında olan psixotrop maddələr və tibbi ləvazimatlar (XİFMN üzrə 30- cu qrup, 9018- 9022 mal mövqeləri) gömrük ərazisinə idxal olunduğu təqdirdə AR Səhiyyə Nazirliyinin müvafiq icazə sənədi tələb olunur. Gömrük orqanları malların idxal rəsmiləşdirilməsini həyata keçirərkən, yuxarıda qeyd olunan sənədlərin mövcudluğuna, sənədlərdə əks olunan məlumatlarla, mövcud mallar və mal müşayiət sənədlərində qeyd olunan məlumatların uyğunluğuna nəzarət edir və eyniləşdirilməsini həyata keçirirlər. Mühafizə siyahısına daxil edilmiş mədəniyyət sərvətlərinin ixracı, ixracın mümkünlüyü barədə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin verdiyi mühafizə şəhadətnaməsini təqdim etməklə aparılır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 7 yanvar tarixli 2 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kökünün kəsilməsi təhlükəsi olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin beynəlxalq ticarətinin tənzimlənməsi Qaydaları” Beynəlxalq CİTES Konvensiyasının (3 mart, 1973) I, II və III nömrəli əlavələrinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Kökü kəsilməkdə olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin beynəlxalq hərəkəti Azərbaycan Respublikasında Konvensiya üzrə inzibati orqan olan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin verdiyi CİTES İcazə/sertifikatına əsasən həyata keçirilir. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının

qanununun 46- cı maddəsinə əsasən, qalınlığı 15 mikrona qədər olan polietilen torbaların, həmçinin birdəfəlik istifadə üçün nəzərdə tutulmuş plastik çəngəl, qaşığı, bıçaq, qarışdırıcı çubuq, boşqab və stəkanların idxalı qadağan edilmişdir və buna nəzarəti gömrük orqanları həyata keçirir.

“İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 7.4- cü bəndinə əsasən ixrac nəzarətinə düşən malların ölkənin gömrük sərhədindən keçirilməsinə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları nəzarət edir. İxrac nəzarətinə düşən mallarla xarici ticarət əməliyyatları həyata keçirməyə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi, siyasi, iqtisadi və hərbi maraqlarının təmini, ölkənin tərəfdaş çıxdığı kütləvi qırğın və başqa növ silahların yayılmaması haqqında hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərə əməl edilməsi çərçivəsində yol verilir. Gömrük orqanları tərəfindən aparılan ixrac nəzarəti, mülki məqsədlər üçün istifadə edilən, ancaq hərbi texnikanın, digər növ silah- sursatın, kütləvi qırğın silahlarının, nüvə, kimyəvi, bakterioloji və toksin silahlarının çatdırılma vasitələrinin istehsalında istifadə oluna bilən ikili təyinatlı mallar, həmçinin insan həyatı və heyvanlar aləmi üçün təhlükəli olan toksinlər, patogenlər və digər kimyəvi preparatlar və onları istifadə etmək məqsədilə gətirilən/aparılan/tranzit keçirilən avadanlıqlar üzrə müvafiq dövlət orqanlarından alınmalı olan xüsusi icazə sənədlərin mövcudluğunu yoxlamaqdan, digər dövlət orqanları ilə məlumat mübadiləsi apararaq alınmış icazələrin həqiqiliyini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Gömrük orqanları ixrac nəzarətinə düşən (düşmə ehtimalı olan) mallarla bağlı öz fəaliyyətlərində aşağıdakı qanunvericilik aktlarına istinad edirlər:

- “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 oktyabr 2004-cü il tarixli 772-IIQ nömrəli Qanunu;

- ““İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı bəzi normativ aktların təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 15 dekabr tarixli 230 nömrəli qərarı;

- ““İxrac nəzarətinə düşən malların nomenklaturuna uyğun kodlar üzrə, habelə işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 9 fevral tarixli 42

nömrəli qərarı.

Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu “Nüvə silahlarının yayılmaması haqqında”, “Nüvə sınaqlarının hərtərəfli qadağan edilməsi haqqında” müqavilələrin müddəalarına uyğun olaraq, kütləvi qırğın silahlarının istehsalında və bir yerdən başqa yerə aparılmasında istifadə oluna bilən mallar (fəaliyyətlər, xidmətlər, əqli fəallığın nəticələri) üzrə hər hansı bir dövlətlə xarici ticarət əməliyyatların aparılmasına yol verilmir.

Həmçinin, “Kimyəvi silahın hazırlanması, istehsalı, artırılması və tətbiq edilməsinin qadağan olunması və onun məhv edilməsi haqqında Konvensiya”nın, “Bakterioloji (bioloji) və toksin silahlarının hazırlanmasının, istehsalının və ehtiyata yığılmasının qadağan olunması və onların məhv edilməsi haqqında Konvensiya”nın müddəalarına uyğun olaraq, bu Konvensiyaların iştirakçısı olan və olmayan dövlətlərlə həmin kimyəvi maddələrlə onların tərkibində olan qarışıqların xüsusi çəkisindən asılı olaraq və bioloji/toksin silahların hazırlanmasında, istehsalında istifadə edilməsi ehtimalı olunan ikili təyinatlı mallar üzrə isə xarici iqtisadi fəaliyyət əməliyyatlarının aparılması zamanı Konvensiyanın tələblərinə əsasən zəmanət və nəzarət olduğu təqdirdə icazə verilir.

BMT-nin 1961-ci il tarixli “Narkotik vasitələr haqqında”, 1971-ci il tarixli “Psixotrop maddələr haqqında”, 1988-ci il tarixli “Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyalarına əsasən 28 iyun 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” və “Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsi qadağan edilmiş, məhdudlaşdırılmış və nəzarət edilən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına lisenziya tələb olunan prekursorların siyahılarının təsdiq edilməsi haqqında” müvafiq olaraq 959-IIQ və 960-IIQ nömrəli Qanunları qəbul edilmişdir. Siyahıya əsasən dövriyyəsi nəzarət edilən, məhdudlaşdırılmış və ya qadağan edilmiş narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsi (idxalı), Azərbaycan Respublikasının

ərazisindən çıxarılması (ixracı) və ya onların tranzit nəql edilməsinə nəzarəti digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət çərçivəsində gömrük orqanları həyata keçirirlər. Yuxarıda sadalanan əməliyyatlarda iştirak edən şəxslərin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilən xüsusi icazə və ya lisenziya əsasında həyata keçirilir. Gömrük orqanları həmin malların lisenziya əsasında ölkə sərhədini keçməsinə nəzarət edirlər, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə və onların prekursorlarının qanunsuz idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə qarşı mübarizə tədbirlərində iştirak edirlər.

Milli təhlükəsizliyin qorunması, qaçaqmalçılığın və gömrük işi sahəsində digər cinayətlərin aşkarlanması və qarşısının alınması üçün risk meyarlarını düzgün qiymətləndirmək, növbəti qanunsuz fəaliyyətin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və lazımi ehtiyat tədbirlərinin görülməsi gömrük orqanlarının əsas vəzifələrindən biridir. Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı tədbirlərin ölkələr arasında məlumat mübadiləsi yolu ilə gömrük idarələri arasında qarşılıqlı dəstək münasibətləri əsasında daha səmərəli həyata keçirilə biləcəyini və gömrük qanunvericiliyinin pozulması və qaçaqmalçılıqla bağlı məlumat bazasının informasiya mübadiləsi üçün mühüm bir vasitə olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının “Qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına dair İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının məlumat bazasının yaradılması və fəaliyyəti barədə” İstanbul sazişinin (7 iyun 2005- ci il) təsdiq edilməsi ilə bağlı Qanunu qüvvəyə minmişdir.

Kollegiyanın 2021- ci il 22 sentyabr tarixli 1000/03/001 nömrəli qərarına əsasən gömrük orqanlarında risklərin idarəolunması siyasətinin üçüncü qolunu ticarətin asanlaşdırılması məsələsi əhatə edir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikası beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir, bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulur, gömrük əməliyyatları zamanı yarana biləcək risklərin çevik həlli məqsədilə digər ölkələrlə qarşılıqlı ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar aparır. Bunlardan bir neçəsi aşağıdakılardır:

- 1996- cı il- "BYD kitabçasının tətbiqi ilə Beynəlxalq Yükdaşımlar üzrə

Gömrük Konvensiyası” (TİR Konvensiyası, 1975);

- 2000- ci ilin fevral ayında- "Sərhədlərdə yüklərin nəzarətdən keçirilməsi şərtlərinin razılaşdırılması haqqında" Beynəlxalq Cenevrə Konvensiyası, 1982;
- 2002-ci ilin fevral ayında- "Gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatların aparılması və aradan qaldırılmasına dair qarşılıqlı inzibati yardım haqqında Beynəlxalq Konvensiya" (Nayrobi Konvensiyası,1977);
- 2003-cü ilin dekabr ayında "Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizə edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya" (Kyoto Konvensiyası);
- 2020- ci il 27 aprel- ÜGT Yükləmə Hədəfləmə Sisteminin tətbiq edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı arasında imzalanmış Müqavilə;

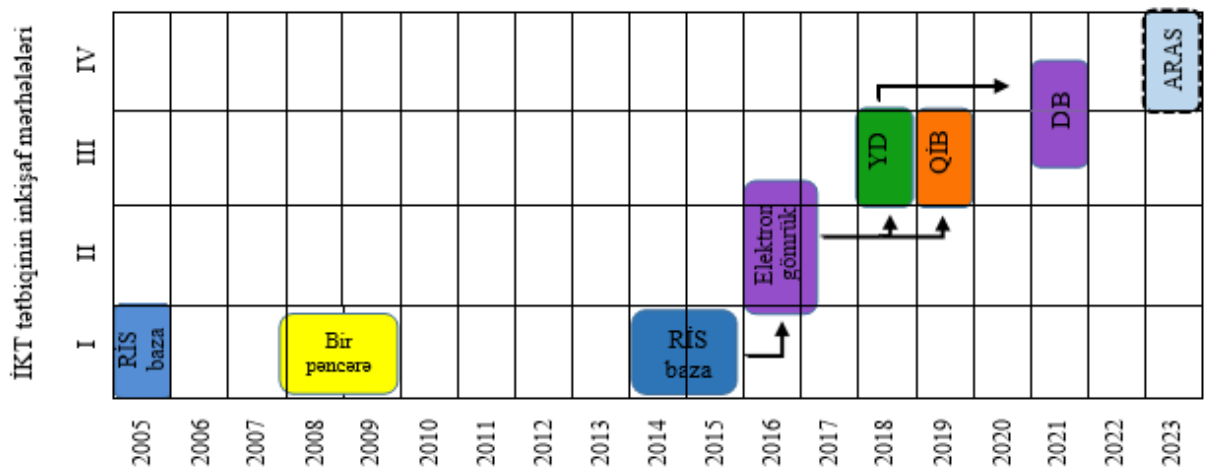
Hazırda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanan, Gömrük Əməkdaşlıq Şurası tərəfindən müvafiq olaraq 1953-cü ilin dekabr və 2000-ci ilin iyun aylarında qəbul edilmiş Qarşılıqlı İnzibati Yardım haqqında Təvsiyəni və Gömrük Əməkdaşlığının və Qarşılıqlı İnzibati Yardımın Təkmilləşdirilməsi haqqında Bəyannaməni (Kipr Bəyannaməsi) nəzərə alaraq:

- 30 may 2014-cü il- “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində qarşılıqlı inzibati yardım haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- 7 mart 2012-ci il- “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İsrail Dövləti Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində qarşılıqlı yardım haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- 30 dekabr 2021-ci il- “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu; və s.

3.2 RAİS və ARAS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi və təkmilləşdirilməsi üzrə əsas istiqamətlər

Koreyada informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə gömrük

orqanlarında risk idarəetmə sisteminin inkişaf mərhələləri modelinə istinad edərək, Azərbaycan üzrə bu modeli aşağıdakı kimi qura bilərik (Dioqram 3.) :

Dioqram 3. AR Gömrük xidmətinin RİS- də İKT tətbiqinin inkişaf mərhələləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli 12 nömrəli “Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında” Fərmanı ilə 2009- cu il yanvar ayının 1- dən etibarən sərhəd buraxılış məntəqələrində “bir pəncərə” sistemi fəaliyyətə başlamışdır. “Bir pəncərə” ticarət və nəqliyyatda iştirak edən tərəflərə idxal, ixrac və tranzitlə bağlı bütün tənzimləmə tələblərini yerinə yetirmək üçün standartlaşdırılmış məlumat və sənədləri bir giriş nöqtəsi ilə təmin etməyə imkan verən obyekt kimi müəyyən edilir. Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları gömrük ərazisinə gətirdikləri mallarla bağlı gigiyenik, fitosanitar, baytarlıq, qida təhlükəsizliyi sertifikatlarını əldə etmək üçün artıq bir neçə dövlət qurumuna yaxınlaşmaq məcburiyyətində qalmır, bunların hamısı sərhəd məntəqələrində yerləşdirilən vahid mərkəz tərəfindən (AQTA) icra olunur. Bu, gömrük nəzarəti obyektlərinin seçmə monitorinqinin əsası kimi risklərin təhlili sisteminin fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Yəni risk, gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı qayda pozuntularının baş vermə ehtimalı və yarana biləcək mümkün təsirlərinə bərabər tutulur.

2015- ci ildə yenə Kollegiyanın qərarı ilə ilk dəfə gömrük orqanlarında risklərin

idarəolunması qaydaları təsdiq edilmişdir. Bu qaydalar risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiqinin mərhələləri, məlumatların toplanması və təhlili, risklərin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və s. kimi müddəaları özündə ehtiva edirdi. Risklərin idarəolunması sisteminin tətbiqinin nəticələrinin monitorinqi Dövlət Gömrük Komitəsinin Gömrük Risklərinin İdarəolunması və Audit Baş İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir. Bu bölmə risk menecerinin vəzifələrini icra edir. 2021- ci ildə bu qərar qüvvədən düşərək, yenisi ilə əvəz olundu. Yeni qərarda, risklərin idarəolunması sisteminin üstünlükləri, prosesin mərhələləri, RİS subyektləri, RİS tətbiqində strateji hədəflər və s. daha geniş və aydın şəkildə təsvir edilir [8].

2014- cü il 22 iyul tarixində Dövlət Gömrük Komitəsinin Kollegiyasının “Risklərə dair məlumatların və gömrük kəşfiyyatı məlumatlarının mübadiləsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə 100/02/003 nömrəli Qərarı təsdiq edilmişdir. Bu qərara əsasən, gömrük orqanları ölkənin milli, iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi təhlükəsizliyinə qarşı yarana biləcək təhdidlərlə əlaqədar olaraq ölkənin digər hüquq-mühafizə orqanları və aidiyyatı qurumları ilə sorğular əsasında məlumat mübadiləsi həyata keçirirlər. Eyni ildə Kollegiyanın “Ümumi meyarların və prioritet nəzarət sahələrin müəyyən edilməsi üzrə Qaydalar”ın təsdiq edilməsi barədə 100/04/002 nömrəli qərarı ilə aşağıdakı risk meyarları müəyyən edilmişdir:

Risk meyarı	Riskin təsviri
Mallar:	
- <i>riskli mallar;</i>	- gömrük ödənişləri üzrə daha yüksək daxilolmaları təmin edən böyük həcmdə idxal/ixrac olunan mallar; - yüksək advalor gömrük tarifləri tətbiq olunan mallar; - kombinə edilmiş və (və ya) spesifik gömrük tarifləri tətbiq olunan mallar; - qarşı dövlətin gömrük statistikasına görə ixracının həcmi Azərbaycan Respublikasının gömrük statistikasına əsasən idxaldan əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olan mallar; - aksizli mallar; - qeyri-tarif tədbirləri tətbiq edilən və ya ixrac nəzarətinə düşən mallar; - xüsusi gömrük proseduru altında bəyan olunmuş mallar.
- <i>yayındırıcı mallar;</i>	- tarif güzəştləri olan və ya gömrük ödənişlərindən tamamilə və ya qismən azad olunan mallar; - eyni mal mövqeyində yerləşən tarif dərəcələri yüksək olan mallardan tarif dərəcələri aşağı olan və xüsusiyyətləri ilə oxşar mallar; - aşağı advalor gömrük tarifləri tətbiq olunan mallar.
- <i>XİFMN üzrə;</i>	- fiziki-kimyəvi göstəriciləri, tərkibi və funksional təyinatı oxşayan malların XİFMN mövqeyi; - malların tərkib hissəsi ola bilən və bir mal kimi bəyan olunan XİFMN mövqeyi; - XİFMN üzrə "digərləri" bəndləri və (və ya) yarım bəndləri üzrə təsnif olunmuş mal mövqələri.
Malların daşınma xüsusiyyətləri	- bir gömrük bəyannaməsində bir neçə nəqliyyat vasitəsi ilə göndərilən mallar (naval, tökmə qaydasında daşınan mallaristisna olmaqla); - nəqliyyat vasitəsinin, onun texniki göstəriciləri ilə müəyyən olunduğundan aşağı/yuxarı yüklənməsi; - bir nəqliyyat vasitəsində və (və ya) bir qablaşdırmada riskli malların onların yayındırıcı malları ilə daşınması; - daşıma xüsusiyyətləri fərqli olan malların bir nəqliyyat vasitəsində daşınması; - malların nəqli zamanı qeyri - adi marşrut; - müəyyən malların ümumi qəbul olunan brutto və netto çəkiliəri arasında uyğunsuzluq; - malların dəyərinə görə yüksək ödənişli daşınma; - eyni istehsalçının (təchizatçının) mallarının qablaşdırılmasında fərqlilik.

Ölkələr:	
- <i>malların mənşə ölkəsi üzrə;</i>	- tarif güzəştləri verilən mənşə ölkələri; - idxal olunan malların mənşə ölkəsində istehsal olunmayan və ya istehsalın həcmi Azərbaycan Respublikasına idxalın həcmindən az olan mallar.
- <i>göndərən ölkə üzrə:</i>	- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı BMT-nin sanksiyaları tətbiq edilən ölkələr; - göndərilən malların aşağı vergitutma sistemi olan və bank sirri açıqlanmayan (offşor) ölkələr; - malların narkotrafik dəhlizində yerləşən ölkələrin ərazisindən nəqli.
- <i>ticarət edən ölkə üzrə;</i>	- aşağı vergitutma sistemi olan və bank sirri açıqlanmayan (ofşor) ölkə olduqda.
Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısı	- xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısı tərəfindən gömrük bəyannaməsinin ilk dəfə təqdim edilməsi; - xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarından birinin offşor zonada qeydiyyatda olması; - xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının təsisçilərinin hüquqazidd fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarında, o cümlədən gömrük orqanlarında və beynəlxalq təşkilatlarda müvafiq məlumatların mövcudluğu; - idxal olunan malların, onların sahibinin fəaliyyət sahəsinə uyğun olmaması; - idxalçı üçün qeyri-adi böyük həcmdə göndəriş; - daşımanın bu sahəyə aid olmayan üçüncü şəxs tərəfindən ödənilməsi; - fiziki şəxslər tərəfindən təyinatı istehsal, yaxud kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulan malların keçirilməsi.
Təqdim olunan sənədlər	- valyuta barədə məlumatların sövdələşmə ölkəsinin valyutasına və ya sərbəst dönərli valyutaya uyğun olmaması; - müqavilələrdə ödənişlərin aparılmasının offşorlarda yerləşən banklar vasitəsilə həyata keçirilməsi; - malın ölçü vahidin eyni və ya eynicinsli malların ölçülməsi üçün nəzərdə tutulmaması; - malların gömrük bəyannaməsini təsdiq etmiş gömrük orqanına deyil, başqa gömrük orqanına təqdim edilməsi; - təqdim olunmuş sənədlərlə faktiki göstəricilər arasında fərqlərin olması.

Cədvəl 6. Risk meyarlarının təsnifatı

Kollegiyanın “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə elektron Gömrük Bəyannaməsinin qəbulu üzrə inzibati rəqlament”in təsdiqi barədə 04.05.2016- cı il tarixli 100/03/001 nömrəli qərarı ilə gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesi tamamilə elektron müstəviyə köçürüldü. Artıq malların idxalı, ixracı, tranziti ilə məşğul olan xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən gömrük bəyannamələri Dövlət Gömrük Komitəsinin təqdim etdiyi elektron portal vasitəsilə elektron qaydada tərtib edilməyə başladı. Bəyannamələr XİF iştirakçıları və ya müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən gömrük təmsilçilərinin elektron imza kartları və ya “asan imza” ilə tərtib olunur. Avtomatlaşdırılmış sistem vasitəsilə gömrük bəyannamələrinə təsadüfi üsulla rəsmiləşdirmə məmurları təyin olunur və gömrük əməkdaşları özlərinə məxsus olan elektron imza kartları vasitəsilə yoxlama prosesini interaktiv qaydada həyata keçirirlər. Bəyannamə ilə birgə gömrük orqanlarına təqdim edilməli olan sənədlərin surətləri elektron qaydada elektron bəyannamənin müvafiq bölməsinə əlavə olunur. Sənədlərdə çatışmazlıq və ya gömrük bəyannaməsində uyğunsuzluq aşkar olunduğu təqdirdə, bəyannamə sistem üzərindən bəyannaməçiyə geri qaytarılır və müvafiq qeyd bölməsində gömrük əməkdaşı tərəfindən yazılmış düzəlişlərin qısa məzmunu öz əksini tapır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesi ilə bağlı avtomatlaşdırılmış sistem vasitəsilə həyata keçirilən hər bir addım tərəfindən bəyannaməçiyə elektron ismarıç göndərilir. Gömrük əməliyyatları ilə bağlı gömrük ödənişləri Hökumət Ödəniş Portalı və ya gömrük orqanının reyestrinə daxil edilmiş banklar tərəfindən həyata keçirilir. Həmçinin, gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün malların kateqoriyasından, bəyan edildiyi gömrük prosedurundan asılı olaraq tələb olunan icazə sənədləri və sertifikatları onları təqdim etmək səlahiyyəti olan müvafiq dövlət orqanları (təşkilatları) tərəfindən gömrük orqanının VAİS sisteminə daxil edilir və bu yolla gömrük orqanının vəzifəli şəxsi bəyannaməçi tərəfindən təqdim edilən bu sənədlərin eyniləşdirilməsini asan şəkildə həyata keçirir. İstifadəçi gömrük orqanı əməkdaşının elektron imzası ilə təsdiq olunmuş elektron gömrük bəyannaməsini istənilən təşkilata, o cümlədən müvəkkil banklara təqdim edə bilər. Bu halda elektron bəyannamə kağız daşıyıcısında olan bəyannaməyə bərabər tutulur və onunla eyni hüquqi qüvvəni daşıyır.

Qabaqcadan elektron məlumatı qəbul etmək və emal etmək imkanı yüksək riskli yükləri hədəfləmək üçün gömrüyün imkanlarını artırmışdır. Keçmişdə seçmə və hədəfləmə qərarları əsasən cəbhə xəttində qəbul edilirdi və bu bəzən müxtəlif giriş nöqtələri arasında uyğunsuzluqlara səbəb olurdu. Qabaqcadan elektron məlumat və avtomatlaşdırılmış emal gömrük nəzarətinin tətbiq edilməsində çoxpilləli hədəfləməni təmin etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 22 iyul tarixli 263 nömrəli Qərarında dəyişikliklər edilməsi barədə 17 aprel 2019-cu il tarixli 177 nömrəli qərarına əsasən, mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük ərazisində gətirilməzdən əvvəl onlar barəsində elektron formada “qısa idxal bəyannaməsi”nin təqdim edilməsi məcburi xarakter daşımağa başlamışdır. Qısa idxal bəyannaməsinin təqdim edilməsi, fiziki şəxslər tərəfindən gətirilən, kommersiya məqsədləri daşımayan mallara aid edilmir. Qısa idxal bəyannaməsində risklərin qiymətləndirilməsi, gömrük nəzarətinin düzgün həyata keçirilməsi üçün zəruri olan məlumatlar öz əksini tapmalıdır. Qısa idxal bəyannaməsinin təqdim edilməməsi gömrük rəsmiləşdirilməsinin davam etdirilməsinə və başa çatdırılmasına mane olmamalıdır. Lakin onu təqdim etməyən fiziki və hüquqi şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb edilir. AR İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 485.2- ci maddəsinə əsasən, elektron qaydada qısa idxal bəyannaməsinin təqdim olunmadığı təqdirdə, vəzifəli şəxslər 1000 manat, hüquqi şəxslər isə 1500 manat məbləğində cərimə olunurlar. Qısa idxal bəyannaməsinin tətbiqi ilə, gömrük orqanlarının müvafiq risk və sərhəd bölmələri gömrük sərhədinə yaxınlaşmaqda olan mallar barəsində əvvəlcədən məlumat almaq imkanı əldə edir, gömrük əməkdaşları tərəfindən tətbiq olunmalı gömrük nəzarəti formasının düzgün seçilməsi və riskli daşımalara qarşı vaxtında müdaxilə edilməsi üçün Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemində müvafiq “qeyd”lər daxil edirlər.

Dövlət Gömrük Komitəsinin risk əməkdaşları tərəfindən qısa idxal bəyannaməsindəki məlumatların təhlili, həmçinin daha əvvəl idxal olunmuş eyni və ya eynicinsli mallarla bağlı yaranmış risk halları ilə bağlı gömrük rəsmiləşdirilməsi və

nəzarəti zamanı diqqətin artırılması tələb olunan sahələrlə bağlı “xəbədarlıq qeydləri”, seçilmiş risk profili və dəhlizin növü elektron bəyannamələrə inteqrasiya edilmişdir. Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətini həyata keçirən gömrük məmurları bəyannamə ilə bağlı əməliyyat apardığı zaman bu qeydlərlə rastlaşır və onları nəzərə almalıdır (Şəkil 7).

Məlumatlar bazası | Bəyannamələr | GB-lər üzrə ümumi məlumat | Digər əməliyyatlar | GB hesabatlar | Qeydiyyatdan çıx

RİSK əsasında gömrük nəzarət forması (əsas profil üzrə): Sarı kanal

Rəsmiləşdirilmə zamanı 8507 XİFMN (15%) koduna aid olan elektrik akkumulyatorların, telefon batareyaların, enerji yığıma cihazlarının (powerbankların) və yenidən doldurulan batareyaların (rechargeable battery) 8506 və 8504 XİFMN (5%) kodunda bəyan edilməsi ehtimalı mövcuddur. Bəyan olunan həmin malların 8507 (15%) XİFMN koduna uyğun olaraq rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilsin.

+ Əməliyyatların jurnalı Əməliyyatların sayı: 4

+ Xüsusi nəzarət Sayı: 4

Digər GB-lər üzrə gömrük ekspertizasına müraciətlər

VÖEN:

Dövr: 7 gün ərzində

Göstərilən dövr ərzində ekspertizaya müraciət tapılmadı

HÖP vasitəsilə daxil olunmuş onlayn ödənişlər ÖDƏNİLMƏYİB

Ödənişlər üçün seçilmiş üsul

Növ	Məbləğ	Avansdan	HÖP-dən ödəniş
Gömrük yığımları	600		✓
İdخال rüsumu	14673.91		✓
Əlavə dəyər vergisi	20890.54	✓	
75/77 hesabı	166.95		✓
85/87 hesabı	30.05		✓
Cəmi:	36361.45	20890.54	15470.91

ƏDV üzrə Vergilər Xidmətində depozitdən köçürülmüş məbləğ (AZN):0

Vergilər xidmətilə əlaqə kəsildi. Depozit üzrə məlumatları almaq mümkün deyil.

Ümumi

Nəqliyyat

Mallar

Əməliyyat

[Geri qayıt](#)

Şəkil 7A. RAİS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi

Məlumatlar bazası | Bəyannamələr | GB-lər üzrə ümumi məlumat | Digər əməliyyatlar | GB hesabatlar | Qeydiyyatdan çıx

RİSK əsasında gömrük nəzarət forması (əsas profil üzrə): Qırmızı kanal

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən sənədlər yoxlanılsın və mallara fiziki baxış keçirilsin.

+ Əməliyyatların jurnalı Əməliyyatların sayı: 8

+ Xüsusi nəzarət Sayı: 1

Digər GB-lər üzrə gömrük ekspertizasına müraciətlər

VÖEN:

Dövr: 7 gün ərzində

Göstərilən dövr ərzində ekspertizaya müraciət tapılmadı

HÖP vasitəsilə daxil olunmuş onlayn ödənişlər ÖDƏNİLMƏYİB

Ödənişlər üçün seçilmiş üsul

Növ	Məbləğ	Avansdan	HÖP-dən ödəniş
Gömrük yığımları	600		✓
İdخال rüsumu	14673.91		✓
Əlavə dəyər vergisi	20890.54	✓	
75/77 hesabı	166.95		✓
85/87 hesabı	30.05		✓
Cəmi:	36361.45	20890.54	15470.91

ƏDV üzrə Vergilər Xidmətində depozitdən köçürülmüş məbləğ (AZN):0

Vergilər xidmətilə əlaqə kəsildi. Depozit üzrə məlumatları almaq mümkün deyil.

Ümumi

Nəqliyyat

Mallar

Əməliyyat

[Geri qayıt](#)

Şəkil 7B. RAİS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi

Məlumatlar bazası | Bəyannamələr | GB-lər üzrə ümumi məlumat | Digər əməliyyatlar | GB hesabatlar | Qeydiyyatdan çıx

RİSK əsasında gömrük nəzarət forması (əsas profil üzrə): San kanal

Rəsmiləşdirilmə zamanı 8507 XİFMN (15%) koduna aid olan elektrik akkumulyatorların, telefon batareyaların, enerji yığıma cihazlarının (powerbankların) və yenidən doldurulən batareyaların (rechargeable battery) 8506 və 8504 XİFMN (5%) kodunda bəyan edilməsi ehtimalı mövcuddur. Bəyan olunan həmin malların 8507 (15%) XİFMN koduna uyğun olaraq rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilsin. Tel 0714

Cari GB-də işləyən digər RİSK profilləri

Kanal Risk üzrə tədbir

Diqqət! Üçüncü şəxslər üçün malların idxal və ixrac edən şəxslər. VRP üzrə tələb olunduğu hallarda İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin əməkdaşları ilə birgə eyniləşdirmə tədbirləri həyata keçirilsin.

+ Əməliyyatların jurnalı Əməliyyatların sayı: 9

+ Xüsusi nəzarət Sayı: 3 **Siyahıda gətirilməsinə/aparılmasına qadağan qoyulmuş və ya məhdudlaşdırılmış mal(lar) tapılmışdır.**

Digər GB-lər üzrə gömrük ekspertizasına müraciətlər

Şəkil 7C. RAİS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi

GB-də xüsusi nəzarətə düşən mallar barədə məlumat

Nö	Malın kodu	Xüsusi nəzarət siyahısı	Xüsusi nəzarətin əsası
2	3926909200	Baytarlıq xidməti nəzarətində olan mallar	NK 17.06.2016 231 nömrəli Qərar
3	3926909709	Baytarlıq xidməti nəzarətində olan mallar	NK 17.06.2016 231 nömrəli Qərar
5	4819400000	Sanitar-Karantin xidməti nəzarətində olan mallar	NK 17.06.2016 231 nömrəli Qərar
5	4819400000	Təhlükəsiz emalı mümkün olmayan, tranzit daşınması, basdırılması və zərərsizləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsi qadağan olunmuş tullantılar	NK 25.07.2008 167 nömrəli Qərar
7	6116990000	Sanitar-Karantin xidməti nəzarətində olan mallar	NK 17.06.2016 231 nömrəli Qərar
9	7326909800	Qiymətli daşların hasilatı, qızılın və digər qiymətli metalların, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsulları tullantılarının emalı vasitələrinin siyahısı	Qeyd :Adına və texniki parametrlərinə görə mallar Azərbaycan Respublikası 09.02.06 -ci il tarixli 42 sayılı " İxrac nəzarətinə düşən malların nomenklaturuna uyğun kodlar üzrə,həbelə işlərin, xidmətlərin, aqli fəaliyyətin nəticələrinin Siyahısı " nın təsdiq edilməsi haqqında Qərarına uyğun gələn avadanlıqların idxal, ixrac və tranzit əməliyyatları Azərbaycan Respublikası 15.12.05 –ci il tarixli 230 sayılı " İxrac nəzarəti haqqında AR Qanunun tədviqi ilə bağlı bəzi normativ aktların təsdiq edilməsi barədə" Qərarına əsasən aparılır.(100/087 01.05.2018 TARİXLİ

Şəkil 7D. RAİS vasitəsilə risk profillərinin tətbiqi

Həmçinin, bu bölmədə gömrük bəyannaməsində bəyan olunan malların XİFMN kodları üzrə dövryyəsi məhdudlaşdırılmış və ya qadağan olunmuş mallarla bağlı müvafiq qanunvericilik aktlarının təsir dairəsinə düşmə ehtimalı ilə bağlı xüsusi nəzarət siyahısı əlavə edilmişdir (Şəkil 7D).

Gömrük işində risklərin idarə olunması sisteminin avtomatlaşdırılması üzrə “dərhal buraxılış” sisteminin pilot layihəsi 2021- ci ildə tətbiq olunmağa başlamışdır. Qeyd edək ki, ixrac mallarına qarşı gömrük rüsum və vergiləri tətbiq olunmur, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən tələb olunan icazə sənədlərinin sayı risk ehtiva etməyəcək dərəcədə azdır. İxrac prosedurunda risk yaradacaq halların ən aşağı

səviyyədə olduğunu nəzərə alaraq, bu layihə hazırda ixrac prosedurları üzərində həyata keçirilir. Gömrük bəyannamələrinin heç bir insan faktoru olmadan, süni intellekt əsasında elektron sistem tərəfindən yoxlanılaraq buraxılışının həyata keçirilməsi təmin olunur (*Şəkil 8*):

GB-nin rəsmiləşdirilməsi barədə elektron jurnalı

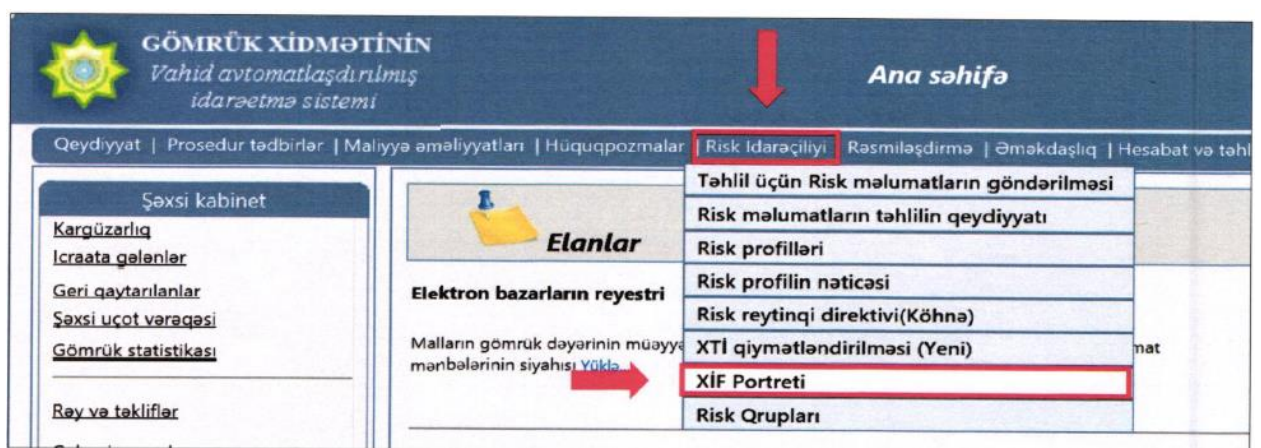
Mərhələ	Gömrük əməkdaşı	Əməliyyat	Əməliyyatın nəticəsi	Əməliyyatın tarixi
-	X X	Sorğu nömrəsi (Qr.7) yazıldı	012220000XXXX	14.06.2022 12:38:15
-	X X	Rəsmiləşdirmək üçün göndərildi	00100	14.06.2022 12:39:58
Maliyyə	Sistem (Avtomatik)	GB təsdiq olundu və serhad gömrük orqanına buraxılış üçün göndərildi	11005	14.06.2022 12:43:09

Şəkil 8. Dərhal buraxılış sistemi (VAİS sistemindən)

Lakin idxal əməliyyatları üzrə bu sistemin tətbiqi üçün olduqca çox əmək, resurs və vaxt tələb edən planlama və hazırlıq dövrü tələb olunur. İlk növbədə Koreya Modelində tətbiqi olunan geniş məlumat bazasının (inteqrasiya olunmuş gömrük məlumat anbarı) yaradılması və ya digər hüquq- mühafizə orqanlarının və müvafiq dövlət qurumlarının elektron məlumat bazalarına giriş imkanı ilə təmin olunmaq zərurəti vardır. Bu məlumatlara XİF subyektləri (idxalatçı, ixracatçı, gömrük brokerləri, daşıyıcılar və s.) ilə bağlı məlumatlar (vergi hesabatları, bank əməliyyatları, valyuta əməliyyatları və s.), mallarla, sənədlərlə bağlı məlumatları aid edə bilərik. Bəyannaməçi tərəfindən təqdim edilmiş ixracatçı ölkədə tərtib olunan ixrac bəyannaməsinin eyniləşdirilməsi üçün ixracatçı ölkələrin elektron bəyannamə arxivlərinə əlçatanlığın təmin olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sürətlə dəyişən qlobal mühit xarici ticarətin coğrafi mərkəzlərini dəyişməsinə gətirib çıxarır. Yaranan bu dəyişikliklər ölkənin xarici ticarət əlaqələrində yeni imkanlar yaradır və bu yeni imkanlar da öz növbəsində risklərin idarə olunmasında gömrük orqanlarının ağıllı texnologiyalardan istifadəsini daha da vacib edir. Qlobal ticarətin yeni tələblərini nəzərə alaraq, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi sədrinin 29 dekabr 2023- cü il tarixli sərəncamı ilə gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı diqqətin yüksək riskli sahələrə yönləndirilməsi və gömrük orqanlarının sərəncamında olan vasitələrdən səmərəli istifadənin təmin edilməsi, gömrük işi sahəsində hüquqpozmalara aşkar olunması imkanlarının artırılması və

gömrük qanunvericiliyinə riayət edən şəxslərə məxsus olan mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsinə əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə həm beynəlxalq ticarəti dəstəkləyən, həm də qlobal standartlara cavab verən süni intellekt əsaslı ARAS (avtomatlaşdırılmış risk analiz sistemi) platformasını yaratmışdır [5]. Süni intellekt əsaslı maşın öyrənmə alqoritmləri ilə yaradılan ARAS xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısının risk qiymətləndirilməsi modulu, sərhəd risk modulu və rəsmiləşdirilmə risk modulu kimi 3 əsas moduldan ibarət olub, DGK və DVX- nin məlumatlarının sintezi əsasında xarici ticarət iştirakçısının portretini formalaşdırır. 47 meyar üzrə göstəriciləri özündə əks etdirən portret XTİ- nin əvvəlki dövrlər ərzində həyata keçirdiyi fəaliyyətlərlə bağlı bütün məlumatları asan və yığcam şəkildə istifadəçi üçün əlçatan edir. XTİ- na dair uçot məlumatlarını (ad, VÖEN, əsas fəaliyyət sahəsi, əməkdaş sayı, vergi mükəlləfiyyəti, “Yaşıl Dəhliz” statusu və s.), idxal və ixrac əməliyyatları üzrə mühüm göstəriciləri (əsas ticarət ölkəsi, üstünlük təşkil edən mal kodları, gömrük rüsumu və ƏDV üzrə azadolmalar, son 1 il üzrə idxal- ixrac həcmi, GB sayı və s.) və risk indikatorlarını (karqo fəaliyyəti, əməliyyatlar üzrə dəhliz- yaşıl, sarı, qırmızı- nisbəti, gömrük və vergi sahəsində hüquqpozma sayı, MGEİ rəyləri üzrə mənfi nəticələr, GDB sayı və s.) ehtiva edən bu məlumat toplusu VAİS- in müvafiq alt bölməsinə inteqrasiya edilmişdir (şəkil 9) [4].

Şəkil 9. VAİS- də ARAS tərəfindən yaradılan XTİ portreti
Mənbə: [4]

Sərhəd risk modulu malların daşındığı nəqliyyat vasitələrinin sərhəd buraxılış məntəqələrindən keçidi zamanı vaxt sərfiyyatının minimuma endirilməsi, resursların və mövcud potensialın səmərəli istifadəsi, qanunvericiliklə müəyyən olunan qadağa

və məhdudiyyətlərə riayət olunmasının təmin edilməsini özündə ehtiva edən risk əsaslı avtomatlaşdırılmış buraxılışını nəzərdə tutur. Bu zaman müəyyən olunmuş risk meyarlarına əsasən idxal üzrə QİB- də qeyd olunan və tranzit daşımalarda isə əvvəlcədən bəyan olunan məlumatlar emal edilir və əhəmiyyətlik səviyyəsinə görə qiymətləndirilərək əməliyyatın riskli olub- olmaması ehtimalı müəyyənləşdirilir. QİB təqdim olunmadığı təqdirdə əməliyyat riskli hesab olunaraq birbaşa “Qırmızı dəhliz” təyin olunur (şəkil 10)[4]:

Şəkil 10. ARAS- da Sərhəd risk modulu
Mənbə:[4]

Rəsmiləşdirmə risk modulu ARAS tərəfindən süni intellekt və risk profilləri əsasında rəsmiləşdirilmənin daha sürətli və şəffaf həyata keçirilməsi üçün dəhlizlərin seçilməsi, gömrük əməkdaşının hərəkət ardıcılığı və istiqamətlərinin müəyyən olunmasını əhatə edir. ARAS tərəfindən “Yaşıl dəhliz” kimi qiymətləndirilən bəyannamələrin ilkin sənədli yoxlaması həyata keçirilir və heç bir uyğunsuzluq aşkar olunmadığı təqdirdə, nəqliyyat vasitəsi üzərindən təminat vasitələri çıxarılır, hər hansı fiziki yoxlama aparılmadan bəyannamənin birbaşa buraxılışı təmin olunur və XTİ- nin sərəncamına verilir. Bu zaman GB- nin rəsmiləşdirilməsi üçün 30 dəqiqə vaxt reqlamenti müəyyənləşdirilmişdir. “Mavi dəhliz” statusuna düşən bəyannamələrin sənədli yoxlaması və buraxılışı həyata keçirildikdən sonra, mal və nəqliyyat vasitələri üzərində gömrük nəzarəti formaları tətbiq olunur. Uyğunsuzluqlar aşkar olmadığı və ya müvafiq profillər üzrə risklər minimallaşdırıldıqdan sonra malların buraxılışı həyata keçirilir. “Sarı dəhliz” seçilən bəyannamələrdə gömrük

məqsədləri üçün zəruri olan məlumatların yoxlanılması və zərurət olduğu təqdirdə fiziki yoxlamanın həyata keçirilməsi üçün yoxlama qrupuna yönləndirilməsi, “Qırmızı dəhliz” müəyyən edilən bəyannamələrdə isə həm sənədli, həm də fiziki yoxlama daxil olmaqla bütün gömrük nəzarəti formalarının tətbiqi nəzərdə tutulur [4].

Rəsmiləşdirilmə risk modulu sadəcə sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük proseduru ilə bəyan edilmiş gömrük bəyannamələrinə tətbiq edilir. “Yaşıl dəhliz” Qeyd edək ki, “Yaşıl dəhliz” və ya “Mavi dəhliz” olaraq qiymətləndirilən bəyannamələrdə uyğunsuzluqlar aşkar olunduğu, həmçinin Mərkəzi Gömrük Ekspertizası İdarəsinə müraciət etmək zərurəti yarandığı hallarda, gömrük əməkdaşı bəyannaməni düzəliş aparılması üçün geri qaytara bilməz, müvafiq olaraq “Sarı dəhliz” və ya “Qırmızı dəhliz”ə yönləndirməlidir. Lakin “Sarı dəhliz” və ya “Qırmızı dəhliz” seçilmiş GB- lərin rəsmiləşdirilməsi zamanı müəyyən edilmiş dəhliz dəyişdirilə bilməz[4].

RISK əsasında gömrük nəzarət forması Yaşıl dəhliz	
- İlkin sənədli yoxlama ✓ - Fiziki yoxlama ✗	- Risk aşkar edilməmişdir - Risk profilləri üzrə uyğunsuzluq aşkar edilməmişdir
RISK əsasında gömrük nəzarət forması Mavi dəhliz	
- İlkin sənədli yoxlama ✓ - Fiziki yoxlama ✗	- Risk aşkar edilməmişdir - Risk profilləri üzrə uyğunsuzluq ehtimalı müəyyən olunmuşdur
RISK əsasında gömrük nəzarət forması Sarı dəhliz	
- İlkin sənədli yoxlama ✓ - Fiziki yoxlama ✓ (ancaq zəruri olduqda)	Risk aşkar edilmişdir
RISK əsasında gömrük nəzarət forması Qırmızı dəhliz	
- İlkin sənədli yoxlama ✓ - Fiziki yoxlama ✓	Risk aşkar edilmişdir

Şəkil 11. ARAS- da Rəsmiləşdirilmə risk modulu
Mənbə: [4]

ARAS əsas modul və bir sıra köməkçi risk alətlərindən ibarət olub, ölçüsündən asılı olmayaraq hər bir biznesi şəffaf qiymətləndirdiyindən gömrük orqanları və biznes subyektləri arasında etibarın möhkəmlənməsini təmin edən bir sistemdir. ARAS sahibkarları könüllü riayət etməyə və kölgə iqtisadiyyatından şəffaf

iqtisadiyyata keçməyə təşviq edir. Sürətli sərhəd keçidinə və çevik gömrük rəsmiləşdirilməsinə şərait yaradan, azalan əməliyyat xərcləri və subyektiv faktorların təsirini minimuma endirən texnoloji həll olmaqla sahibkarlar və gömrük orqanları arasında şəffaf və etibarlı əməkdaşlığa şərait yaradır. Bu, ölkədə biznesin inkişafına dəstək verməklə yanaşı, Azərbaycanın ticarətin asanlaşdırılmasına istiqamətlənən həllər yaratmaq sahəsində dünya təcrübəsinə önəmli töhfəsidir. ARAS xarici ticarət iştirakçısının biznes portretini yaradan Azərbaycan məhsuludur[4].

Gömrük orqanlarında risk əsaslı düşüncənin əsas məqsədi gömrük nəzarəti prosedurlarının və gömrük xidmətlərinin göstərilməsinin səmərəliliyini artırmaqdır. Gömrük nəzarəti prosedurlarının səmərəliliyi - əldə edilmiş nəticə ilə investisiya edilmiş resurslar arasında əlaqə, effektivlik isə - planlaşdırılan tapşırıqların yerinə yetirilməsi və planlaşdırılan nəticələrin əldə edilməsi dərəcəsidir. Bu baxımdan Vita Afanasieva, Leonid Ivanov və Dmytro Yanushkevych öz araşdırmalarında dövlətin gömrük işi, gömrük nəzarəti prosedurları və malların və nəqliyyat vasitələrinin rəsmiləşdirilməsi üzrə tapşırıqları yerinə yetirərkən risklərin idarəedilməsi sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün bir neçə yanaşma irəli sürürlər [24]:

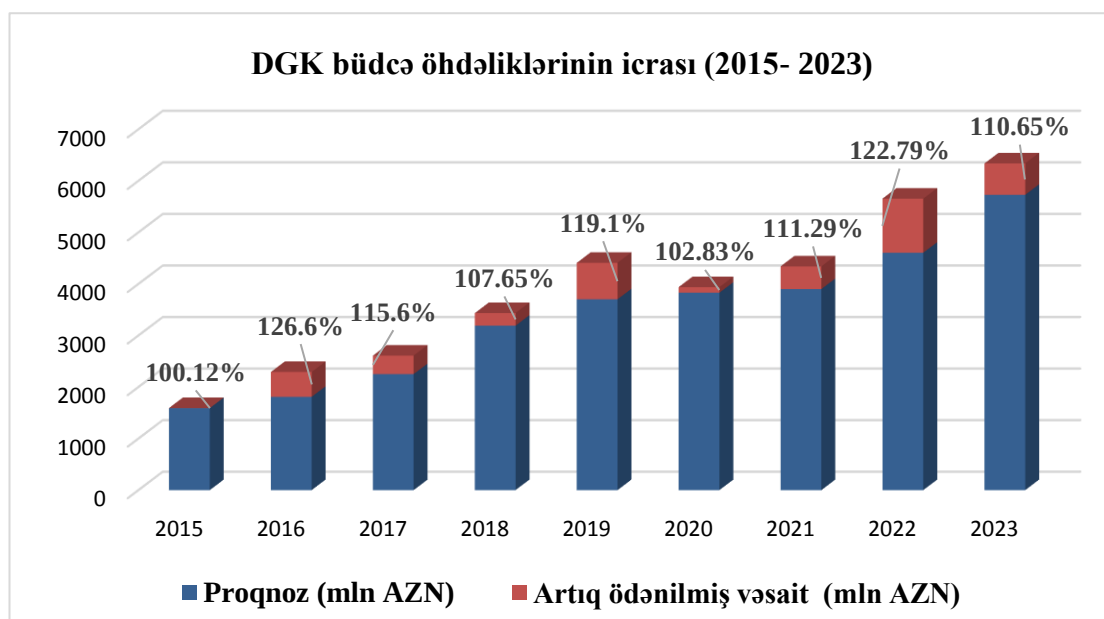
- səmərəlilik- performans və məsrəflərin nisbəti kimi;
- səmərəlilik- müvafiq məqsədə (nəticəyə) nail olma dərəcəsi kimi;
- səmərəlilik- qabaqcıl təcrübələrə və mövcud beynəlxalq standartlara uyğunluq dərəcəsi kimi (bençmarkinq);
- səmərəlilik- iştirakçılarının (istifadəçilərin) prosesindən məmnunluq dərəcəsi kimi.

Onlar qeyd edirlər ki, ölkədə gömrük nəzarətinin effektivliyini ölçmək üçün aşağıdakı indikatorlara nəzər yetirmək olar [24]:

Ölkə səviyyəsində makroiqtisadi indikatorlar	Mikro səviyyədə gömrük prosedurlarının səmərəliliyi	Gömrük orqanı vəzifəli şəxsinin professionalıq səviyyəsi
- Büdcə gəlirlərində gömrük ödənişlərinin faiz nisbəti; - İqtisadiyyatda tarif yükünün nominal səviyyəsi; - Gömrük ödənişləri üzrə büdcə öhdəliyinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi; - Gömrük sərhədindən malların keçirilmə müddətinin azaldılması üzrə elektron sistemin və texnologiyaların istifadə səviyyəsi; - Korrupsiya səviyyəsi; - Qaçaqmalçılıq və gömrük qanunvericiliyinin pozulması	- Bir göndəriş üzrə gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının qiymətləndirilməsi (gömrük formaliteleri, fiziki yoxlama üçün seçilmiş göndərişlərin və təsnifat kodu dəyişdirilmiş malların faiz nisbəti); - Bir göndərişin gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan sənədlərin ortalama miqdarı; - Bir göndəriş üçün mürəkkəb gömrük proseduruna sərf olunan günlərin orta sayı;	- Bir gömrük əməkdaşına düşən idxalın dəyər həcmi; - Bir gömrük əməkdaşına düşən idxalın miqdar həcmi; - Bir gömrük əməkdaşına düşən gömrük bəyannamələrinin ortalama illik sayı; - Günlük gömrük ödənişlərinin transferinin həcmi.

Cədvəl 7. Gömrük nəzarəti prosedurlarının səmərəliliyinin qiymətləndirmə indikatorları
Mənbə:[24]

Dioqram 4 -də 2015-2023-cü illər üzrə illik proqnoza qarşı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülən vəsaitlərin məbləği göstərilmişdir [28]:

Dioqram 4. DGK büdcə öhdəliklərinin icrası, 2015- 2023-ci illər üzrə.
Mənbə: DGK rəsmi internet sahifəsi, Büdcə daxilolmaları; www.e-qanun.az
(müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

İllər üzrə DGK büdcə öhdəliyinin icrası			
İllər	Proqnoz (mln AZN)	Köçürülmüş vəsait (mln AZN)	%
2015	1 590	1 591.91	100.12%
2016	1 810	2 291.6	126.60%
2017	2 250	2 608.8	115.60%
2018	3 190	3 434	107.65%
2019	3 702	4 408.62	119.10%
2020	3 830	3 938	102.83%
2021	3 900	4 340.37	111.29%
2022	4 605	5 654.6	122.79%
2023	5 728	6 337.78	110.65%

Cədvəl 8. DGK büdcə öhdəliklərinin icrası, 2015- 2023-ci illər üzrə.
Mənbə: DGK rəsmi internet sahifəsi, Büdcə daxilolmaları; www.e-qanun.az
(müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

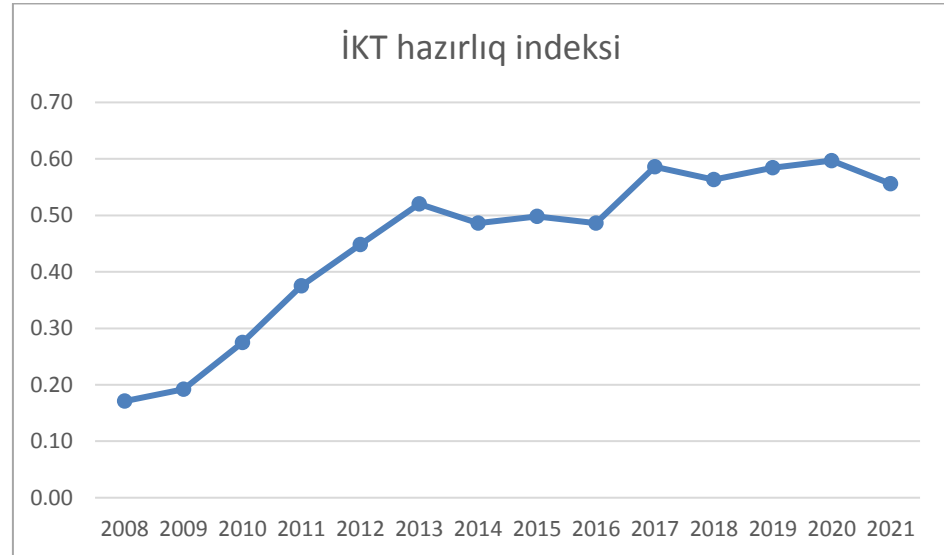
BMT- nin Ticarət və İnkişaf Konfransı tərəfindən fiziki sərmayə, insan kapitalı və texnoloji səylərlə bağlı texnoloji imkanları, bu texnologiyalardan (həmçinin, süni intellekt) istifadə etmək, qəbul etmək və uyğunlaşdırmaq üçün milli imkanları əhatə edərək hazırlanmış Sərhəd Texnologiyası Hazırlığı indeksinə nəzər yetirək [29]:

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Ümumi indeks	0.345	0.367	0.299	0.339	0.296	0.374	0.347	0.317	0.371	0.382	0.396	0.405
İKT	0.171	0.192	0.275	0.375	0.448	0.520	0.498	0.586	0.563	0.584	0.597	0.556
Bacarıqlar	0.483	0.464	0.443	0.416	0.389	0.386	0.387	0.393	0.405	0.414	0.415	0.415
Araşdırma/ təkmilləşdirmə	0.147	0.102	0.128	0.115	0.080	0.122	0.109	0.127	0.211	0.176	0.221	0.230
Sənaye aktivliyi	0.399	0.305	0.206	0.223	0.327	0.432	0.359	0.304	0.282	0.296	0.345	0.394
Maliyyə resurslarına çıxış	0.675	0.692	0.685	0.681	0.677	0.625	0.587	0.530	0.526	0.525	0.528	0.531

Cədvəl 9. Sərhəddə Texnoloji Hazırlıq İndeksi
Mənbə:[29]

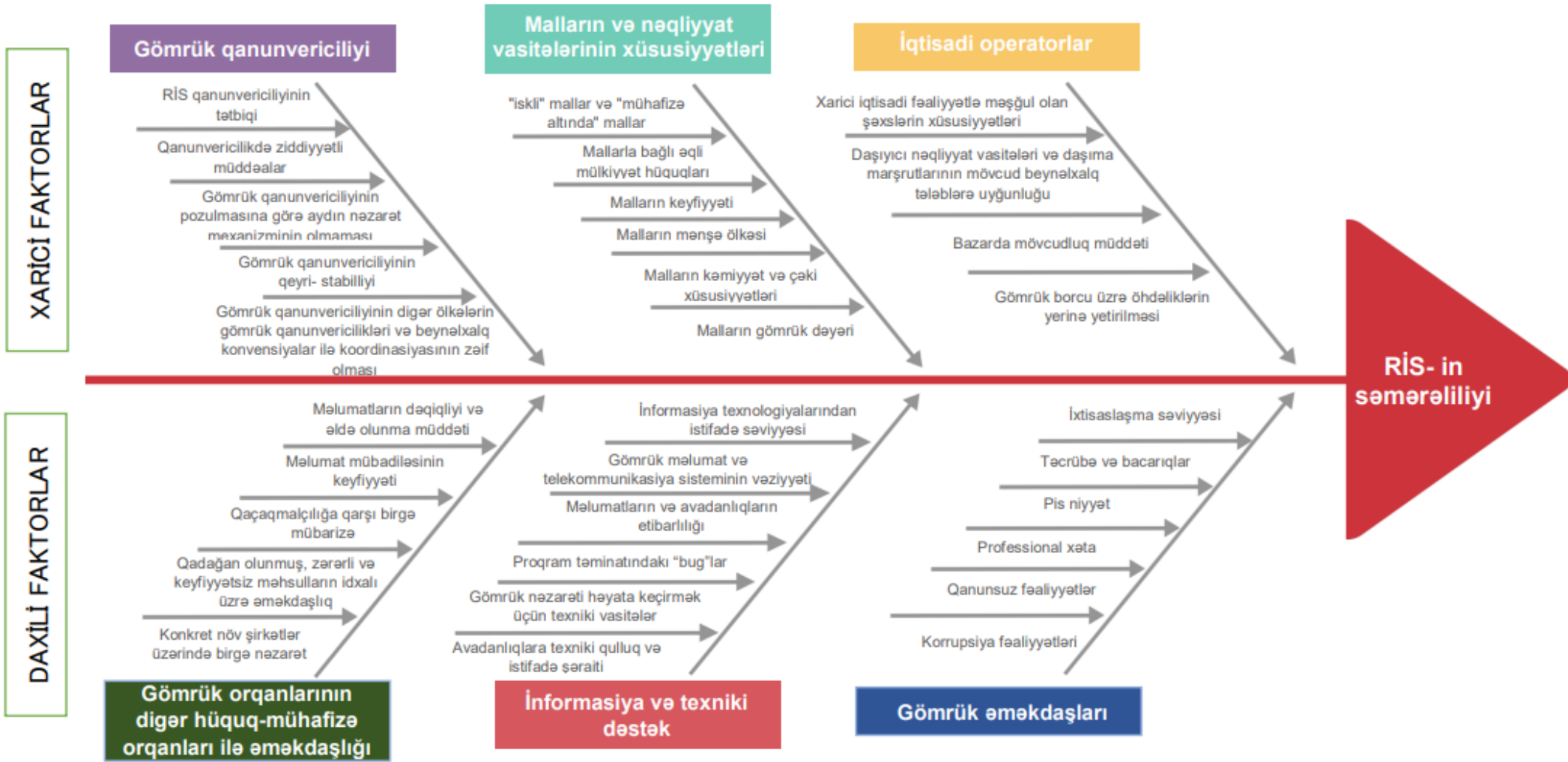
Cədvəl 9-da 2008-ci ildən 2021-ci ilədək dövlət sərhədində tətbiq edilən informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin indeksləşdirilmiş səviyyəsi göstərilmişdir. İndeksə görə 160 ölkə arasında Azərbaycan İKT tətbiqi üzrə 71- ci yeri tutur (1- ci yer İsveçrə, 2- ci yer Danimarka, 3- cü yer Lüksemburq, Türkiyə

77- ci yer). Bu göstərici 2008- ci ildən etibarən 3.25 dəfə artaraq, 0.171- dən 0.556- a yüksəlmişdir (*Qrafik 1*). Araşdırma və təkmilləşmə göstəricisində də artım müşahidə olunur. Ümumi göstəricidə isə 17% yüksəliş olduğunu görmək mümkündür. Ümumi göstərici üzrə isə Azərbaycan bu siyahıda 100- cü yeri tutur [29].

Qrafik 1. Sərhəddə İKT tətbiqinin dinamikası
Mənbə:[29] (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Gömrük risklərinin idarə olunması sisteminin qiymətləndirilməsini apararkən ona təsir edən amilləri nəzərdən keçirmək üçün “balıq sümüyü” dioqramına (və ya İşikava dioqramı) müraciət edə bilərik (*Dioqram 5.*) [24]. Dioqramda təsir edən amillər 2 qrupa bölünmüşdür: daxili və xarici amillər. Daxili amillərə gömrük orqanlarının işçi heyəti, texniki vasitələr, digər qurumlarla məlumat mübadiləsi, xarici amillərə isə gömrük əməliyyatlarının biləvasitə obyektı olan mal və nəqliyyat vasitələrinin xarakteristikaları, xarici ticarətdə iştirak edən mal idxalatçıları, iqtisadi operatorlar, “yaşıl dəhliz” iştirakçıları, daşıyıcı şirkətlər və ölkənin gömrük işi sahəsində qəbul olunmuş normativ hüquqi sənədləri aid edilir. İşçi tərkibinin professionallıq dərəcəsi, mənəvi- psixoloji vəziyyəti, əxlaqi keyfiyyətləri, texniki avadanlıqların istifadəyə yararlılıq vəziyyəti, avadanlıqlara texniki qulluq səviyyəsi, informasiya texnologiyalarında istifadə üzrə yaradılmış şəraitin xarakteri, qanunverici bazanın bütün praktiki məsələləri əhatə etmə səviyyəsi, dəyişən əməliyyat mühiti ilə əlaqədar qanunvericiliyə edilməli olan zəruri dəyişikliklərin tətbiqi mexanizmi və s. kimi faktorlar risklərin idarə edilməsi sisteminin səmərəlilik göstəricilərinə təsir edən mühüm amillərdir.

Dioqram 5. “Balıq sümüyü” dioqramı
(Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Risqlərin idarə olunması konsepsiyasının tətbiqinin zəruri olduđu əsas istiqamətlərdən biri tranzit daşımalarıdır. Tarixi İpək Yolu üzərində yerləşən, şərqlə qərb, şimalla cənub arasında yüklərin hərəkətində mühüm tranzit əhəmiyyətli ölkə kimi çıxış edən, həm də dünyanın əksər ölkəsi ilə xarici ticarət əlaqələri yaradaraq xarici mənşəli mallar üçün təyinat nöqtəsi olan Azərbaycan bir tərəfdən tranzit prosedurlarının asanlaşdırılması və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, digər tərəfdən isə bir çox ölkənin ərazisindən keçərək gömrük ərazisinə idxal olunan yüklərlə bağlı risklərin təhlili mexanizminin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Yeni Kompüterləşdirilmiş Tranzit Sisteminə (YKTS) integrasiya olmaq üçün danışıqlara başlamışdır. Bu sistemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici ticarət iştirakçıları, biznes subyektlər elektron qaydada öz tranzit sənədlərini bu sistem vasitəsilə bəyan edirlər [17]. Elektron bəyannamədə mallarla, idxalatçı, ixracatçı, göndərən, tranzit və təyinat ölkələri, mallar, transport fəaliyyətini həyata keçirən daşıyıcılar haqqında məlumatlar, daşıma xərcləri, sığorta məlumatları öz əksini tapır. Beynəlxalq yükdaşımaları haqqında TİR Konvensiyasına əsasən, BYD kitabçaları (TİR Carnet) da bu sistemə daxil edilir [9]. Müraciətin qəbulu, yanlışlıq olduğu təqdirdə imtinası, XİF iştirakçısı tərəfindən ləğvi, gömrük nəzarətinin tətbiqi zərurəti, ölkəyə giriş, çıxışla bağlı Sistem tərəfindən istifadəçiyə bildiriş göndərilir. Belə olduğu təqdirdə malların tranziti ilə bağlı tranzit ölkəsində gömrük bəyannaməsinin tərtib olunması zərurəti aradan qalxır. Digər tərəfdən isə, gömrük orqanları tərəfindən Sistemdəki məlumatlara əlçatanlıq, malların hansı ölkələrin ərazisindən (narkodəhliz) keçdiyi, bəzən mənşə ölkəsi (ilk çıxdığı ölkə), gömrük dəyərində əks etdirilməli olan sığorta və daşıma xərcləri ilə bağlı risklərin təhlili üçün mühüm vasitə olaraq çıxış edəcəkdir.

Bildiyimiz kimi ölkələr üzrə istehsal resurslarının dəyəri malların yekun dəyərinə təsir edən əsas faktordur. Belə ki, Çin Xalq Respublikasında istehsal olunan əmtəə ilə, Avropa Birliyinin hər hansı ölkəsində istehsal olunan eyni əmtəənin qiyməti arasında kifayət qədər fərq mövcuddur. Bunun səbəbi kimi ÇXR- də ucuz işçi qüvvəsi, xammal-materialların dəyərinin aşağı olması, Almaniya Federsasiyası kimi bir ölkədə isə bunun əksinə əməyin dəyərinin kifayət qədər yuxarı olması, istehsal olunan

məhsulun keyfiyyət uyğunluğu, vergi dərəcələrinin, mənfəət marjalarının yüksək olması və sairə kimi bir çox faktoru göstərə bilərik. Nəticədə müxtəlif ölkələrdə istehsal olunan eyni adlı məhsulların qiymətlərinin müqayisə edilməsi qəbulolunmazdır. Təcrübədə bəzi hallarda, daha az gömrük ödənişinə cəlb olunmaq üçün, bəzi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları malın mənşə ölkəsi ilə bağlı gömrük orqanlarına yanlış məlumat təqdim edərək, malın gömrük dəyərini də aşağı bəyan edirlər. Məsələn, təcrübədə İtaliya istehsalı olan mebeli Türkiyəyə gətirərək, “türk malı” adı ilə oradan Azərbaycana idxal edilməsi və gömrük dəyərinin təhrif olunmuş formada bəyan edilməsi və nəticədə daha az gömrük ödənişlərinə cəlb olunmaq cəhdinin qarşısı alınmışdır. Araşdırsaq görərik ki, daxili bazarda italyan mebellərinin orta bazar qiyməti digər ölkələrin malları ilə müqayisədə olduqca yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycan gömrüyünün Yeni Kompüterləşdirilmiş Tranzit Sisteminə integrasiya olunması bu kimi hallara qarşı da daha operativ nəzarət həyata keçirmək və effektiv mübarizə aparmaq üçün mühüm vasitədir [18]. Bununla, nəqliyyat vasitəsinin hansı ölkədən hərəkətə başladığı, hansı ölkələrdə yükləndiyi, dayandığı və s. ilə bağlı məlumatları Sistem vasitəsilə izləmək mümkün olacaqdır.

2020- ci il aprel ayının 27- də Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Yük Hədəfləmə Sisteminin (YHS) Azərbaycan gömrük xidmətində tətbiqi ilə bağlı Müqavilə imzalanmışdır. YHS yüklərə dair məlumatların toplanmasına, saxlanmasına və mübadilə edilməsinə imkan yaratmaqla risklərin qiymətləndirilməsi və idarəedilməsi üçün hazırlanmış bir proqramdır. Bu proqram ÜGT tərəfindən yaradılmış, inkişaf etdirilmişdir və bütün ÜGT üzvləri üçün ödənişsiz və əlçatandır. O, məqsədyönlü şəkildə qurulmuş yük riskinin qiymətləndirilməsini və dəniz daşımaları və hava nəqliyyatı üzrə hədəfləmə qabiliyyətini özündə ehtiva edir, ən axırncı beynəlxalq standartlara və ən yaxşı təcrübələrə istinad edir. ÜGT- nin risklərin idarə edilməsinə əsaslanan bu sistem, gömrük işində risklərin qiymətləndirilməsinə dəstək məqsədilə hazırlanmış, yüksək riskli yüklərin müəyyənləşdirilməsinə və aşağı riskli yüklərin gömrük-sərhəd buraxılış məntəqələrindən keçidinin sürətləndirilməsinə, bununla da ticarətin asanlaşdırılmasına və təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə şərait yaradır. Bütün dövlətlər üçün uyğun və isdifadəçi dostu olan bu proqram təminatı gömrük orqanı

əməkdaşlarının gündəlik fəaliyyətlərində vəzifələrini yerinə yetirmək üçün zəruri hesab olunan bir sıra funksiyaları əhatə edir [30]:

- Elektron karqo manifestləri, dəniz və hava nəqliyyatı qaimələrinin məlumatlarını toplayır;
- Risk profillərini avtomatlaşdırır, ÜGT Yükləmə Hədəfləmə Sistemindən real vaxt əsnasında bütün yeni məlumatları idxal etməyə icazə verir;
- Bu interfeys gömrük istifadəçilərinə risk profillərinə müraciət edərək manifestləri axtarmaq və analiz etmək imkanı yaradır;
- Tətbiq daxilində izləmə siyahılarını yaradır və yadda saxlayır;
- İstifadəçilərin vəzifələri və səlahiyyətləri daxilində məlumat bazasına əlçatanlığı idarə edir;
- Menecment nəzarəti və hesabat.

ÜGT YÜK HƏDƏFLƏMƏ SİSTEMİNİN FAYDALARI	
Aşağı xərc	pulsuz proqram təminatı, pulsuz yeniləmələr və təkmilləşdirmələr, səmərəli satış paketi və aşağı əməliyyat xərcləri.
Dayanıqlı risk qiymətləndirmə və hədəfləmədə ən yaxşı təcrübə	ÜGT YHS gömrük və gəmiçilik/hava sənayesi sahəsində ən yaxşı təcrübələrə və tətbiqlərə istinad edərək işlənilib hazırlanmışdır.
İstifadəçi dostu	ÜGT YHS müxtəlif informasiya texnologiyaları (İT) və risklərin qiymətləndirilməsi imkanlarına malik geniş miqyasda istifadəçilər tərəfindən istifadə üçün sadə və asandır.
Manifest məlumatlarına əlçatanlıq	ÜGT YHS konteyner daşıma xətləri, aviasirkətlər, Gəmi Olmayan Ümumi Daşıyıcılar (NVOCCs) və ekspeditorlardan idxal, tranzit və ixrac üçün elektron manifest/konosament/hava qaimə məlumatlarına dərhal çıxışı təmin edir.
Sistematik, effektiv və vaxtında risk qiymətləndirməsi	ÜGT YHS bütün yük partiyası qeydlərinə ardıcıl risk meyarlarını tətbiq edir və istifadəçilərə ani nəticələr təqdim edir. Daxil olan yüklər üçün YHS gəmi gəlməmişdən əvvəl yüksək riskli yüklər barədə Gömrük idarələrini xəbərdar edə bilər.
Ticarətin asanlaşdırılması	risklərin sistematik və vaxtında qiymətləndirilməsi yüksək riskli hesab edilməyən yüklərin keçidinin asanlaşdırılması üçün zəmin yaradır.
Resursların səmərəli yerləşməsi	əməliyyat resurslarının, yəni personalın, skanerlərin və digər alətlərin ən riskli daşınmalara istiqamətlənməsinə üstünlük verilir.
Hədəf monitoring	yüksək riskli daşımaların vəziyyəti bütün yoxlama dövrü ərzində izlənilə bilər.
İş axını idarəetməsi	risklərin qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri və təftiş nəticələri ÜGT CTS tərəfindən qeydə alınır.
Nəzarət idarəetməsi	ÜGT YHS sistem daxilində bütün istifadəçi fəaliyyətini qeyd edir və bu fəaliyyət haqqında hesabat çıxarmaq imkanı təklif edir.

Cədvəl 10. Yük Hədəfləmə Sisteminin faydaları
Mənbə: [30]

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Risqlərin idarə edilməsi gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin müasir üsullarının təkmilləşdirilməsi sahəsində Kyoto Konvensiyasının, ÜGT-nin SAFE Çərçivə Standardlarının tələblərinin, Gömrük əməkdaşlığı üzrə Çərçivə Strategiyasının həyata keçirilməsi üçün yol xəritəsinin əsas prinsipi və prioritet istiqamətidir. Həmin tələblərə cavab vermək üçün malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesinin səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmaq üçün tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Tədqiqatda bir sıra dünya ölkələri üzrə gömrük orqanlarında risklərinin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəli nəticələr əldə etmək üçün istər milli, istər beynəlxalq səviyyədə tətbiq olunan təcrübələri nəzərdən keçirdik. Qısaca Yeni Kompüterləşdirilmiş Tranzit Sistemi, Yük Hədəfləmə Sisteminin tətbiqi, Risk Qiymətləndirmə/Hədəfləmə Mərkəzlərinin yaradılması, ölkələr arasında gömrük işi sahəsində hüquqpozmalara qarşı qarşılıqlı inzibati yardımın həyata keçirilməsi üzrə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıqlar, Koreya Gömrük Xidmətinin blokçeyn, “big data” və avtomatlaşdırılmış yoxlama baxış qurğusu təcrübəsi, Gömrük Məlumat Anbarlarının, süni intellekt əsaslı rəqəmsal gömrük sisteminin inkişaf etdirilməsindən bəhs etdik. Nəticədə bu təcrübələrin hər biri gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi prosesində yarana biləcək risklərə qarşı vaxtında tədbirlər həyata keçirmək, yüksək riskli əmtəələrə və sərnəşinlərə qarşı effektiv mübarizə aparmaq, aşağı riskli olanlarına münasibətdə isə gömrük formallıqlarının və sərhəddən keçmə prosesinin müddətinin azaldılması, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması, ətraf mühit, insan həyatı, ölkənin milli, iqtisadi təhlükəsizliyinə yaranan təhdidlərin tədarük zəncirinin ilk halqasında müəyyən edilib aradan qaldırılmasına xidmət etmək üçün tətbiq edilir.

2015- ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin tətbiqinə başlanılmış və sistemin təkmilləşdirilməsi üzrə beynəlxalq hüquqi aktların təklifləri və tövsiyələri nəzərə alınmaqla, mütəmadi olaraq tədbirlər həyata keçirilir. İlk olaraq RAİS tətbiqi üçün 2016- cı ildə bütün gömrük idarələri üzrə rəsmiləşdirmə prosesi tamamilə elektron müstəviyə keçirildi.

Artıq malların və nəqliyyat vasitələrinin sərhəddən keçirilməsinin qeydiyyatı, təyinat gömrük orqanına çatdırılması, gömrük bəyannaməsinin təqdim edilməsi və gömrük əməkdaşları tərəfindən təsdiqi və s. kimi bütün proseslər informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə mümkün ola bilər. 2019- cu ildən etibarən risklərin idarəedilməsi prosesində ilkin məlumatlanma sisteminin zəruriliyini nəzərə alaraq, qısa idxal bəyannamələrinin tələb edilməsi, Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sisteminin tətbiqi ilə risk meyarlarının müəyyənləşdirilməsi, risk profilləri vasitəsilə riskli daşımlarla bağlı mərkəzi aparat tərəfindən yerli orqanların əməkdaşlarının VAİS üzərindən anında məlumatlandırılması, 4 dəhlizli buraxılış sisteminin tətbiqi, ticarətin asanlaşdırılması sahəsində “Yaşıl Dəhliz” sistemindən daimi istifadə hüququ almış xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına göstərilən gömrük xidmətlərinin prioritetləşdirilməsi, yüksək riskli daşımlarla bağlı isə əvvəlcədən məlumatların əldə olunması və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi gömrük işinin nəticələrinin, dövlətin gömrük işi sahəsində siyasətinin uğurla davam etdirilməsinə gətirib çıxarır.

Bütün bunlarla yanaşı beynəlxalq ticarətin həcmnin artması özü ilə təhlükəsizliyə qarşı yeni təhdidlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Çoxlu sayda xarici ticarət iştirakçılarına qarşı ölkənin gömrük orqanlarının malik olduğu məhdud işçi qüvvəsini nəzərə alsaq, gündən- günə yeni yaranan fırıldaqçılıq metodları, gömrük nəzarətindən gizlətməklə həyata keçirilən qeyri- qanuni ticarət əməliyyatları qarşısında gömrük orqanlarının fəaliyyətində risklərin idarə edilməsi sahəsində yaranan çətinliklərlə mübarizə aparmaq üçün mütəmadi olaraq tədbirlər həyata keçirilir. Tədqiqatımın nəticəsi olaraq, bu sahədə görülməli təkmilləşdirilmə işləri ilə bağlı təkliflərimi aşağıdakı kimi təqdim edirəm:

1. Tədqiqat zamanı ABŞ, Kanada, Finlandiya, Yeni Zenlandiya kimi bir neçə inkişaf etmiş ölkə nümunəsində Gömrük risklərinin idarə olunması sahəsində Risk Qiymətləndirmə və Hədəfləmə Mərkəzlərinin mövcud olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, bu mərkəzlər vasitəsilə qısa zamanda bir neçə dövlət qurumunun əməkdaşı kordinasiya içərisində gömrük məqsədləri üçün məlumat paylaşımını həyata keçirir. Qeyd edək ki, Azərbaycanda da Hədəf Mərkəzləri tərəfindən gömrük nəzarəti zonalarında mütəmadi video-müşahidə aparılması, “GPS monitoring” sistemi

vasitəsilə nəqliyyat vasitələrinin marşrutu nəzarət altında saxlanılması, “bir pəncərə” sisteminin fəaliyyəti və s. xidmətlər həyata keçirilir. Təklif edirik ki, Məkrəzin fəaliyyətinə digər dövlət qurumlarından əməkdaşlar cəlb edilsin, onların iştirakı ilə real vaxt çərçivəsində qarşılıqlı məlumat mübadiləsi formasında risklərinin idarəedilməsi sahəsində birgə əməkdaşlıq həyata keçirilsin.

2. Araşdırma zamanı Koreya Gömrük Xidmətinin risklərin idarə edilməsi sahəsində təcrübəsi öyrənilmişdir. Burada, süni intellekt əsaslı X-Ray rentgen müayinəsi, blokçeyn, “Big Data” sistemlərinin tətbiqi əsas götürülmüşdür. Blokçeyn vasitəsilə idxal olunan məhsullar barədə məlumatlar tədarük zəncirində iştirak edən bütün tərəflərdən (satıcı, daşıyıcı, broker və s.) birbaşa əldə edilərək gömrük bəyannaməsində bəyan olunan məlumatlarla uyğunluğu müqayisəli olaraq yoxlanılır. Digər tərəfdən, UNİ- PASS sistemi ən böyük məlumat anbarı hesab olunan “big data” platformasından istifadə edərək XTİ, nəqliyyat vasitəsi haqqında, həmçinin məhsulun dəyəri, mal nomenklaturası və s. kimi bir çox məlumatları yoxlayır, süni intellekt vasitəsilə hər hansısa bir risk və ya uyğunsuzluq barəsində istifadəçiyə məlumat verir. Təklif edirik ki, Koreya təcrübəsində olduğu kimi, blokçeyn texnologiyasının tətbiqi və “big data” kimi böyük həcmli elektron məlumat mərkəzinin yaradılması, Azərbaycan gömrük fəaliyyətində yarana biləcək riskləri minimuma endirər.

3. Bəzən idxal olunan mallarla bağlı təqdim edilmiş məlumatların doğruluğuna dair şübhə yarandığı halda, ticarət iştirakçısı olan digər dövlətin ixrac və ya tranzit bəyannamələrinə müraciət edərək, eyniləşdirilmənin aparılması gömrük əməkdaşının köməyinə çata bilər. Lakin digər ölkələrin ixrac/tranzit bəyannamələrinə əlçatanlıq üçün heç bir elektron məlumat bazası mövcud deyil. Gömrük əməkdaşının bu sənədləri bəyannaməçidən tələb etmək hüququ olsa da, bəzi hallarda həmin sənədlərdə də saxtakarlığın əlamətlərini görmək heç də çətin olmur. Təklifimiz budur ki, ilk addım olaraq, Azərbaycan Respublikasının ən çox idxal əməliyyatları həyata keçirdiyi Türkiyə, Rusiya, İran və s kimi ölkələrlə əməkdaşlıq çərçivəsində həmin ölkələrin ixrac və ya tranzit gömrük məlumatlarına inteqrasiya ilə bağlı tədbirlər nəzərdə tutulsun.

4. Gömrük orqanlarında risklərin idarə edilməsi sahəsində hazırda ən son

təcrübə kimi çıxış edən, 2024-cü ilin yanvarın 1-dən tətbiqinə başlanılan süni intellekt əsaslı ARAS sürətli sərhəd keçidi və gömrük rəsmiləşdirilməsinə xidmət edir. 47 meyar üzrə XTİ-nin porterinin yaradaraq onun fəaliyyəti ilə bağlı bütün məlumatları asan və yığcam şəkildə gömrük əməkdaşı üçün əlçatan edir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, ARAS- ı mən istinad etdiyi məlumat bazası Azərbaycan gömrük məlumatlarını ilə məhdudlaşmış. Sürətlə dəyişən global ticarət zəminində XTİ-nin yeni fırıldaçılıq “kəşf”ləri qarşısında təəssüf ki, ARAS cavabsız qalır. Təklif edirik ki, onun məlumat bazası global axtarış platformalarına, internet resurslarına açıq olsun, dünyada baş verən yeni növ qaçaqmalçılıq metodları və ya gömrük nəzarətindən və qanunvericiliyindən yayınma təcrübələrini analiz edərək, eyni tipli göndərişlər zamanı yarana biləcək risklərlə bağlı gömrük əməkdaşlarını xəbərdar etsin. Onu da qeyd edək ki, hazırda sistem bəyan olunan malın dəyərini əvvəlki idxal məlumatları əsasında və ya məlumat bazasına yerləşdirilmiş minimal qiymətlər üzərindən müəyyənləşdirir. Bu istiqamətdə təklifim budur ki, ARAS malın dünya birjasında reallaşan qiymətini nəzərə alsın.

5. Mənşə ölkəsinin təyini ilə bağlı təklifimiz budur ki, Azad Ticarət Sazişinin tərəfdarı olan ölkələrdən idxal olunan malların CT-1 formalı mənşə sertifikatlarının həqiqiliyinin yoxlanılması ARAS sisteminə həvalə olunsun. Həmçinin, istər preferensial, istərsə də qeyri- preferensial ölkə mənşəli malların mənşə ölkəsi ilə məhsul növü arasında məntiqi əlaqə quraraq malın coğrafi mənşəyi ilə bağlı reallığı üzə çıxarsın (məhsulun yetişdirildiyi, istehsal olunduğu və ya kifayət qədər emal prosesinə məruz qaldığı ölkələrin araşdırılması nəzərdə tutulur) Ümumi formalı mənşə sertifikatlarının (qeyri-preferensial) həqiqiliyinin yoxlanılması üçün xarici ölkə gömrük orqanları ilə əməkdaşlığın yaradılması və bunun ARAS sisteminə integrasiyasını zəruri hesab edirik.

6. Mövcud ARAS sistemi gömrük dəyərinin formalaşmasında nəqliyyat xərclərinin dəqiqliyini hesablamaqda çətinlik yaşayır. Nəqliyyat xərcləri və onun həqiqəti əks etdirməsi sistemdə nəzərə alınmayıb. Təklif edirik ki, nəqliyyat xərci süni intellektin tətbiqi ilə mövcud bazar şərtləri nəzərə alınaraq logistik düsturlarla hesablansın.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

[1] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 may tarixli 920 nömrəli “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Fərmanı

[2] Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi , Bakı -2011

[3] “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli qərarı

[4] DGK, Avtomatlaşdırılmış Risk Analiz Sisteminin Təlimat Kitabçası, 2023

[5] Gömrük sərhədindən ölkə ərazisinə gətirilən mallar və nəqliyyat vasitələri üzərində gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsinin süni intellekt əsaslı Avtomatlaşdırılmış Risk Analiz Sistemi əsasında həyata keçirilməsinə dair Müvəqqəti Texnoloji Sxem – 29 dekabr, 2023

[6] “Xarici ticarət iştirakçılarının “Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən daimi istifadə hüququnu əldə etməsi, həmin hüququn dayandırılması, ləğvi və bərpa Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 427 nömrəli Fərmanı

[7] “Ümumi risklərin idarəedilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Kollegiyasının 1000/03/001 nömrəli 22.09.2021-ci il tarixli qərarı

[8] Üzeyir Qurbanlı, 2014 - “Elektron gömrük sistemində gömrük risklərinin idarə edilməsi məsələsi”.

İngilis dilində:

[9] Aleksandr Erceg, 2013- “*The New Computerized Transit System and E- Customs Influence on Savings in Transit Time and Costs*”.

[10] EU Directorate-General for Taxation and Customs Union, December 2021- “*Customs: Modern risk management system helps customs authorities exchange real-time information*”

[11] EU Customs Risk Management Framework (CRMF), 2005

[12] European Union Customs Code (Art. 5.25, 46), 2016

[13] Elena Valerievna Drobot, Aziza Renatovna Klevleeva, Petr Nikolaevich Afonin, Siradzheddin Nagmetullaevich Gamidullaev, 2017- “*Risk Management in Customs Control*”.

- [14] Emilia Iordache, Alina Vasilica Voiculet, November 2007- *“Customs Risk Management in the European Union”*.
- [15] Hoon-Goo Cho ve Sung-Hoon Nam, 2016- *“UNI-PASS: Korea’s Customs modernization tool”*
- [16] Jovanka Biljana, Aleksandar Trajkov, 2016- *“Customs Risk Management - Time Of Declaration Processing By Control Cannels”*
- [17] New Computerised Transit System (NCTS)- Guide To Assist Traders, 2021, Version 6.
- [18] Report From the Commission to the Council and the European Parliament, 18.01.2021- *“Third Progress Report on the Implementation of the EU Strategy and Action Plan for Customs Risk Management”*.
- [19] Revised Kyoto Convention, 1999
- [20] Sinem Adar, Nicola Bilotta, Aurélien Denizeau, Sinan Ekim, Dorothée Schmid, Günter Seufert, Ilke Toygür, and Karol Wasilewski, October 2020- *“Customs Union: Old Instrument, New Function in EU-Turkey Relations”*.
- [21] Sung-Bou Kim and Dongwook Kim, 2020- *“ICT Implementation and Its Effect on Public Organizations: The Case of Digital Customs and Risk Management in Korea”*.
- [22] Stefan Aniszewski, Study Report, 2011- *“Risk Assessment/Targeting Centres”*
- [23] Thomas Wahl, 2022- *“Launch of New Customs Risk Management System”*
- [24] Vita Afanasieva, Leonid Ivanov, Dmytro Yanushkevych, 2017- *“Modern Approaches to Risk Management and Their Use in Customs”*.
- [25] WCO, Safe Framework of Standards, 2005
- [26] WCO, Risk Management Compendium, 2011
- [27] Yonghwan CHOI, October 2021- *“Blockchain, artificial intelligence and big data: how Korea Customs Service leverages technology to supervise e- commerce”*.

İnternet resursları:

- [28] DGK rəsmi internet səhifəsi- www.customs.gov.az
- [29] Frontier technology readiness index - <https://unctadstat.unctad.org>
- [30] ÜGT rəsmi internet səhifəsi- <http://www.wcoomd.org/>